

Nazwa instytucji

Książnica Cieszyńska

Tytuł jednostki/Tytuł publikacji

Historia Polski w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych jako repetytorium do użytku szkoln. i podręcznego / oprac. Jan Galicz.

Liczba stron oryginału

204

Liczba plików skanów

204

Liczba plików publikacji

205

Sygnatura/numer zespołu

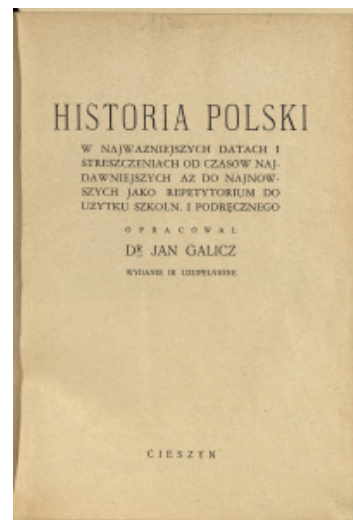
C I 003656

Data wydania oryginału

[193-]

Zdigitalizowano w ramach projektu pt.

**Udostępnienie cieszyńskiego dziedzictwa
piśmienniczego on-line**

Fundusze Europejskie
Program Regionalny

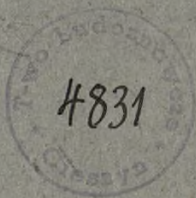

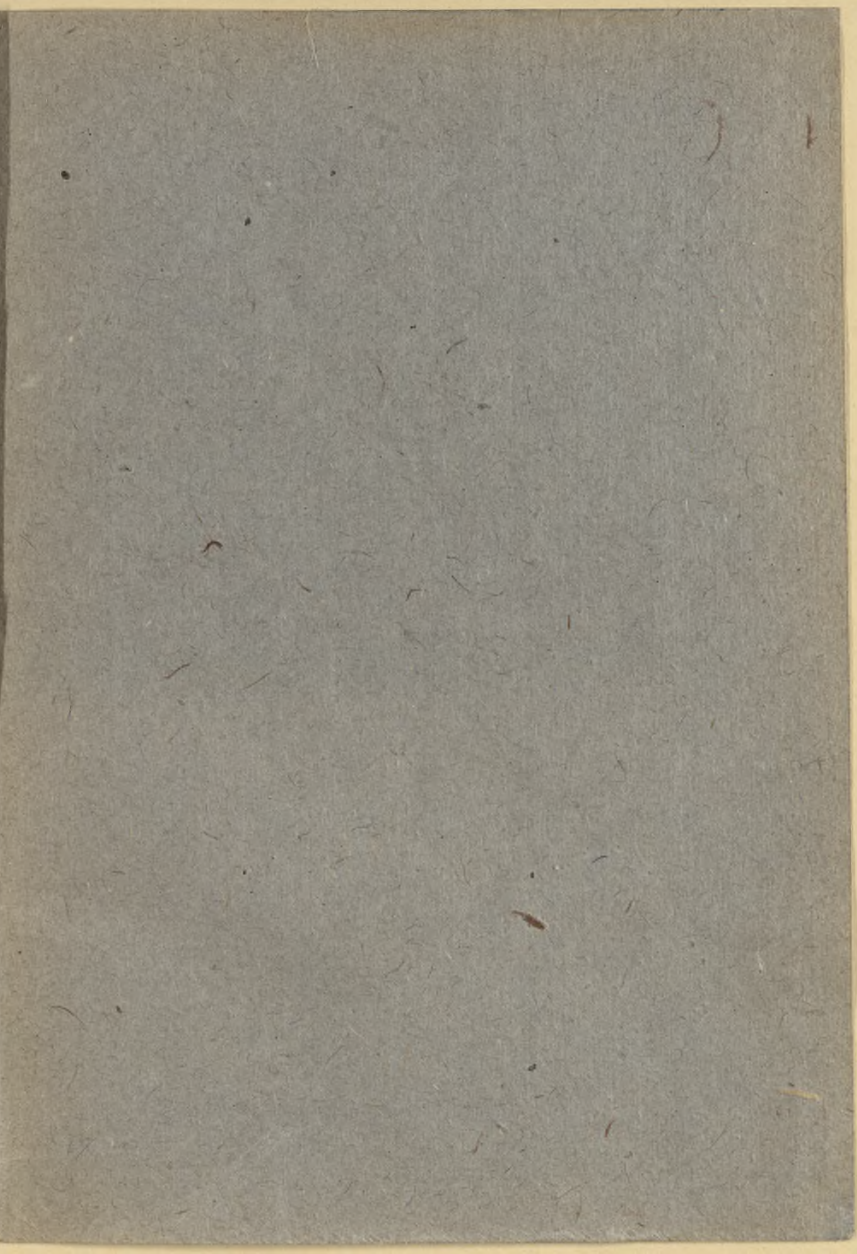
Śląskie.

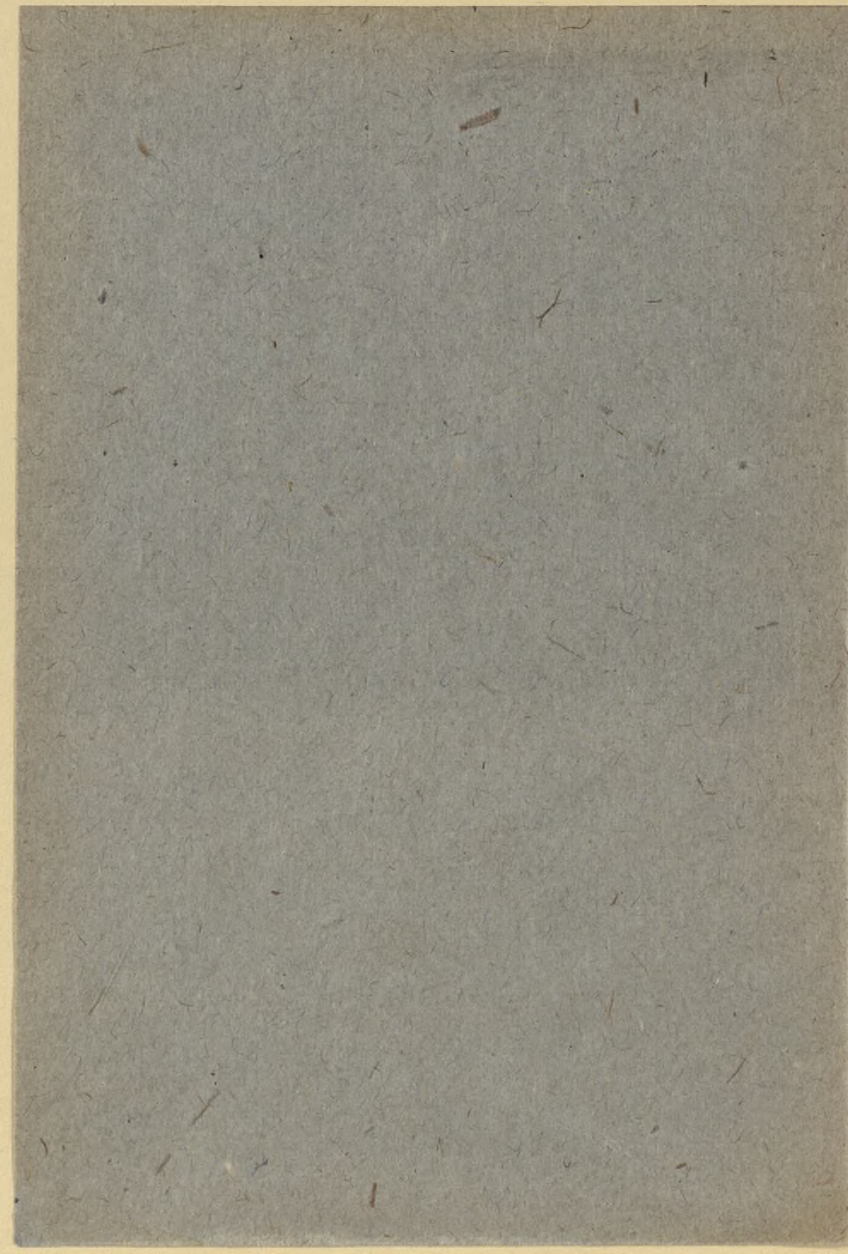
Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

JWnuc Pana Dyrektora
Dr. Requiethomi proreż nino,
szę poświęcam.

Licym, 13/9 1938.

Żyją.

HISTORIA POLSKI W NAJWAŻNIEJSZYCH
DATACH I STRESZCZENIACH

These are the
originals of the
...
...
...

HISTORIA POLSKI

W NAJWAŻNIEJSZYCH DATACH I
STRESZCZENIACH OD CZASÓW NAJ-
DAWNIEJSZYCH AŻ DO NAJNOW-
SZYCH JAKO REPETYTORIUM DO
UŻYTKU SZKOLN. I PODRĘCZNEGO

O P R A C O W A Ł

DR JAN GALICZ

WYDANIE III UZUPEŁNIONE

C I E S Z Y N

943.8 "08/19"

C.003656

Drukarnia Dziedzictwa w Cieszynie

T r e ś ć

	Str.
I. Okres przedhistoryczny	6—9
II. Panowanie Piastów w Polsce	9—23
III. Zjednoczenie państwa i zupełna we- wnętrzna konsolidacja tegoż pod osta- tnimi Piastami	24—29
IV. Jagiellonowie w Polsce	29—51
V. Polska pod rządami królów elekcyjnych .	51—55
VI. Panowanie Wazów	55—78
VII. Panowanie Sasów w Polsce	79—88
VIII. Stanisław August Poniatowski	88—100
IX. Polska pod rządami zaborczymi trzech mocarstw, niewola narodu i usiłowania odzyskania niepodległości	100—109
X. Stosunki wewnętrzne i życie umysłowe na ziemiach polskich od 3 rozbioru aż do powstania listopadowego	109—111
XI. Okres powstań i walk o niepodległość .	112—135
1. Powstanie listopadowe	112—119
2. Życie emigracji we Francji i stosun- ki w zaborach	119—128
3. Czasy przed powstaniem styczni- wym	128—131
4. Powstanie styczniowe	132—135

XII. Okres od upadku ostatniego powstania do schyłku wieku XIX	135—143
XIII. Na przełomie wieków	143—148
XIV. Okres wojny światowej	148—156
XV. Polska wyzwolona	156—165
Podział terytorialny Polski przed r. 1772	165—166
Tablica chronologiczna panujących	166—168
Wykaz najważniejszych dzieł z literatury histo- rycznej	169—170
Tablice chronologiczne rodów	171—173
Skorowidz alfabetyczny	174—196

I. OKRES PRZEDHISTORYCZNY

Naród polski należy do wielkiej rodziny narodów słowiańskich, a mianowicie do Słowian zachodnich, do których obok nich należą Połabianie (wytępieni przez Niemców), Czesi, Słowacy i Łużyczanie, których szczątki dotąd jeszcze zachowały się koło Budziszyna w Saksonii.

Powstaje on z kilku plemion pokrewnych, zajmujących już od końca VI wieku stałe siedziby między Odrą i Wisłą; do nich należą Polanie, Słęczanie, Pomorzanie, Łęczycanie, Sieradzanie, Kujawianie, Wiślanie, Mazowszanie.

Najsilniejsze z nich plemię Polan w dorzeczu Warty podbija słabsze plemiona sąsiednie i wytwarza z czasem pierwsze zorganizowane państwo monarchiczne.

Odgrodzone od centrów cywilizacji zachodniej przez szczepy Słowian (Oborytów, Lutyków, Sorabów czyli Serbów łużyckich i Morawian), do X wieku nie styka się z cywilizowanymi ludami Zachodu i dlatego tak długo nie jest bliżej znane. Dopiero podboje niemieckie, skierowane przeciw zachodnim szczepom słowiańskim przez cesarzy niemieckich Henryka I i Ottonów I i II, docierają do siedzib, zamieszkałych przez Polan.

Polska znaczy tyle co kraina pól i stąd mieszkańcom jej dano nazwę Polaków.

Kultura Polan posiada te same cechy charakterystyczne, co u reszty Słowian: budowle palowe, grody (gródki), otoczone wałami z kamieni; narzędzi używają kamiennych, później z łatwo topliwych metali. Religia pogańska, najwyższy bóg Swantewit (Światowid), mnóstwo bóstw drugorzędnych (rusalki, dziwożony, świtezianki, topielce, upiory). Cześć oddają bóstwom w świętych gajach, na górach, uroczyskach (pustkowiach) i w drewnianych świątyniach (kontynach); ofiary składają się z zwierząt, płodów ziemi, rzadko z ludzi (jeńców wojennych). Kult zmarłych; zwłoki palą lub grzebią; po pogrzebie wspólna uczta (stypa, tryzna, strawa); uroczystości na cześć zmarłych (zaduszki, dziady). Polanie wierzą w nieśmiertelność duszy.

Główne cechy charakteru: pracowitość, szczerość, łagodne usposobienie, nadzwyczajna gościnność, zamiłowanie w wolności, której w razie potrzeby mężnie bronią, ale obok tego niezgodliwość, utrudniająca celową pracę.

Główne zajęcia: myślistwo, rybołówstwo, bartnictwo i hodowla bydła.

Organizacja jest rodowa; rody (pewna ilość rodzin) zajmują pewien większy obszar ziemi, zwany opolem, u niektórych Słowian żupą. Kilka rodów składa się na plemię. Najwyższą władzą początkowo są wiece, czyli zebrania starostów rodowych. Własność (las, pastwiska) jest wspólna.

W celach obronnych wybierają opola (żupy) naczelników, żupanów, związki plemion zaś wodza naczelnego zwanego wojewodą. Wojewodowie z cza-

sem zatrzymują najwyższą władzę i po wojnie i w ten sposób powstaje władza książęca, która jest absolutną.

W zaraniu dziejów spotykamy tylko legendy i podania, opisane przez najstarszych kronikarzy, o początkach władzy książęcej (podania o Lechu, Krakusie, Wandzie, Popielu i Piaście). Z tego pewnym jest tylko to, że pierwszym rodem panującym w Polsce był ród P o p i e l ó w, po których rządy obejmują P i a s t o w i e.

Ok. 850—960 Historia niepewna pierwszych Piastów, Z i e m o w i t a, L e s z k a, Z i e m i o m y s ł a, i pierwszych lat panowania Mieszka I.

960—1370

II. PANOWANIE PIASTÓW W POLSCE

960—992 Mieszko I jest władcą przezornym i mądrym politykiem w stosunku do Niemców; przez przyjęcie chrześcijaństwa łączy Polskę z cywilizacją Zachodu.

963 Zetknięcie się M i e s z k a z wysłanym przez margrabię Gerona hrabią niemieckim W i c h m a n e m i klęska w walce. Mieszko obowiązuje się płacić cesarzowi daninę z krajów, położonych na zachód od Wisły. Fakt ten jest zarazem pierwszą pewną datą w historii polskiej.

965 Mieszko poślubia księżniczkę czeską Dąbrówkę, córkę Bolesława I.

966 Przyjmuje chrzest, zaprowadza w Polsce chrześcijaństwo i zakłada pierwsze biskupstwo

w Poznaniu (968), nie podlegające na razie żadnej metropolii.

- 981 Włodzimierz Wielki książę ruski, zabiera Mieszkowi Grody Czerwińskie. (Linia obronna od Sanu do górnego Bugu z grodami Przemyślem i nieznanym bliżej Czerwińskiem, nie Ruś Czerwona.)
- 984 Mieszko uznaje zwierzchność cesarza niemieckiego, zabezpieczając się w ten sposób od przewagi niemieckiej, otwiera narodowi swojemu drogę do pokojowego rozwoju i zachodniej cywilizacji.
- 988 Włodzimierz Wielki zaprowadza na Rusi chrześcijaństwo drogą z Carogrodu. Zetknięcie się dwóch kultur, Rzymu i Bizancjum, z czego w późniejszych wiekach wynikną poważne zawikłania.
- 992—1025 Bolesław I Chrobry czyli Wielki wypędza braci przyrodnych z kraju, zdobywa Pomorze i przywraca państwu jedność. W zwycięskich wojnach z Czechami bierze w posiadanie Morawy i Słowaczną. Na wewnątrz okazuje się wielkim organizatorem i utwierdza chrześcijaństwo, które uznaje za główny czynnik cywilizacyjny.
- 997 Zamordowanie św. Wojciecha przez Prusaków.
- 1000 Pielgrzymka cesarza niemieckiego Ottona III do Gniezna. Przy pomocy cesarza i papieża Sylwestra II zakłada Bolesław arcybiskupstwo w Gnieźnie i oprócz niepodległości politycznej zyskuje dla państwa swojego także nie-

zawisłość kościelną. Biskupstwa w Krakowie, Płocku i Wrocławiu.

1002—1018 Wojny z cesarzem niemieckim Henrykiem II z powodu zajęcia Czech.

1018 Pokój w Budziszynie. Bolesław ustępuje z Czech, natomiast cesarz przyznaje mu posiadanie Łużyc, Moraw i Śląska i uznaje niepodległość Polski. W tym samym roku wyprawia się Bolesław na Ruś, zdobywa Kijów (Złota Brama, Szerbiec), osadza na tronie ruskim swego zięcia Świętopełka, a w powrocie zajmuje Grody Czerwieńskie. Urządzenia wewnętrzne: 1. Zniesienie książąt szczepowych i wieców, rządy patriarchalne monarchy; 2. podział państwa na powiaty, w których w obronnych zamkach dzierżyli władzę wojskową i sądową panowie, później kasztelanowie (od castellum); 3. służba wojenna powszechna w miarę królewskiego rozkazu; na dworze stałe hufce zbrojne w pogotowiu, po grodach i zamkach rycerskie załogi; 4. daniny w naturze, częściowo w rzadkiej jeszcze podówczas walucie; 5. ludność wieśniacza, obarczona służbą wojskową, daninami i różnymi powinnościami, zajmuje wyznaczone grunty dziedziczne (heredes); z rycerzy powstaje stopniowo szlachta; 6. urzędy dworskie: cześnik (pincerna), stolnik (dapifer), miecznik (ensifer), chorąży (vexilifer), wojewoda (palatinus, zastępca króla, z początku jeden, później po podziale kraju kilku), skarbnik (thesaurarius), kanclerz (cancellarius — do pism królewskich i spraw dyplomatycznych) i komornicy (camerarii) do roznosze-

nia rozkazów i pozw sądowych; 7. najwyższym sędzią i wodzem król. W sądach prawo zwyczajowe. Brak stałej stolicy, objazdy po kraju.

1025 Koronacja na króla i wkrótce potem śmierć Bolesława Chrobrego.

1025—1034 Mieszko II koronuje się na króla, ale nie może złamać koalicji, utworzonej przez cesarza Konrada II przeciw monarchii bolesławowskiej. Polska odstępuje Słowaczną Węgrom (1027), Czesi zabierają Morawy (1029), cesarz Łużyce, Duńczycy Pomorze, Rusini Grody Czerwieńskie.

1034—1039 Rozruchy w kraju, reakcja pogaństwa, bunt Masława na Mazowszu.

1038 Najazd Czechów pod księciem Brzetysławem na Polskę; złupienie Śląska i Wielkopolski; wśród ogólnego zamętu śmierć starszego syna Mieszka II Bolesława.

1040—1058 Kazimierz I Odnowiciel zwycięża Masława przy pomocy Jarosława ruskiego i odzyskuje Śląsk. Uznawszy zwierzchnictwo cesarza niemieckiego Henryka III, przywraca panowanie religii chrześcijańskiej i odnawia państwo.

1058—1079 Bolesław II Śmiały. Zwycięskie walki przeciw stronnikom cesarskim w Czechach i na Węgrzech. Na tronie kijowskim osadza Bolesław wypędzonego księcia Izasława.

1076 Koronacja Bolesława na króla polskiego.

- 1078 Podburzony przez Niemców i Czechów brat króla Władysław Herman, wszczyna bunt przeciwko niemu.
- 1079 Skazanie na śmierć Stanisława ze Szczepanowa, biskupa krakowskiego, za rzekomą zdradę i popieranie buntowników (kronika Galla) i osobiste dopilnowanie wykonania wyroku. Wybuch powstania z tego powodu, wypędzenie króla z kraju i wkrótce śmierć jego na wygnaniu.
- 1079—1102 Władysław I Herman. Rządy ulubieńca jego, wojewody Sieciecha, utrata Pomorza i Grodów Czerwieńskich, bunt synów przeciw ojcu i wydalenie Sieciecha. Rządy w kraju obejmują synowie Bolesław i Zbigniew.
- 1102—1138 Bolesław III Krzywousty prowadzi szczęśliwie wojny z Pomorzanami i Niemcami. Ale podział państwa pomiędzy 4 synów powoduje rozpadanie się tegoż na drobne księstwa i upadek.
- 1102—1130 Podbój Pomorza.
- 1124—1127 Nawrócenie Pomorza przez św. Ottona biskupa bamberskiego; biskupstwo w Julinie (1130).
- 1109 Wojna z cesarzem Henrykiem V (Głógów, Psie pole).
- 1138 Śmierć Bolesława i jego testament. Ustanowienie prawa spadkowego dla następców. Bolesław dzieli państwo między 4 synów, ale najstarszy wiekiem ma być naczelnikiem państwa i oprócz własności dziedzicznej posiadać ziemię

Krakowską, Sieradzką, Łęczycką i Pomorze (Seniorat albo pryncypat).

Najstarszy z synów Bolesława Władysława II otrzymuje jako własność dziedziczną Śląsk, Bolesław Kędzierzawy Mazowsze i Kujawy, Mieszko Wielkopolskę, Henryk ziemię Sandomierską. Najmłodszy Kazimierz jako małoletni nie otrzymuje żadnej dzielnicy, losem jego mają się zająć starsi bracia.

Skutki testamentu Bolesława Krzywoustego: rozbitcie Polski na szereg drobnych księstw, między którymi ciągle panują zataragi. Wojny domowe jeszcze bardziej przyczyniają się do upadku kraju.

Forma rządów w tym okresie jest absolutna. Ludność prawie wyłącznie rolnicza dzieli się na wolnych i nie wolnych. Niewolnictwo z jeńców wojennych. Główne zajęcie to myślistwo, rybołówstwo, bartnictwo; uprawy roli uczy się później od zakonników (benedyktyni). Krzewicielem kultury umysłowej jest głównie Kościół; szkoły klasztorne, parafialne i katedralne. Najstarszy kronikarz Marcin Gallus (Włoch?) pisze kronikę, kończącą się rokiem 1113.

1138—1306 Okres Polski dzielnicowej.

Seniorat czy pryncypat nie jest w stanie uchronić jedności państwa przed rozbitiem. Możliwe rody szlacheckie, które z biegiem czasu powstały, i duchowieństwo, korzystają ze słabości książąt dzielnicowych i zdobywają uprzywilejowane stanowisko. Od drugiej połowy w. XIII wielkie znaczenie zysku-

ją miasta, odbudowane po napadzie tatarskim lub nowozakładane na prawie niemieckim.

- 1138—1146 Władysław II obejmuje rządy jako naczelny władca (wielki książę krakowski).
- 1146 Ożywiony tendencjami samowładczymi Władysław, wreszcie pokonany przez braci i wygnany, uchodzi do Niemiec, a drugi z synów Krzywoustego Bolesław Kędzierzawy, pan Mazowsza, ziemi Dobrzyńskiej, Chełmińskiej i Kujaw, obejmuje rządy.
- 1146—1173 Bolesław IV Kędzierzawy. Intrzygi Władysława w Niemczech. Bolesław zmuszony do upokorzenia się przez cesarza niemieckiego Fryderyka I Rudobrodęgo w Krzyszkowie (1157) i uznania zwierzchnictwa niemieckiego, mimo wszystko nie zezwala Władysławowi na powrót do kraju. Słabość Polski wykorzystują Niemcy i dokonywują podboju północno-zachodniej Słowiańszczyzny (Albrecht Niedźwiedź, margrabstwo Brandenburskie — od słowa Branibor — między Łabą a Odrą). Polska traci kraje zaodrzańskie i Pomorze zachodnie aż po rzekę Persantę.
- 1163 Po śmierci Władysława wracają synowie jego do Polski i otrzymują Śląsk na własność dziedziczną: Bolesław Wysoki obejmuje Śląsk Środkowy z Wrocławiem, Mieszek z przydomkiem Płatonogi Górny z Raciborzem, Konrad Dolny z Głogowem. Najstarsza linia piastowska. Coraz luźniejsza łączność Śląska

z Polską głównie z powodu małżeństw Piastów śląskich z księżniczkami niemieckimi i ciągłych stosunków z Zachodem.

1173—1177 Mieszko III Stary dąży jako pan ziemi Krakowskiej po śmierci Bolesława do przywrócenia absolutnej władzy monarszej, jednak po krótkim czasie, zmuszony przez możnowładców świeckich i duchownych, opuszcza Kraków i wycofuje się do swojej dzielnicy. Założyciel linii Piastów wielkopolskich.

1177—1194 Kazimierz II Sprawiedliwy szuka oparcia u możnowładców i duchowieństwa. Po śmierci Leszka, syna Bolesława Kędzierzawego, który był bezdzietny, obejmuje jego dzielnicę Mazowsze w posiadanie, wskutek czego jednoczy większą część państwa ojcowskiego, gdyż obok Krakowa sprawuje rządy nad Sandomierzem, Mazowszem i Kujawami. Wpływ na ruskie księstwa włodzimierskie i halickie.

1180 Zjazd w Łęczycy (nad Bzurą), w którym obok duchowieństwa biorą także udział panowie świeccy z księciem na czele. Nowy porządek następstwa tronu. Wbrew testamentowi Bolesława Krzywoustego tytuł starszeństwa przypada Kazimierzowi i jego następcom. Prymogenitura w linii najmłodszej. Zwolnienie dostojników kościelnych od pewnych ciężarów państwowych. Uchwały wiecu łęczyckiego zatwierdza papież Aleksander III.

1194—1202 Walki o tron krakowski. Możnowładcy z wojewodą krakowskim Miko-

ł a j e m pragną na tronie krakowskim osadzić małoletniego Leszka, syna Kazimierza, przeciwko czemu występuje Mieszko Stary. Ośmioletnie walki domowe, zwycięża ostatecznie Mieszko, ale już w 1202 r. umiera.

W tych ustawicznych zatargach i walkach marnieją bezużytecznie siły państwa. Polska ostatecznie odepchnięta od Odry i Łaby, wydaje na łup Niemcom dzielny szczep Lutyków, Obotrytów i Pomorzan. Tej straty nie mogą już zrównoważyć późniejsze unie czy zabory dokonane na wschodzie, które w państwo polskie wprowadzają żywioły obce, trudne do asymilacji.

1202—1227 Leszek Biały. Ponieważ Leszek nie chce usunąć swego doradcy, wojewody sandomierskiego Goworka, powołują możnowładcy na tron krakowski syna Mieszka Władysława Laskonogiego, który wstępuje w ślady swego ojca i naraziwszy się możnowładcom i duchowieństwu (biskup krakowski Pełka i arcybiskup gnieźn. Kietlicz), już po kilku miesiącach opuszcza Kraków.

1205 Bitwa pod Zawichostem. Leszek i brat jego Konrad Mazowiecki pokonywują Romana, księcia włodzimierskiego, który w bitwie tej poległ, pozostawiwszy małoletnich synów (Daniel, Wasylko). Zamieszki na Rusi, współzawodnictwo z królem węgierskim Andrzejem II, zakończone traktatem spiskim (1214); zaślubiny 5-letniego syna A. Kolomana z 3-letnią córką Leszka Salomeą.

1210 Zjazd borzykowski. Leszek Biały, Władysław Odonicz, Konrad Mazowiecki i Kazimierz Opolski wydają przywilej, na podstawie którego Kościół zyskuje w państwie samodzielność, uwolnienie od ciężarów publicznych, sądownictwo w obrębie majątków kościelnych i wybór biskupów przez kapituły. Książę Henryk Brodaty odmawia udziału w przywileju.

1227 Leszek przygotowuje się do wojny z buntowniczym księciem Pomorza Wschodniego Świętopełkiem, z którym połączył się Władysław Odonicz, i zwołuje zjazd książąt piastowskich do Gąsawy (na płn. od Gniezna), lecz ginie podstępnie napadnięty. Pomorze zrywa łączność z Krakowem i zamienia się w odrębną dzielnicę.

Za Leszka znikają ostatnie ślady jedności państwowej; w obrębie dawnej Polski wytworzyły się odrębne niezależne państewka. Ziemia Krakowska i Sandomierska stanowią dziedziczną własność Leszka i jego następców (linia Piastów małopolska).

1226 Celem obrony przed pogańskimi Prusakami sprowadza Konrad Mazowiecki do Polski Krzyżaków i nadaje im jako lenno ziemię Chełmińską i Nieszawską z obowiązkiem pomagania mu w walce z Prusakami. (Krzyżacy, czyli t. zw. Zakon Rycerzy N. Maryi P. powstaje w Palestynie podczas trzeciej krucjaty w r. 1190.)

1228 Konrad wydaje Krzyżakom akt nadania ziemi Chełmińskiej i Nie-

s z a w s k i e j; jeszcze przedtem uzyskali oni przywilej od cesarza niemieckiego F r y d e r y k a II (prawdopodobnie sfalszowany). W parę lat później nadaje im papież na podstawie sfalszowanego przywileju Konrada te same ziemie jako lenno papieskie.

1230—1283 Podbój P r u s Wschodnich przez K r z y ż a k ó w. Miejsce wytępionych ogniem i mieczem Prusaków zajmują osadnicy z Niemiec.

1227—1234 Walki o tron krakowski. K o n r a d M a z o w i e c k i i H e n r y k B r o d a t y walczą o rządy opiekuńcze nad małoletnim B o l e ś ł a w e m, synem Leszka; zwycięzcą jest wreszcie Henryk, oddaje Bolesławowi Sandomierz, ale zatrzymuje Kraków.

1234—1238 Henryk I Brodaty łączy w swoich rękach Śląsk Dolny, Małopolskę i część Wielkopolski i jest najpotężniejszy spomiędzy wszystkich ówczesnych Piastów. Początek kolonizacji niemieckiej na wielką skalę.

1238—1241 Henryk II Pobożny. Pierwszy napad T a t a r ó w na ziemie polskie, którzy już przedtem (1224) pod chanami T e m u d ż y n e m i B a t u pokonali i ujarzmili książąt ruskich. Palenie miast polskich i spustoszenie kraju.

1241 Bitwa pod Lignicą (na zachód od Wrocławia), klęska i śmierć H e n r y k a P o b o ż n e g o. Odwrót Mongołów przez Morawy i Węgry do stepów nad Wołgą.

1241—1243 Walki wewnętrzne. (Bolesław Łysy, Konrad Mazowiecki, Bolesław, książę sand.)

- 1243—1279. Bolesław V Wstydlivy. Dalsze rozpadanie się Polski na coraz to drobniejsze dzielnice.
- 1253 W nadziei zabezpieczenia się przed Krzyżakami przyjmuje ksiązę litewski M e n d o g chrzest.
- 1255 D a n i e l R o m a n o w i c z, ksiązę halicki i kijowski zawiera unię z papieżem I n n o c e n t y m IV, za co otrzymuje z rąk legata koronę królewską w D r o h i c z y n i e (na Podlasiu).
- 1259 Drugi najazd Tatarów, ponowne spustoszenie Małopolski i spalenie Krakowa.
- 1279—1288 Leszek II Czarny gromi J a d ż w i n g ó w, lecz nie jest w stanie obronić kraju przed Tatarami, którzy w r. 1287 po raz trzeci najechali Polskę i spalili Kraków.
- 1289—1300 W a l k a o t r o n k r a k o w s k i, do której stają: zniemczony ksiązę wrocławski H e n r y k P r o b u s, brat Leszka Czarnego W ł a d y s ł a w Ł o k i e t e k, ksiązę brzesko-kujawski i król czeski W a c ł a w II. Łokietek, zdradzony przez zniemczonych mieszczan krakowskich, ustępuje przed Henrykiem, a gdy tenże już w r. 1290 umiera, występuje do walki z Wacławem, lecz pobity wraca do swego księstwa, wskutek czego cała południowa część Polski przechodzi pod obce panowanie (1291).
- 1295—1296 Przemysław II, ksiązę wielkopolski, otrzymawszy po księciu M s z c z u g u II

(Mestwinie) P o m o r z e gdańskie (1284), występuje przeciw niemiecko-czeskim roszczeniom w Polsce.

1295 Koronacja Przemysława na króla polskiego w Gnieźnie i wznowienie idei połączenia Polski pod berłem jednego monarchy.

1296 Zamordowanie króla w Rogoźnie za sprawą margrabiów brandenburskich.

1300—1305 Wacław II Czeski. Walka o Wielkopolskę między nim a Władysławem Łokietkiem, który pobity po raz trzeci, musi ustąpić, tym razem nawet z dziedzicznego swego księstwa i szukać przytułku na obczyźnie, podczas gdy Wacław koronuje się na króla polskiego (1300) i rządzi krajem za pomocą swych namiestników, starostów, osadzonych na czele zbrojnych zastępów w ważniejszych grodach.

1304 Łokietek, znalazłszy pomoc przeciw Czechom u papieża Bonifacego VIII i połączwszy się z królem węgierskim Karolem Robertem andegaweńskim, wraca do Polski i rozpoczyna wojnę podjazdową z Czechami. Śmierć Wacława II (1305) i syna jego Wacława III (1306) uwalnia go od najęźdźców, po czym przeważna część ziem polskich uznaje go za prawowitego władcę.

Charakterystyka ogólna okresu

Polska rozbita na szereg drobnych księstw. Książęta dzielnicowi tylko w teorii mają pełnię władzy, w rzeczywistości są ogra-

niczeni przez wiece, tj. radę, złożoną z najwyższych dostojników świeckich i duchownych. Na korzyść najsilniejszych warstw ludności wydają liczne przywileje czyli immunitety (zwolnienie od pewnych obowiązków względem państwa). W okresie tym wzrasta także liczba wysokich urzędników dworskich, jak wojewodów, kanclerzy, podkomorzonych itd., gdy każdy książę ma swych własnych dostojników. Władza księcia krakowskiego jako zwierzchnika nad innymi książętami znika już z początkiem w. XIII. Jedność narodu podtrzymuje Kościół. Duchowieństwo, składające się już prawie wyłącznie z Polaków, popiera dążności do zjednoczenia państwa (arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka, synody z r. 1257 i 1285). Owocną działalność rozwijają także zakony: benedyktyni i cystersi uczą ludność racjonalnej uprawy roli i rzemiosł, dominikanie i franciszkanie nie pracują na polu oświaty.

Obok możnowładców powstaje liczny stan rycerski (nazwany później szlachtą), przyjmujący około połowy w. XIII zewnętrzne znaki t. zw. herby i posiadający organizację rodową. Organizacji feudalnej na sposób zachodni Polska nie zna, a różnica między możnowładcami (panami) i szlachtą zwykłą nie jest prawna i polega jedynie na majątku i godnościach.

Dalszym ważnym czynnikiem w tym okresie jest powstanie miast z grodów warownych i osad. Są one wynikiem potrzeby

stworzenia ośrodków dla handlu i rzemiosł, jak niemniej odbudowy zniszczonych przez napad tatarski osad grodowych. Miasta powstają na prawie niemieckim (magdeburskim). Osadnicy są wolni spod władzy urzędników książęcych, nie płacą żadnych danin i opłat na rzecz państwa, nie pełnią służby wojskowej, wybierają radę miejską i sądy (ławnicze). Opłaty dla księcia ograniczają się do podatku gruntowego i części opłat sądowych (dwóch trzecich). Na prawie niemieckim powstają również wsie. Miasta i wsie rozwijają się pomyślnie, a dla książąt i panów są źródłem wielkich dochodów. Wskutek sprowadzenia licznych osadników z Niemiec mają jednakże przez dłuższy czas charakter niemiecki.

Siła obronna państwa polega wyłącznie na pospolitym ruszeniu, w którym zobowiązany jest brać udział każdy, który posiada dobra ziemskie.

Kultura robi postępy powolne. Na dworach książęcych rozpoczynają się szerzyć obyczaje zachodnie. Z budowli zasługują na uwagę kościoły, budowane z początku w stylu romańskim, później gotyckim (np. kościół N. M. Panny w Krakowie). Oświata spoczywa w ręku duchowieństwa i zakonów, rozwój piśmiennictwa jeszcze bardzo słaby; łacińska kronika biskupa krakowskiego *Wincentego Kadłubka* († 1223), doprowadzona do r. 1205.

1306—1370. III. ZJEDNOCZENIE PAŃSTWA I ZUPEŁNA WEWNĘTRZNA KONSOLIDACJA TEGOŻ POD OSTATNIMI PIASTAMI

- 1306—1333 Władysław Łokietek jednoczy rozdarte na części wskutek testamentu Krzywoustego dzielnicę Polski.
- 1309 Zajęcie Wielkopolski i Pomorza gdańskiego przez Łokietka. Przy pomocy niechętnej Łokietkowi rodziny Św i ę c ó w opanowuje Pomorze margrabia brandenburski W a l d e m a r. Niefortunna myśl przywołania przeciwko niemu na pomoc K r z y ż a k ó w, którzy wprowadzie wypierają Brandenburczyków, zajmują G d a ń s k i T c z e w, ale cały kraj dla siebie zagarniają. Przeniesienie stolicy krzyżackiej z W e n e c j i do M a l b o r g a.
- 1311—1312 Bunt w Poznaniu i Krakowie, wywołane przez Niemców, bezwzględnie stłumione i surowo ukarane (biskup krakowski Muskata i wójt Albert).
- 1319 Koronacja Władysława Łokietka na króla polskiego w Krakowie, który odtąd pozostaje miastem koronacyjnym królów polskich, a do Zygmunta III Wazy także stolicą Państwa.
- 1321 W sporze o posiadanie Pomorza wydaje ustanowiona przez papieża komisja w Inowrocławiu wyrok, przysądzający Polsce zwrot Pomorza oraz kosztów wojny. Krzyżacy atoli wyroku nie uznawają. Łokietek szuka pomocy w przymierzach, wydając córkę Elżbietę za króla węgierskiego K a r o l a R o b e r t a

i zyskując sobie Litwę przez małżeństwo syna swego Kazimierza z Aldoną, córką wielkiego księcia litewskiego Gedymina.

- 1326—1333 Pierwsza wojna Polski z Krzyżakami, których popiera król czeski Jan Luksemburczyk. W czasie zawieruchy wojennej przyjmuje część książąt śląskich zwierzchnictwo czeskie. Krzyżacy zajmują ziemię Dobrzyńską i pustoszą Wielkopolskę. Mimo zwycięstwa Łokietka pod Płowcami (1331), zdobywają w następnym roku Kujawy. Rozejm za pośrednictwem papieża i śmierć króla (1333).
- 1333—1370 Kazimierz III Wielki prowadzi politykę pokojową, dąży do wzmocnienia państwa na wewnątrz i do wszechstronnego podniesienia cywilizacji i dobrobytu.
- 1334 Celem ożywienia handlu rozszerza Kazimierz W. przywilej wielkopolski, przyznany żydom przez Bolesława Pobożnego, na całe państwo.
- 1335—1339 Traktaty wyszehradzkie. (Wyszehrad koło Ostrzyhomia nad Dunajem). Kazimierz zrzeka się zwierzchnictwa nad księstwami śląskimi, które już uznały lenną zwierzchność Czech, w zamian za co król czeski Jan zrzeka się pretensji do korony polskiej. Prawie cały Śląsk (z 17 księstw 14) odpada od Polski; na razie zostaje tylko jeszcze zależność kościelna od arcybiskupstwa gnieźnieńsko-poznańskiego.
- 1340 Po wygaśnięciu rodu Romanowiczów (1324) i śmierci siostrzeńca tychże Bolesława

- Trojdenowicza obejmuje Kazimierz w posiadanie Ruś Czerwoną. Walki o Ruś Czerwoną z Tatarami, zwycięstwo nad nimi pod Lublinem, układy z Węgrami i Litwą.
- 1343 Traktat kaliski, Kazimierz otrzymuje z powrotem Kujawy i ziemię Dobrzyńską od Krzyżaków, zrzeka się natomiast za pewne dani-ny i pomoc przeciw poganom Pomorza na rzecz Zakonu.
- 1347 Kodyfikacja prawa zwyczajowego z odpowia-dającymi wymogom czasu uzupełnieniami z pominięciem przepisów przestarzałych w Wiślicy. „Statut wiślicki” dla Małopolski, obok niego „Statut wielkopolski” z pewnymi zmianami.
- 1352—1358 Maćko Borkowicz, wojewoda poznański, niezadowolony z silnych rządów królewskich, organizuje z szlachty wielkopolskiej pierwszą zbrojną konfederację przeciw królowi, za co skazany zostaje w Olsztynie na śmierć głodową.
- 1362 Olgierd, w. książę litewski, gromi Tatarów nad Sinymi Wodami (dopływ Bohu) i włącza Ukrainę i Podole do swego państwa. Koniec panowania tatarskiego na Rusi.
- 1363 Zjazd monarchów w Krakowie. (Karol IV, cesarz niemiecki i król czeski, Ludwik, król węgierski i królowie duński i cypryjski.) Karol IV poślubia Elżbietę, wnuczkę Kazimierza. Uczta u Wierzyńka.
- 1364 Założenie wszechnicy w Krakowie na razie bez wydziału teologicznego.

- 1370 Śmierć Kazimierza Wielkiego. Wygaśnięcie linii kujawskiej Piastów.

Za Kazimierza W. Polska staje się doskonale zorganizowanym i zagospodarowanym państwem, z którym wszyscy sąsiedzi liczyć się muszą. Król opiekuje się szczególnie stanem chłopskim (król chłopków) i rycerskim, podnosi znaczenie miast (Sukiennice w Krakowie, odbudowanie i umocnienie Lwowa), zaprowadza dobrą monetę (grosze krakowskie), ulepsza sądownictwo (sądy grodzkie dla spraw karnych i wyższy sąd prawa magdeburgskiego na zamku krakowskim) i dba o siłę zbrojną, rozszerzając obowiązek służby w pospolitym ruszeniu.

- 1370—1382 Ludwik Węgierski nie troszczy się o Polskę, w której rządy oddaje matce swojej Elżbiecie; na Rusi osadza jako lennika swego Władysława, księcia opolskiego.

- 1374 Przywilej koszycki. (Koszyce w północnych Węgrzech.) Celem zapewnienia jednej ze swych córek korony polskiej przyznaje Ludwik szlachcie następujące przywileje: 1) uwolnienie od jakichkolwiek danin lub ciężarów z wyjątkiem 2 groszy od łanu (30—42 morgów); 2) wszelkie urzędy ziemskie nadaje król jedynie ziemianom tej ziemi, w której opróżniona jest godność i to kandydatom (4), wybranym przez szlachtę; 3) szlachta pełni służbę wojenną tylko w granicach państwa; za służbę zagraniczną należy się jej osobne wynagrodzenie.

Ujemne skutki traktatu: uszczuplenie skarbu państwa, ograniczenie władzy królewskiej i utrudnienie wszelkiej akcji państwa na zewnątrz.

- 1382—1384 Bezkrólewie po śmierci Ludwika. Na zjazdach w Radomsku i Wiślicy postanawiają Polacy tylko tę córkę Ludwika uznać za następczynię, która w Polsce zamieszka.
- 1384 Przyjazd młodszej córki Jadwigi do Polski i koronacja teje w Krakowie.
- 1385 Umowa między posłami królowej Elżbiety, panami polskimi a Jagiełłą i jego braćmi w zamku Krewie (Krewa, dziś miasteczko w woj. wileńskim na Litwie). Unia krewska: wielki książę litewski Jagiełło w zamian za rękę Jadwigi składa obietnicę przyjęcia chrztu wraz z braćmi i całym narodem litewskim. Litwa i Ruś mają tworzyć z Polską jedną całość, a Polacy uznają Jagiełłę przez małżeństwo z Jadwigą swym panem i królem.

Litwini

Litwini, szczep nie słowiański, jednakowoż do Słowian zbliżony, osiadły w dorzeczu Niemna, żyją w pogaństwie (Perkunas, bóg piorunu, wieczny ogień Znicz, czczenie przedmiotów natury, gadów i pławów, kapłani niżsi wajdeloci, wyżsi kriwowie). Właściwym założycielem państwa litewskiego jest Mendog (Mindowe), który przyjął już nawet chrześcijaństwo i od papieża otrzymał koronę królewską (1259), ale kiedy na-

dzieja otrzymania pomocy przeciw Zakonowi go zawiodła, wrócił do bałwochwalstwa. Do wielkiej potęgi podnosi Litwę Gedymin (1315—1341), zdobywając Podlasie, Polesie i ziemię Witebską. Ustrój państwa w przeciwieństwie do Polski feudalny. Granice jego rozszerza dalej syn Gedymina Olgierd (1345—1377), gromi Tatarów nad Sinyymi Wodami, zabiera im Podole i Ukrainę, podczas gdy brat jego Kiejstut broni granicy zachodniej państwa przeciw Krzyżakom. Po śmierci Olgierda obejmuje na Litwie rządy syn jego Jagiełło (1377—1434), wychowany już przez matkę, księżniczkę twerską (Twer nad górną Wołgą) Julianne w duchu chrześcijańskim. Będąc zagrożonym przez Krzyżaków, postanawia drogą małżeństwa z Jadwigą połączyć Litwę z Polską.

- 1386 Jagiełło przybywa do Krakowa (15 lutego), przyjmuje chrzest, poślubia Jadwigę i koronuje się na króla polskiego (4 marca).

1386—1572. IV. JAGIELLONOWIE W POLSCE

Wskutek połączenia się Polski z Litwą powstaje na wschodzie pierwszorzędne mocarstwo, wywierające wielki wpływ na zachodnią Europę. W monarchii Jagiellonów największe znaczenie zdobywają najpierw możnowładcy, później ogół szlachty, przemieniając stopniowo pierwotny absolutny ustrój wewnętrzny państwa na konstytucyjny.

- 1386—1434 Władysław Jagiełło zaprowadza chrześcijaństwo na Litwie, niszczy potęgę Zakonu, ale zawdzięczając tron panom polskim, ustępuje im, kieruje się ich radami, przyznaje im liczne przywileje i przyczynia się wskutek tego do niebywałego rozrostu wpływów możnowładztwa.
- 1387 Chrzest Litwy i założenie biskupstwa w W i l n i e. W tym samym czasie odzyskuje Jadwiga R u ś C z e r w o n ą, zagarniętą przez Węgrów. Wojewoda mołdawski Piotr składa hołd Jagielle, a nieco później czynią to samo gospodarowie wołoski i besarabski.
- 1392 Za pośrednictwem Jadwigi ustanawia Jagiełło swego brata stryjecznego W i t o ł d a (syna Kiejstuta) wielkorządcą Litwy.
- 1399 Witołd ponosi zupełną klęskę od Tatarów nad rzeką W o r s k l ą (dopływ Dniepru z lewego brzegu). Śmierć królowej Jadwigi. Przed śmiercią przeznacza ona kosztowności swoje na odnowienie akademii krakowskiej.
- 1400 Spełniając wolę zmarłej, odnawia Jagiełło akademię krakowską (uniwersytet Jagielloński), uzupełniając ją za zgodą papieża B o n i f a c e g o IX wydziałem teologicznym.
- 1409—1411 Wielka wojna z Krzyżakami, wywołana przez nich dążeniem do zniszczenia państwa polsko-litewskiego, zanim by jeszcze urosło w potęgę. Bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny była sprawa Ż m u d z i i zajęcie przez Krzyżaków D r e z d e n k a (nad Notecią).
- 1410 Bitwa pod Grunwaldem. Polacy i Litwini odnoszą pod dowództwem Z y n d r a m a

z Maszkowici w. ks. lit. Witołda świetne zwycięstwo nad wojskami krzyżackimi, którymi dowodzi wielki mistrz Ulryk von Jungingen. Wojska polskie zdobywają wszystkie chorągwie krzyżackie i cały obóz. Ulryk wraz z kwiatem rycerstwa niemieckiego ginie w boju. Oblężenie stolicy krzyżackiej Malborka.

- 1411 Pokój w Toruniu. Krzyżacy odступują Jagielle Dobrzyń, a Witołdowi w dożywocie Żmudź i zobowiązują się zapłacić 100.000 kóp groszy polskich odszkodowania.

Zwycięstwo grunwaldzkie, lubo należycie nie wyzyskane (spóźnione oblężenie Malborka), decyduje o mocarstwowym stanowisku Polski, a dla Zakonu oznacza upadek, z którego nie jest już w stanie się podnieść.

- 1412 Traktat w Lubowli (na Spiszu) i w Budzie. Zygmunt Luksemburczyk, który wypowiedział Polsce wojnę po stronie Krzyżaków, ale w niej nie wziął udziału, zawiera pokój z Jagiełłą, przyznając mu Ruś Czerwoną i zwierzchnictwo nad Mołdawią do końca życia. Pożyczka od Jagiełły w Budzie 40.000 kóp groszy polskich i oddanie w zastaw 13 miast spiskich, które pozostają przy Polsce aż do roku 1769.

- 1413 Unia w Horodle (nad Bugiem). Uchwały: 1) Polacy zobowiązują się nie wybierać króla bez zgody Litwinów, Litwini wielkiego księcia bez zgody Polaków; 2) szlachta polska przyjmuje bojarów litewskich do swoich herbów; 3) Litwa otrzymuje ten sam podział terytorial-

ny co Polska, tj. na kasztelanie i województwa (Troki, Wilno); 4) wedle potrzeby mają się odbywać wspólne zjazdy.

- 1414—1422 Druga wojna z Krzyżakami o charakterze wojny podjazdowej, zakończona pokojem nad jeziorem M e l n e m (półn. zach. Prusy). Zakon zrzeka się ostatecznie wszelkich pretensji do Żmudzi.
- 1414—1418 Sobór w K o n s t a n c j i. Biorą w nim wybitny udział Polacy, arcybiskup gnieźnieński M i k o ł a j herbu Trąba i Paweł W ł o d k o w i c, rektor akademii krakowskiej. Sobór przyznaje arcybiskupowi gnieźnieńskiemu godność prymasa państwa.
- 1420 Po wybuchu wojen husyckich w Czechach umiarkowani husyci (utrakwiści) ofiarowują koronę czeską najpierw Jagielle, potem Witołdowi. Wyprawa bezskuteczna do Czech bratanika Jagiełły Z y g m u n t a K o r y b u t a.
- 1422—1433 Przywileje na korzyść szlachty, a głównie możnowładztwa, w Czerwińsku (1422), Jedlnie (1430) i Krakowie (1433), zawierające potwierdzenie i rozszerzenie przywilejów koszyckich, między innymi przywilej, że szlachta nie będzie więziona ani karana konfiskatą majątków, chyba za wyrokiem sądowym (n e m i n e m e a p t i v a b i m u s, n i s i i u r e v i c t u m). W zamian za to przyznają panowie w Jedlnie prawo następstwa jednemu z synów króla. Wielkie wpływy biskupa krakowskiego Z b i g n i e w a O l e ś n i c k i e g o.
- 1430—1435 Powstanie Ś w i d r y g i e ł ł y i trzecia wojna z Krzyżakami. Ambitne plany Witolda,

marzącego o koronie królewskiej w porozumieniu z cesarzem niemieckim Zygmuntem (1429). Po śmierci Witołda (1430) obejmuje rządy na Litwie za zgodą Jagiełły jego brat, gwałtowny Świdrygiełło i marząc tak samo o niezawisłości, łączy się z Rusinami i Litwinami, a nawet Krzyżakami przeciw Polsce. Wzajemne napady Krzyżaków na Dobrzyń i Kujawy, Polaków na krzyżackie Pomorze i zniszczenie tych dzielnic.

1432 Wypędzenie z Litwy Świdrygiełły i wyniesienie na tron wielkoksiążęcy Zygmunta, brata Witołda. Akty wileńskie pod przewodem Oleśnickiego; Litwa dożywotnio pod władzą Zygmunta Kiejstutowicza, po czym wraca do króla i jego potomków. Podole należy do Korony, Wołyń po śmierci Zygmunta. Przyznanie książętom i bojarom ruskim praw bojarów litewskich i przyjęcie tychże do herbów litewsko-polskich.

1434 Przywilej dodatkowy w sprawie równouprawnienia schizmatycznych Rusinów. Zupelne zrównanie Litwinów i Rusinów z Polakami.

Śmierć Władysława Jagiełły. Małoletni syn Władysław III królem na podstawie formalnej elekcji za sprawą Oleśnickiego, który staje na czele regencji; mającej sprawować rządy aż do pełnoletności króla.

1434—1444 Władysław III Warneńczyk. Szczyt potęgi możnowładztwa w Polsce.

1435 Zwycięstwo Polaków i Litwinów nad Krzyżakami pod Wilkomierzem nad rzeką Świętą. Upokorzony Świdrygiełło utrzymuje

się tylko przy Wołyniu, z którego hołd składa. Zakon rzeka się w pokoju w Brześciu Kujańskim podejmowania w przyszłości wojny lub zawierania sojuszków bez wiedzy Polaków.

1439 Unia florencka. Patriarcha carogrodzki Józef i metropolita kijowski Izidor podpisują we Florencji akt unii Kościoła wschodniego z zachodnim i uznają papieża głową Kościoła, zatrzymując własne obrzędy. Już poprzednio, na soborze bazylejskim (1434), wchodzą Polacy w żywe stosunki ze zgromadzonym tamże kwiatem nauki i oświaty Zachodu, co przyczynia się do tym pomyślniejszego rozwoju akademii krakowskiej.

1440 Za sprawą Zbigniewa Oleśnickiego i wpływowych magnatów węgierskich obejmuje Władysław rządy na Węgrzech jako król węgierski.

1443 Kościół grecko-unicki otrzymuje w Polsce te same prawa, co Kościół łaciński.

Zwycięska wyprawa Władysława III przeciw Turkom w głąb Bałkanu. Sultán Murat II ofiarowuje Węgrom korzystne warunki pokoju i rozejm, który na lat 10 zawarto w Szegedynie.

1444 Niedotrzymanie rozejmu i druga wyprawa przeciwko Turkom za namową legata papieskiego Cezarinięgo, klęska pod Warną i zniknięcie bez śladu bohaterskiego króla. Następstwem tej klęski jest rozchwianie się unii z Węgrami, jak również florenckiej, zdobycie Konstantynopola przez Turków

(1453) i rozciągnięcie panowania ich na cały Półwysep Bałkański.

1444—1447 Bezkrólewie w Polsce. Litwini obierają wielkim księciem królewicza Kazimierza.

1446 Na zjeździe parczowskim (Parczów koło Lublina) Kazimierz przyjmuje koronę polską. Spór o Wołyń i Podole.

1447—1492 Kazimierz IV Jagiellończyk.

Po zaprowadzeniu sejmików wymykają się rządy stopniowo z rąk możnowładców i przechodzą na ogół szlachty. Dynastia Jagiellońska dochodzi do szczytu swej potęgi, osadzając członków swej rodziny na tronie czeskim i węgierskim. Na wschodzie powstaje jako groźna potęga uwolniona spod jarzma tatarskiego Moskwa, a od południowego wschodu poczynają zagrażać Polsce Turcy, którzy po zdobyciu Konstantynopola usadawiają się nad Dunajem i Dniestrem.

1454 Stany pruskie wypowiadają posłuszeństwo Zakonowi z powodu zdzierstw i proszą króla polskiego, by kraj ich przemocą od Polski oderwany, znów z Polską połączył. Akt wcielenia Prus do Polski wbrew zdaniu Zb. Oleśnickiego, który się sprzeciwiał ze względów rzekomo kościelnych.

¹⁴⁵⁴
1454—1466 Trzynastoletnia wojna z Krzyżakami o Prusy.

1454 Rozruchy szlachty, zebranej na pospolite ruszenie w Cerekwicy (Prusy), klęska pod

Chojnicami (Prusy z.). Wymuszenie na królu przywilejów.

Ustawodawstwo nieszawskie (Nieszawa na Kujawach, na lewym brzegu Wisły), skierowane przeciw możnowładztwu: 1) wpływ szlachty na sądownictwo; odtąd król mianuje sędzią jednego z 4 kandydatów, przedstawionych przez szlachtę; 2) godności starościńskich i ziemskich nie wolno łączyć w jednej osobie; 3) ulgi ekonomiczne przy zakupnie soli, drzewa, uwolnienie od ceł; 4) król zobowiązuje się, że odtąd nie powoła pospolitego ruszenia, ani żadnego nowego prawa nie wyda bez zezwolenia szlachty danej ziemi, na sejmiku zgromadzonej.

Początki rządów konstytucyjnych; sejmiki — zgromadzenia szlachty z województw i ziem, sejmy generalne — zjazdy delegatów szlachty z całej dzielnicy, sejm walny — zebranie posłów z całego państwa wybranych na sejmikach.

Wskutek braku karności u pospolitaków prowadzi król wojnę przeważnie żołnierzem zaciężnym, usiłującym zdobyć zamki i warowne miasta. Wojna podjazdowa przeciąga się na długie lata.

- 1457 Najemni żołnierze czescy pod dowództwem Ulryka Czerwonki oddają Polakom twierdzę Malborg.
- 1462 Polskie wojska zaciężne odnoszą znaczniejsze zwycięstwo pod Puckiem (Piotr Dunin) i zdobywają ostatnią twierdzę krzyżacką na Pomorzu, Chojnice.

- 1466 Pokój w Toruniu. Pomorze gdańskie i zachodni pas Prus z Malborkiem, Elblągiem, Warmią i ziemią Chełmińską wraca do Polski, resztę ziem pruskich zatrzymują Krzyżacy jako lenno. Stolicą państwa krzyżackiego jest odtąd Królewiec; każdorazowy wielki mistrz w sześć miesięcy po objęciu stanowiska ma składać hołd królowi polskiemu jako swemu zwierzchnikowi. Dla ziem ongiś krzyżackich ustalają się nowe nazwy: części zachodnie, należące do króla polskiego, nazywają się odtąd Prusami Królewskimi albo Zachodnimi, części pozostałe pod panowaniem krzyżackim, Prusami Wschodnimi albo Książęcymi.

Polska zyskuje, nieodzowny dla swego przyszłego rozwoju dostęp swobodny do Morza Bałtyckiego.

- 1471 Na podstawie umowy sukcesyjnej z królem czeskim Jerzym z Podjebrada zostaje po jego śmierci najstarszy syn Kazimierza Władysław królem czeskim.
- 1471—1478. Wojna z królem węgierskim Maciejem Korwinem, roszcującym sobie prawa do korony czeskiej, zakończona pokojem w Ołomuńcu (1478), na mocy którego zatrzymuje Maciej Korwin w dożycie Morawy, Śląsk i Łużycę.
- 1478 Wielki książę moskiewski Iwan III Wasylewicz Srogi (1462—1505), pojawiający za żonę księżniczkę Zofię z rodu Paleologów bizantyjskich przybiera tytuł cara i herb

bizantyjski, dwugłowego orła i niszczy republiki ruskie P s k ó w i N o w o g r ó d, którym Kazimierz z powodu wojny węgierskiej nie mógł udzielić pomocy.

- 1480 Iwan III uwalnia Moskwę od zwierzchnictwa tatarskiego, wyzyskawszy rozbięcie Z ł o t e j H o r d y tatarskiej na pomniejsze państwa.
- 1484 Turcy, rozpoczynając po zdobyciu Konstantynopola (1453) podbój północnych wybrzeży Morza Czarnego, zdobywają K i l i ę i B i a ł o g r ó d (A k e r m a n), przecinając połączenie handlowe Polski ze Wschodem.
- 1490 Po śmierci Macieja Korwina wbrew pomyśłom Kazimierza osadzenia na tronie węgierskim trzeciego z synów, Jana Olbrachta, W ę g r z y obierają królem W ł a d y s ł a w a czeńskiego, który po krótkiej walce z bratem (bitwa pod Koszycami) utrzymuje się przy koronie węgierskiej.

Potęga dynastyczna Jagiellonów dochodzi w ten sposób w Europie Środkowej do szczytu, gdy z koroną czeską łączą i koronę węgierską.

O d z y s k a n i e niektórych nadgranicznych księstw śląskich; księstwo siewierskie (Siewierz nad Przemszą) zakupuje już dla biskupstwa krakowskiego Zbigniew Oleśnicki, Kazimierz Jagiellończyk nabywa dla Korony oświęcimskie (Oświęcim nad Wisłą u ujścia Soły), a Jan Olbracht zatorskie (Zator nad Skawą). Odrębni książęta piastowscy na Mazowszu są lennikami polskimi.

1492 Kazimierz Jagiellończyk umiera w Grodnie, pozostawiwszy z żony Elżbiety Rakuszaneki (córkę cesarza Albrechta II, przezwanej później „Matką Jagiellonów”) 5 synów: Władysława, króla czeskiego i węgierskiego, Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta, zasiadających kolejno na tronie polskim i Fryderyka biskupa. Drugi według starszeństwa syn Kazimierz zmarł jeszcze za życia ojca († 1484) i dla świątobliwego życia policzony został niebawem w poczet świętych. Nadto z małżeństwa tego pochodziło jeszcze 7 córek.

Na drugą połowę wieku XV przypada jeszcze wspaniały rozkwit uniwersytetu krakowskiego, do którego udawają się liczne zastępy młodzieży nawet z dalszej zagranicy. Słynni uczeni: Św. Jan Kanty, Grzegorz z Sanoka, kardynał Zbigniew Oleśnicki, prawnik Jan Ostroróg, pierwszy znakomity historyk Jan Długosz († 1480), ojciec historiografii polskiej, uczony włoski Filip Buonacorsi (Kallimach), obok Długosza nauczyciel synów króla Kazimierza.

Sztuka rzeźbiarska; słynny rzeźbiarz Wit Stwosz, twórca głównego ołtarza w kościele Mariackim w Krakowie.

Rozbudzone we Włoszech nauki klasyczne, czyli t. zw. **humanizm**, przedostają się w drugiej połowie XV wieku także do Polski i wypierają stopniowo naukę scholastyczną.

Do rozpowszechnienia oświaty przyczyniają się książki drukowane, pojawiające się już także w Polsce dzięki wynalezieniu sztuki drukarskiej.

- 1492—1501 Jan Olbracht. Zamysły absolutystyczne króla Olbrachta pod wpływem jego nauczyciela, znanego humanisty włoskiego Kallimacha. Rządy skierowane przeciw możnowładztwu. Szlachta ma dostarczyć królowi środków na prowadzenie wojny z Turcją i dlatego przyznaje on jej nowe przywileje kosztem upośledzenia stanu mieszczańskiego i chłopów.
- 1492 Litwini wynoszą wbrew postanowieniom unii horodelskiej na tron wielkoksiążęcy królewicza Aleksandra.
- 96 1493 Pierwsze sejmy walne w Piotrkowie. Zatwierdzenie ustawodawstwa nieszawskiego, składającego się pierwotnie z osobnych statutów dla każdej ziemi i zaprowadzenie go powszechne w całym państwie. Szlachta otrzymuje następujące dalsze przywileje: 1) wyższe godności kościelne są dostępne tylko dla szlachty; 2) mieszczanom uchylającym się od służby wojaskowej nie wolno nabywać dóbr ziemskich; 3) sądownictwo nad chłopami przechodzi do rąk właścicieli wsi; tylko jednemu chłopu wolno co roku wieś opuścić.
- 1497 Wyprawa wołoska. Zamiast przeciw Turkom, zwraca się wyprawa przeciwko gospodarowi mołdawskiemu Stefanowi, który króla zdradził. Klęska po odstąpieniu od oblężenia Suczawy w lasach bukowińskich.
- 1499 Litwini poniosłszy klęskę w wojnie z sprzymierzeńcami cara Iwana, Tatarami i wojewodą

mołdawskim pod Wiedroszą, odnawiają na sejmie litewskim w Brześciu unię horodelską.

- 1501—1506. Aleksander. Słabe rządy, możnowładztwo odzyskuje na krótki czas swe dawne wpływy, dalszy rozwój parlamentaryzmu polskiego.
- 1501 Przywilej mielnicki (Mielnik nad Bugiem koło Drohiczyna), wymuszony za cenę korony przez możnowładców polskich. Król ma być tylko prezydentem senatu, który sam o ustawach, administracji, czyli o wszystkim miał stanowić.
- 1503 Ukończenie wojny z carem Iwanem III sześćioletnim rozejmem. Moskwa zabiera kraje w dorzeczu Desny (na lewym brzegu Dniepru).
- 1504 Za radą podkanclerza Jana Łaskiego nawiązuje Aleksander stosunki z szlachtą i zwołuje sejm do Piotrkowa. Ustawa o t. zw. „incompactibiliach”, czyli łączeniu urzędów w jednej osobie, określenie najwyższych urzędów (marszałek, kanclerz, podskarbi), rozróżniając urzędników koronnych i nadwornych (zastępców).
- 1505 Ustawy radomskie. Konstytucja „nihil novi”. Sejm w Radomiu postanawia: 1) że od tąd nic nowego (nihil novi) nie może być przez króla i jego zastępców postanowione bez zgody senatorów i posłów ziemskich, zgromadzonych na sejmie; 2) że dawne ustawy piotrkowskie w sprawie uwolnienia stanu ziemiańskiego od ceł, zakazu nabywania ziemi

przez mieszczan mają ważność w całym państwie; 3) że dla całej Rzeczypospolitej ma od-
tąd obowiązywać jednolity kodeks praw, czyli
zbiór wszystkich statutów i ustaw, dokonany
przez podkanclerza J a n a Ł a s k i e g o (Sta-
tut Łaskiego w r. 1506 ogłoszony drukiem).

1506 Książ Michał Gliński gromi Tatarów
pod Kleckiem (Kleck na Litwie na za-
chód od Słucka). Wiadomość o zwycięstwie
otrzymuje król już na łożu śmierci.

1506—1548 Zygmunt I Stary. Roztropna polityka
króla na zewnątrz, starania, ażeby odeprzeć
Moskwę, dążąca do zaboru krajów litewskich,
dążność do utrzymania panowania Jagiellonów
w Czechach i na Węgrzech, jak niemniej mo-
carstwowego stanowiska Polski, neutralność
wobec antagonizmów austriacko-francuskich,
dobre stosunki z rosnącą w siłę Turcją. Na we-
wnątrz uporządkowanie stosunków admini-
stracyjnych w dobrach królewskich, dbałość
o wszechstronny rozwój państwa.

1507—1508 Pierwsza wojna moskiewska, spowodo-
wana przez zbiegłego do Moskwy księcia
Michała Glińskiego.

1508 Zwycięstwo hetmana litewskiego Konstan-
tego Ostrogińskiego pod Orszą (Or-
sza nad górnym Dnieprem na zachód od Smo-
leńska). Następca Iwana III, car W a s y l, za-
wiera pokój wieczysty z Polską na warunkach
rozejmu z r. 1503.

1512—1522 Car W a s y l, zachęcony przez cesarza
M a k s y m i l i a n a I, roszczonego sobie pre-
tensje do Węgier i Czech, łamie pokój i wzna-

wia wojnę, która się toczy głównie o posiadanie Smoleńska. Sprzymierzeńcami we wszystkich tych walkach na wschodzie są hospodarowie mołdawscy Bohdan i Petryło. Mimo ponownego zwycięstwa pod Orszą (1514), Smoleńsk pozostaje w ręku Wasyla. Rozejm na lat 11 (1522 r.).

- 1515 Kongres wiedeński. W obecności króla Zygmunta I, cesarza Maksymiliana I i króla czesko-węgierskiego Władysława przychodzi do skutku układ małżeński między dziećmi Władysława Ludwikiem i Anną a wnukami Maksymiliana Ferdynandem i Marią. W razie bezpotomnej śmierci Ludwika korona czeska i węgierska miały przejść na Ferdynanda, co nastąpiło już w r. 1526, gdy Ludwik zginął w bitwie z Turkami pod Mohaczem na Węgrzech.
- 1520—1525 Pierwsze ruchy reformacyjne w Polsce, w Królewcu i Gdańsku, bunt gdańszczan, uśmierzony przez króla.
- 1525 Sekularyzacja Prus. Intrygi i wyłamywanie się spod obowiązku lenniczego wielkiego mistrza krzyżackiego Albrechta z domu Hohenzollernów powodują wojnę (1520—1521), zakończoną zawieszeniem broni. Wielki mistrz Albrecht zrzuca suknię zakonną i przechodzi na protestantyzm. Fatalny błąd Zygmunta, który ze względów dynastycznych (Albrecht był synem jego siostry Zofii) godzi się na sekularyzację Prus i przyjmuje hołd na rynku krakowskim (1525). Z czasem, po połączeniu się

Księstwa z Brandenburgią, powstaje groźna potęga pruska, czyhająca odtąd aż do skutku na zgubę Polski.

- 1526 Śmierć ks. Janusza, ostatniego z rodu Piastów mazowieckich i wygaśnięcie tej linii.
- 1529 Zygmunt wciela formalnie Mazowsze do Polski, pozostawiając mu jednak na razie odrębne prawa (Statut mazowiecki).
- 1530 Królowa Bona przeprowadza przy pomocy panów wybór jedynaka królewskiego Zygmunta Augusta na króla polskiego mimo jego młodego wieku (10 lat).
- 1531 Hetman Jan Tarnowski gromi hospodara mołdawskiego w bitwie pod Obertynem (na północ od Kołomyi opodal Dniestru).
- 1534 Szlachta, zgromadzona na sejmie, podburzona przez magnatów (Zborowscy, Kmity), odmawia zatwierdzenia nowego zbioru praw, dokonanego z polecenia króla (Statut Taszyckiego). Aczkolwiek nie zatwierdzony, po wyjściu z druku w braku innego jest w używaniu.
- 1535 Sejm uchwała egzekucję dóbr, tj. odebranie zastawionych w czasach dawniejszych dóbr królewskich, przeprowadzoną dopiero — i tylko częściowo — za panowania następcy Zygmunta.

Kolonizacja opustoszałych ziem ruskich, zwłaszcza Podola.

- 1534—1537 Trzecia wojna moskiewska. Jan Tarnowski zdobywa twierdzę Starodub

na Zadnieprzu. Wojna kończy się 7-letnim rozejmem.

- 1537 Rozruchy szlachty, zgromadzonej na pospolite ruszenie przeciw Petryle pod Lwowem. Szlachta niezadowolona z wpływów na rządy królowej Bony, jak niemniej sprawą egzekucji dóbr, występuje gwałtownie przeciw królowi (Kmita, Zborowscy), udaremniając wyprawę (wojna kokosza).

Równocześnie jest to druga próba rozpętania anarchii w państwie. (Pierwsza była pod Cerekwicą opodal Chojnic za Kazimierza Jag. 1454.)

- 1538—1539 Król, zmuszony intrygami, zabezpiecza w konstytucjach piotrkowskich i krakowskich szlachcie prawa, w pierwszym rządzie prawo wolnej elekcji.

Wzorowa gospodarka w dobrach królewskich, tudzież w majątnościach królowej Bony bodźcem dla szlachty, która dochodzi do wielkiej zamożności. Mimo pogorszenia losu chłopów i uszczuplenia praw mieszczan, ogólny znaczny dobrobyt, stąd tradycja „złotych czasów zygmunto-wskich”.

- 1544 Królewicz Zygmunt August obejmuje rządy na Litwie.

- 1547 Potajemne małżeństwo jego z Barbarą Radziwiłłówną, młodą wdową po wojewodzie Gasztołdzie. Wzrost wpływów potężnego rodu ks. Radziwiłłów.

- 1548 Śmierć Zygmunta I Starego.

- 1548—1572 Zygmunt II August. Ogólne cechy: tolerancja religijna wobec szerzącego się także w Polsce ruchu reformacyjnego, wcielenie Inflant do Polski, reformy skarbowe i wojskowe i doprowadzenie do skutku ścisłej unii Litwy z Polską.
- 1548 Burza na sejmie koronacyjnym z powodu małżeństwa z Barbarą. Stałość króla zwycięża, zwłaszcza że popierają go Radziwiłłowie.
- 1548—1555 Pierwsze spory religijne na sejmach, wynikiem których są t. zw. interimy czyli zawieszenie wyroków sądowych duchowieństwa od sejmu do sejmu.

Protestantyzm na ziemiach polskich. W miastach i między szlachtą pruską i pomorską przyjmuje się luteranizm, magnaci i szlachta na Litwie, Rusi i w Małopolsce hołdują kalwinizmowi (Radziwiłłowie), w Wielkopolsce szerzy się wypędzona z Czech sekta „braci czeskich”. Nie brak również reformatorów polskich (Jan Łaski). Jednym z głównych ognisk ruchu sekciarskiego jest znany z dawnych tradycji ariańskich Pińczów (nad Nidą w Sandomierskiem).

Żądanie szlachty w sprawie zwołania „soboru narodowego”, zaprowadzenie kościoła narodowego i daleko idących reform kościelnych odrzuca kuria rzymska (1555).

- 1551 Starania koło podniesienia katolicyzmu w Polsce. Synod piotrkowski przyjmuje wyznanie wiary, opracowane przez St. Hozjusza.

- 1553 Projekt nowego kodeksu praw Jakuba Przyłuskiego. Egzekucja praw szlacheckiego stronnictwa reform. Traktat Frycza Modrzewskiego „De emendanda republica” (O naprawie Rzeczypospolitej), domagający się reformy obyczajów, ulżenia doli ludu i równomiernego rozkładu ciężarów publicznych.
- 1556 Królowa Bona, pokłócona po śmierci Barbary z synem, wyjeżdża do Włoch, do dziedzicznego księstwa Bari, uwożąc z sobą nagromadzone w Polsce skarby (nie zawsze na uczciwej drodze, np. przekupstwa przy obsadzaniu wyższych urzędów), które wypożyczone królowi hiszpańskiemu Filipowi II, na zawsze przepadają (t. zw. sumy neapolitańskie).
- 1559 Wykorzystując spór arcybiskupa ryskiego z mistrzem Kawalerów Mieczowych, wciela Zygmunt Inflanty do Polski.
- 1561 Zakon Kawalerów Mieczowych rozwiązuje się. Mistrz Zakonu Gothard Kettler otrzymuje jako świecki książę część Inflant i Kurlandię z Semigalią w lenne posiadanie na tych samych prawach, co ongiś Albrecht Hohenzollern Prusy Książęce (sekularyzacja Zakonu Mieczowego).
- 1562 Początek wojny o Inflanty z carem Iwanem Groźnym. Początkowe sukcesy Iwana (Półock), wyrównane zwycięstwami polskimi pod Czaśnikami i Ułą (nad Dźwiną).
- 1562—1563 Organizacja skarbu i wojska na sejmie piotrkowskim. Zastawione po r. 1504 dobra

królewskie mają być państwu zwrócone. Po-
dział dóbr na koronne, tj. właściwe rządowe
i stołowe, z których dochód przeznaczono na
utrzymanie dworu i króla. Dobra
koronne oddaje król w dożywotnią dzierżawę
za niskim czynszem ludziom zasłużonym (sta-
rostwa). Utworzenie skarbu koronnego z do-
chodów ze starostw. Obok czwartej części do-
chodu ze starostw, przeznaczonej dla króla,
przeznaczono jeszcze jedną część (właściwie
piątą) na utrzymanie stałego wojska, które się
odtąd nazywa wojskiem kwarcianym (quarta
pars — czwarta część).

- 1564 Po ukończeniu soboru trydenckiego
(1563) kardynał Hozjusz sprowadza zakon
jezuitów do Polski. Obok duszpasterstwa
stwarzają jezuita wzorowe szkolnictwo wyższe
i niższe, które jednak z czasem (wiek 17 i 18)
przybiera jednostronny, szkodliwy charakter.
- 1569 Unia Litwy z Polską na sejmie lubelskim,
dokonana głównie przy poparciu szlachty
drobnej mimo oporu magnatów, chcących u-
trzymać na Litwie dawny ustrój, gwarantują-
cy im przewagę i dzięki bezustannym usiło-
waniom króla, który już przedtem celem uła-
twienia unii zrzekł się za siebie i dom swój
dziedzicznych praw do Księstwa Litewskiego
(1564). Najważniejsze postanowienia unii:
1) jeden król, 2) wspólna elekcja, 3) wspólny
sejm, 4) jedna moneta, 5) wolność osiedlania
się w obu częściach państwa, 6) Wołyń,
Ukraina i Podlasie mają należeć do
Korony, 7) Litwa otrzymuje te sa-
me urzędy ministerialne (kanclerz,

marszałek, podskarbi), skarb i wojsko według zasady „wolni z wolnymi, równi z równymi”, 8) sejmy odbywać się mają w Warszawie. Gdańsk otrzymuje osobną konstytucję (1570), Prusy Królewskie łączą się ściśle z Koroną. Największy błąd unii lubelskiej polegał na odrębności rządu, skarbu i wojska, który w przyszłości miał tyle nieszczyć na kraj sprowadzić.

- 1570 Synod innowierców w Sandomierzu i t. zw. zgoda sandomierska. Bracia czescy, kalwini i luteranie łączą się i tworzą t. zw. wyznanie polskie; bezskuteczne próby pozyskania króla dla nowego wyznania. Początek stopniowego upadku protestantyzmu i sekciarstwa w Polsce wobec reform soboru trydenckiego i akcji kardynała Hozjusza i jezuitów.
- 1571 Rozejm w wojnie z Moskwą. Iwan Groźny zatrzymuje Połock i północno-wschodni pas Inflant.
- 1572 Śmierć Zygmunta II Augusta w Knyszynie (na Podlasiu). Monarcha ten mimo wszechstronnego wykształcenia i głębokiego rozumu, atoli przy braku hartu moralnego i poczucia odpowiedzialności, chwiejności zasad, zniewieściałości, przy tym braku decyzji w ważnych chwilach (król dojutrek) pozostawił nie dokończone dzieło reformy państwa z ogromną szkodą dla jego przyszłości. Na nim wygasa panująca od blisko 2 wieków w Polsce dynastia Jagiellońska.
- 1572—1573 Bezkrólewie.

Walka obozu katolickiego pod wodzą dzielnych biskupów (Hozjusz, prymas Uchań-

ski) z obozem różnowierczym z marszałkiem w. k. Janem Firlejem na czele. Zwycięstwo pierwszego, zjazd obu partyj w Kaskach (Mazowsze), gdzie obmyśla się sposób elekcji króla.

- 1573 Sejm konwokacyjny w Warszawie ustanawia prymasa „interreksem” tj. naczelnikiem państwa w czasie bezkrólewia; marszałek ma publicznie obwołać elekta.

Przywódca szlachty Jan Zamojski przeprowadza uchwałę elekcji „viritem”, tj. pogłówniej, czyli przez całą szlachtę. Dysydenci (innowiercy) zawierają konfederację warszawską, poręczając sobie wolność sumienia, na co się Sejm zgadza, wskutek czego zyskują prawną podstawę.

Sejm elekcyjny wybiera w maju królem Henryka Waleczusza, księcia andegaweńskiego, brata króla francuskiego Karola IX. Pełnomocnik jego, poseł Montluc, zaprzysięga przed ogłoszeniem go królem „pacta conventa” (według nich elekt zachowa wieczne przymierze z Francją, w razie wojny dostarczy wojska pieszego, zbuduje własnym kosztem flotę na Bałtyku, z własnych dochodów da 40.000 zł na potrzeby kraju, zapłaci długi Zygmunta Augusta i zatwierdzi wszystkie przywileje i swobody) i t. zw. „artykuły henrycjańskie” (uznanie przez króla wolnej elekcji, zrzeczenie się tytułu dziedzica, wolność sumienia, rządy przy pomocy 16 senatorów rezydentów, zwoływanie sejmów co 2 lata, najdłużej na 6 tygodni, wreszcie postanowienie, że królowi

wolno wypowiedzieć posłuszeństwo, jeżeli warunków tych nie dotrzyma — t. zw. artykuł „de non praestanda oboedientia”. Odtąd szlachta każdemu królowi według swego widzi-mię przed wyborem przedkłada pakta konwen-ta, a t. zw. henrycjańskie artykuły stają się ustawą zasadniczą.

Odtąd też zasada wolnej elekcji i bezkró-lewie podkopują byt państwa, pakta konwen-ta krępują władzę królewską, uniemożliwia-jąc silne rządy, szlachta zaś stopniowo zapomi-na o obowiązkach swych wobec ojczyzny.

1573—1795. V. POLSKA POD RZĄDAMI KRÓLÓW ELEKCYJNYCH

1573—1574 Henryk Walezy. Huczne zabawy i turnieje na zamku krakowskim. Podczas jednego z nich zabija Samuel Zborowski kasztelana Wapowskiego, za co Henryk skazuje go tylko na banicję, bo miał zamiar w przyszłości oprzeć się na Zborowskich.

Dowiedziawszy się o śmierci brata, już po kilku miesiącach opuszcza potajemnie Polskę.

1574—1576 Bezkrólewie. Rozdwojenie między stron-nictwem senatorskim, popierającym wybór ce-sarza Maksymiliana II na króla, a szla-checkim z Zamojskim na czele, oświadczają-cym się za Anną Jagiellonką.

1576 Wybór wojewody siedmiogrodzkiego Stefa-na Batorego i ślub tegoż z Anną Ja-giellonką.

1576—1586 Stefan Batory. Surowe, ale oparte na prawie i sprawiedliwe rządy genialnego króla, który na sejmie rzuca hałaśliwemu i niesfor-nemu tłumowi szlachty w twarz ważne słowa: Vostra, Poloni, res publica non ordine, quo caretis, non regimine, quod contemnitis, sed solo fato regitur. (Waszą, Polacy, Rzeczpo-spolitą rządzi nie ład, którego nie znacie, nie rząd, który lekceważycie, lecz czysty przypa-dek.) Reformy wojskowe i wewnętrzne. Za-prowadzenie sądów apelacyjnych t. zw. try-bunałów. Rozumne stanowisko w sprawach re-ligijnych. Pogrom Moskwy. Ukrócenie swawo-li szlacheckiej i utworzenie silnego rządu.

1577 Król zmusza zbuntowany Gdańsk siłą do uległości, pozostawia mu atoli jego przywile-je handlowe.

Car I w a n G r o ź n y wpada do Inflant i zdobywa większą część tychże.

1577—1582 Wojny z Moskwą.

1578 Przygotowania do wojny, reformy wojskowe, piechota wybraniecka, czyli łanowa (z każdych 20 łanów w dobrach królewskich wybierano po 1 żołnierzu). Zwycięstwo nad Moskwą pod Kiesią (w Inflantach). Trzy wyprawy: podczas pierwszej wojska królewskie zdobywa-ją Połock (nad Dźwiną) (1579), druga kończy się zdobyciem Wieliża (nad g. Dźwiną), Uświaty (tamże na płn. zachód) i Wielkich Łuk (na płn. w Rosji), trze-cia (1581) staje pod murami P s k o w a.

1578—1581 Mimo wojny działalność organizacyjna wewnątrz Państwa. Wyniesienie do godności

akademii wyższej szkoły jezuickiej w Wilnie (1579).

Utworzenie najwyższych sądów apelacyjnych w sprawach cywilnych i usunięcie tychże spod dotychczasowej kompetencji sądów sejmowych dla Polski (1578) i Litwy (1581) z współudziałem szlachty, która na sejmikach wybiera na nie swoich deputatów. Sądy takie powstają w Piotrkowie — dla Wielkopolski, w Lublinie — dla Małopolski, dla Litwy (1581) pierwotnie w Nowogrodku i Mińsku, później w Wilnie i Grodnie.

- 1582 Za pośrednictwem papieża Grzegorza XIII i jego posła jezuitę Possewiną przychodzi do skutku w Jamie Zapolskim 10-letni rozejm z Moskwą, na podstawie którego Polska otrzymuje miasta Połock i Wileń i prawie całe Inflanty.
- 1584 Z rozkazu króla ponosi śmierć na zamku krakowskim banita i wichrzyciel Samuel Zborowski.
- 1585 Sąd sejmowy nad rodziną Zborowskich, Krzysztofem i Andrzejem, zwycięstwo króla nad warcholstwem i anarchią.
- 1586 Przedwczesna śmierć króla Stefana Batorego w sile wieku (53 lat) obraca wniwecz dalsze jego plany względem Moskwy i Turcji.

Podejrzenia wprowadzie nie stwierdzone, ale nie bezpodstawne, że został otruty, zwłaszcza jeżeli się zważy, że miał wrogów dyszących chęcią zemsty (Zborowscy, car Iwan Groźny).

Kultura w Polsce w okresie zygmun-
towskim i za panowania Stefana Batorego.

Oświata dochodzi do szczytu swego
rozwoju, świetny okres uniwersytetu krakow-
skiego, wpływy humanizmu (niekorzystne
pod względem społecznym), rozbudzenie u-
mysłów przez reformację.

Nauki ścisłe: Mikołaj Kopernik (*De re-
volutionibus orbium caelestium* (1543) — O
obrocie ciał niebieskich), Marcin Bielski
(*Kroniki wszystkiego świata*, 1551), M. Krom-
mer (*O pochodzeniu i czynach Polaków*,
1555, Polska, 1575), Reinhold Heiden-
stein (*Pamiętniki o wojnie moskiewskiej*,
1584).

Pisarze polityczni: Frycz Modrzew-
ski (*De Republica emendanda* — O naprawie
Rzeczypospolitej, 1551), Stanisław Orze-
chowski (*Quincunx, to jest wzór Korony
polskiej*).

Poezja: Mikołaj Rej, twórca litera-
tury narodowej (*Zwierciadło, Żywot człowie-
ka pocziwego*, 1568), Jan Kochanowski, naj-
większy przed Mickiewiczem poeta polski
(*Satyr* 1563, *Odprawa posłów greckich* 1577,
Psalterz Dawidowy 1579, *Treny* 1580), Mi-
kołaj Sęp Szarzyński (*dumy rycer-
skie*); Sebastian Klonowicz (*Roksola-
nia, Flis, Worek Judaszów*).

Proza: Łukasz Górnicki (*Dworza-
nin polski* 1566), Piotr Skarga (*pierwsze
dzieła* — *Żywoty Świętych* 1579).

1586—1587 Bezkrólewie. Walka Zborowskich
z stronnikami Zamojskiego (koło „Ge-

neralne" i „Czarne"). Zamojski przeprowadza wybór *Zygmunta Wazy*, syna *Jana III*, króla szwedzkiego i *Katarzyny Jagiellońskiej*, siostry króla *Zygmunta II Augusta*. Klęska *Zborowskich*; kandydata ich, arcyksięcia austriackiego *Maksymiliana*, bierze Zamojski do niewoli pod *Byczyną* na Śląsku (1588).

1587—1668

VI. PANOWANIE WAZÓW

1587—1632 *Zygmunt III Waza*. Zamknięty w sobie, nieprzystępny i podejrzliwy król uprawia politykę dynastyczną, niezgodną z interesami państwa, otacza się ludźmi miernymi, odsuwając na bok ludzi wybitnych. Uporczywe dążenia do utrzymania się przy koronie szwedzkiej mimo znienawidzenia. Szerzenie się nietolerancji religijnej. Mimo świetnych czynów oręża polskiego w wojnie szwedzkiej i moskiewskiej Polska małe tylko odnosi korzyści. Ale spólcześnie nie tylko na zewnątrz z powodu ogromnego rozszerzenia swych granic, ale i na wewnątrz przedstawia ona obraz potęgi i świetności.

1589 Zjazd *Zygmunta* z ojcem w *Reulu*. Postanowienie rozpoczęcia tajnych rokowań z *Austrią* o odstąpienie Polski arcyksięciu *Ernestowi*, za co tenże miał się zrzec *Estonii* na korzyść *Szwecji*.

1592 Sejm domaga się inkwizycji na króla (dlatego nazwany sejmem inkwizycyjnym), wskutek

czego tenże, zmuszony, zaprzecza oskarżeniom. Śmierć króla szwedzkiego Jana III. Rządy w Szwecji obejmuje Zygmunt, znienawidzony przez Szwedów dla swego katolickiego wyznania. Regencja Karola Sudermańskiego.

- 1595 Synod w Brześciu Litewskim. Metropolita kijowski Michał Rahoza z biskupami ruskimi zawiera unie z kościołem rzymskokatolickim, zatwierdzoną przez papieża Klementa VIII.
- 1596 Król przenosi stolicę państwa z Krakowa do Warszawy. Odtąd Kraków jest tylko miastem koronacyjnym królów polskich.
- 1598 Klęska Zygmunta, zjawiającego się po raz drugi w Szwecji, pod Stöngesbro. Szwedzi nie chcą nadal uznawać Zygmunta królem.
- 1601—1629 Wojny z Szwecją. Przyczyny: Zygmunt nie chce zrzec się korony szwedzkiej, Szwedzi dążą do opanowania wybrzeży Morza Bałtyckiego.
- 1601 Karol S. zajmuje z Estonii prawie całe Inflanty, skąd po 2 latach wypiera go Zamojski.
- 1605 Burzliwy sejm z powodu niefortunnej domowej i zagranicznej polityki króla. Zarzewie rokoszu.

Świetne zwycięstwo Jana Karola Chodkiewicza nad Szwedami pod Kircholmem (nad d. Dźwiną koło Rygi). (Sława europejska zwycięzcy; 4.770 żołnierzy polskich gromi 14.000 Szwedów.)

Dymitr Samozwaniec, podający się za zamordowanego przez Borysa Godunowa młodszego syna Iwana Groźnego, popierany przez wojewodę sandomierskiego Jerzego Mniszcha i awanturniczą szlachtę, wkracza do Moskwy.

- 1606—1608 Rokosz Zebrzydowskiego, wojewody krakowskiego z powodu polityki zagranicznej króla i niepopularnej u szlachty wojny z Szwecją. Konfederacja w Sandomierzu; konfederaci chcą zbrojną ręką wymusić na królu ustępstwa.
- 1607 Klęska rokoszan pod Guzowem (koło Radomia), pobitych przez hetmanów Chodkiewicza i Żółkiewskiego.
- 1608 Przyciszenie burzy ogłoszeniem ogólnej amnestii. Utrzymuje się stan rzeczy, jaki był przed rokoszem, a równocześnie wskutek bezkarności dla wichrzycieli utrwała się skrajny konserwatyzm szlachty i zanika wszelka myśl o potrzebie jakichkolwiek reform.
- 1609—1618 Wojna moskiewska. Przyczyny: Sprawa Dymitra Samozwańca i przymierze cara Szujskiego z Szwecją.
- 1610 Zwycięstwo Stanisława Żółkiewskiego pod Kłuszynem i zajęcie stolicy Moskwy. Bojarowie ofiarowują koronę carską królewiczowi Władysławowi. Upór króla i bezcelowe oblężenie Smoleńska.
- 1611 Śmierć Karola IX i rozejm z Szwecją. Polska zatrzymuje Inflanty. Zajęcie Smoleńska. Hetman Żółkiewski sprowadza cara Wasyla

Szujskiego i jego rodzinę jako jeńców do Warszawy.

1613 Wśród dalszych zamieszek lud moskiewski obwołuje carem Michała Teodorowicza Romanowa, spokrewnionego z carem Iwanem.

1617 Wybuch wojny szwedzkiej. Następca Karola IX Gustaw Adolf wznawia wojnę z Polską i zajmuje Inflanty (1621) i Prusy Królewskie (1626).

1617—1618 Wyprawa królewicza Władysława i hetmana Chodkiewicza w zwycięskim pochodzie wspólnie z Kozakami dociera pod samą Moskwę.

1618 Zawieszenie broni na lat 14 w Dywilinie (Dywilina, wieś koło Moskwy). Polska zyskuje Smoleński i obszerny pas kraju po lewym brzegu Dniepru (Zadnieprze), wskutek czego dochodzi do największych w historii swej rozmiarów terytorialnych.

Zygmunt przyznaje elektorowi brandenburskiemu Janowi Zygmuntowi prawo posiadania Prus Książęcych jako lenna polskiego, wskutek czego następuje połączenie obydwu krajów pod berłem głównej linii Hohenzollernów.

1619 Napady kozackie na wybrzeża Morza Czarnego, spory w sprawie Mołdawii i Wołoszczyzny i pomoc, udzielona Austrii po wybuchu wojny 30-letniej (Lisowczycy), wywołują wojnę z Turcją.

1620 Klęska pod Cecorą. Śmierć bohaterskiego hetmana Stanisława Żółkiewskiego.

- 1621 Zwycięstwo pod Chocimem. 70.000 Polaków i Kozaków powstrzymuje 300.000 armię sułtana O s m a n a. Śmierć hetmana Karola Chodkiewicza w obozie. Zaszczytny dla Polski pokój.
- 1626—1629 Napady Tatarów na Polskę i poskromienie ich przez Stefana Chmieleckiego, wojewodę kijowskiego.
- 1629 Zwycięstwo hetmana K o n i e c p o l s k i e g o nad Szwedami pod T r z c i a n ą (koło Kwidzyna). Rozejm 6-letni za pośrednictwem Francji w A l t m a r k u (koło Malborka), niekorzystny dla Polski; Szwedzi zatrzymują bowiem Inflanty i otrzymują prawo obsadzania swymi załogami miast pruskich.
- 1632 Śmierć króla Zygmunta III.
- 1632—1648 Władysław IV. W przeciwieństwie do ojca otwarty, miły w obejściu, szanujący prawo, rycerski i dobrze znany narodowi z chlubnego udziału w wojnach moskiewskiej i chocimskiej. Pomyślne zakończenie wojen z Moskwą i Turcją. Król dąży do załagodzenia sporów i zatargów wyznaniowych, ale kontynuuje początkowo politykę ojca w stosunku do Habsburgów, licząc na pomoc Austrii przy ewentualnym odzyskaniu korony szwedzkiej, której się za jego przykładem nie zrzeka. Później dopiero zbliża się do Francji (małżeństwo z Marią Ludwiką Gonzagą de Nevers) i snuje plany wielkiej wojny z Turcją, udaremnionej przez możnowładców. Wrzenie wśród Kozaków, wybuch powstania kozackiego.
- 1633 Car M i c h a ł zrywa rozejm dywiliński. Wódz rosyjski S z e h i n po zajęciu D r o h o b u ż a

i Nowogrodu Siewierskiego, oblega Smoleńsk. Król Władysław przybywa z odsieczą.

Równocześnie gromi h. k. Stan. Konięcpolski sprzymierzeńców Moskwy Tatarów budziackich (Budziak, kraj między Dunajem a Dniestrem) pod Sasowym Rogiem (w Mołdawii); drugi sprzymierzeniec, basza Widdynia (w Bułgarii nad Dunajem) Abazy, ponosi klęskę z liczną armią Turków, Tatarów i Wołochów pod Paniowcami (koło Kamieńca Pod.). Turcja obowiązuje się wyrugować z Budziaku Tatarów i gospodarstwo mołdawskie i wołoskie nadawać tylko w porozumieniu z Polską.

- 1634 Szehin poddaje się. Pokój w Polanówce (Polanówka na póln. wschód od Smoleńska). Moskwa zrzeka się na zawsze pretensyj do Inflant, Smoleńska i Siewierszczyzny, a król Władysław pretensyj do korony moskiewskiej.
- 1635 Rozejm 26-letni z Szwecją w Sztumdorfie (koło Malborga na prawym brzegu Wisły). Inflanty pozostają przy Szwedach, wojska szwedzkie wycofują się z Prus, amnestia z obu stron i wolność handlu, sprawa tronu szwedzkiego pozostaje dla króla nadal nierozstrzygnięta.
- 1637 Małżeństwo króla z Cecylią Renatą, córką cesarza austriackiego Ferdynanda II. Zbliżenie do Austrii.
- 1638 Komisja z ramienia sejmu uwalnia od ceł miasto Gdańsk, które wykupuje się jednorazowym większym datkiem.

Sejm uchwala ostre konstytucje przeciw Kozakom.

- 1645 Zjazd religijny w Toruniu. Próba pojednania wyznań chrześcijańskich w Polsce za pomocą t. zw. „colloquium charitativum” (rozmowa przyjacielska), bezowocna z powodu nieustępliwości protestantów.

Stolica Apostolska (nuncjusz de Torres) i Republika Wenecka (poseł Tiepolo) zachęcają króla do wielkiej akcji przeciw Turcji przy pomocy Włoch i Wenecji. Pozyskany dla planu tego Władysław czyni przygotowania do wojny w porozumieniu z hetm. w. k. Stan. Koniecpolskim i kanclerzem w. k. Jerzym Ossolińskim. Małżeństwo (po śmierci Cecylii Renaty) z księżniczką francuską Marią Ludwiką Gonzagą daje mu możliwość przeprowadzania zbrojeń bez oglądania się na szlachtę przy pomocy wielkiego posagu żony (1646).

- 1646 Sejm i senat, obawiając się wzmocnienia władzy królewskiej, odrzucają projekty królewskie, ponawiają zakaz zaciągów bez upoważnienia sejmu, jak również zakaz przebywania cudzoziemców na dworze. Król ustępuje ze względu na syna Władysława Zygmunta († 1647), któremu pragnie zapewnić koronę.

- 1648 Bunt Kozaków pod wodzą Bohdana Chmielnickiego.

Stosunki na południowym wschodzie. Kolonizacja urodzajnych stepów na wschód od Rusi Czerwonej aż po Dniepr w XVI

i XVII wieku. Król nadaje zasłużonym mężom puste obszary, którzy kolonizują je przy pomocy chłopów, otrzymujących t. zw. „wolę”, czyli „słobodę”, tj. uwolnienie na szereg lat (20—40) od pańszczyzny i danin. W ten sposób powstają olbrzymie latyfundiapanów polskich i ruskich na wschodzie (Potoccy, Wiśniowieccy, Koniecpolscy, Ostrogscy, Jazłowieccy). Po upływie lat „woli” panowie przywracają pańszczyznę, stąd niezadowolenie i bunty u osadników.

Równocześnie z powyższą kolonizacją udawają się jeszcze dalej na wschód, z dala od zamieszkałych okolic, ludzie najrozmaitszych narodów, stanów i wyznań, najczęściej jednak chłopcy ruscy (zwykle przestępcy, uchodzący przed karzącym ramieniem sprawiedliwości), prowadząc przeważnie życie koczownicze, żyjąc z rybołówstwa, myślistwa i łupów, zdobytych na Tatarach. Stąd nazwa ich „kozacy”, co w języku tatarskim oznacza włóczęgów. Z czasem zakładają oni wielki obóz, zwany Siczą, na wyspach i ostrowach Dniepru, poniżej porohów, czyli progów skalnych w jego łożysku (stąd nazwa „zaporozec”), tworzą organizację wojskową z obieralnym dowódcą, atamanem koszowym na czele i starszyzną, żyjąc głównie z wypraw łupieskich i napadów na Tatarów i Turków. Z tego powodu ciągle kłopoty z Turcją. Kozacy służą także w pocztach prywatnych panów i jako lekka jazda w wojsku kwarcianym i niejednokrotnie oddawają wielkie przysługi państwu. Najświetniejsze czasy rozwoju kozaczyzny przypadają na czas wojny moskiewskiej i wyprawy chocimskiej

(ataman Piotr Konaszewicz-Sahajdaczny). Celem ujęcia w rygor rozswawolonych Kozaków postanawia sejm z r. 1590 spisać ich w rejestr i poddać pod rozkazy hetmana w. k., niestety uchwała nie zostaje wykonana. Po zawarciu pokoju z Turcją w r. 1634 celem poskromienia swawoli kozackiej i uniemożliwienia wypraw łupieskich wznosi rząd Rzeczypospolitej nad Dnieprem, powyżej porohów, twierdzę Kudak, którą jednakże Kozacy burzą. Po stłumieniu buntu i odbudowaniu twierdzy sejm z r. 1638 zakazuje samowolnych napadów, przyjmowania na Sicz zbiegłych chłopów i ustanawia nad Kozakami komisarza królewskiego w miejsce obieralnego atamana.

Zarządzenie to wywołuje u Kozaków żywe niezadowolenie, a podnieca je jeszcze duchowieństwo schizmatyckie, wypierane z parafij w Polsce, które stara się narzucić Kozakom rolę obrońców uciskanego prawosławia. Do fałszywej polityki wyznaniowej przyłączyły się jeszcze machinacje kliki możnowładców, właścicieli olbrzymich latyfundiów, która z całych sił dąży do rozszerzenia pańszczyzny i schłopienia wolnych Kozaków. Zawiedzione nadzieje Kozaków, pokładane w projektowanej przez króla Władysława wojnie z Turcją, dokonały reszty.

Bezpośrednią przyczyną wybuchu buntu jest sprawa Chmielnickiego.

Setnik czechryński i pisarz wojska zaporoskiego, Bohdan Chmielnicki, dochodząc sprawy osobistej (podstarości czechryński

Czapliński zagarnął mu futor w Subotowie) porywa wzburzone kozactwo za sobą i podnosi bunt.

- 1648 Stefan Potocki syn hetmana w. k. Mikołaja Potockiego, wysłany celem uśmierzenia buntu, ginie wraz z garstką rycerstwa polskiego pod Żółtymi Wodami (15 maja).

Śmierć króla Władysława w Mereczu (21 maja). Obydwaj hetmani Mikołaj Potocki i Marcin Kalinowski, dostają się wraz z wojskiem pod Korsuniem (w dolinie Kruta Bałka) do niewoli (26 maja).

Srompiławiecki. Szlachta, zebrana na pospolite ruszenie pod dowództwem regimentarzy Dominika ks. Zasławskiego, Aleksandra Koniecpolskiego i Mikołaja Ostrogora (pierzyna, dziecina i łacina) na wieść o zbliżaniu się Tatarów pod Tuhaj-bejem haniebnie idzie w rozsypkę pod Piławcami (wrzesień).

Chmielnicki spod Lwowa podchodzi pod Zamosć.

Sejm elekcyjny w Warszawie. Wybór przyrodniego brata królewskiego Jana Kazimierza (listopad 1648).

- 1648—1668 Jan II Kazimierz. Król ten nie lubiany przez szlachtę i nawzajem jej nie lubiący, mimo osobistej dzielności i uporu w postanowieniu przerzuca się z ostateczności w ostateczność, nuży się szybko i jest naturą bez polotu do wyższych zagadnień i celów. Najburzliwsze panowanie z wszystkich dotychczasowych.

wych; prawdziwy potop zalewa Polskę w postaci wojsk nieprzyjacielskich; wojny kozackie, szwedzkie, moskiewskie i domowe. Wskutek stosowania osławionego „liberum veto” Polska odtąd pozbawiona jest zupełnie władzy ustawodawczej.

1648 Chmielnicki, ujęty przyrzeczeniami króla, że otrzyma buławę hetmańską i że swobody kozackie będą przywrócone, wycofuje się spod Zamościa na Ukrainę.

1649 Panowie (Wiśniowiecki, D. Potocki i Zasławski) na własną rękę rozpoczynają wojnę z Kozakami (maj). Chmielnicki z chanem Islam Girejem oblega ks. Wiśniowieckiego w Zbarażu. Król Jan Kazimierz zdąża pod Zborów z odsieczą. Ugoda zborska dzięki okoliczności, że kanclerz J. Ossoliński zdołał do niej nakłonić Tatarów; warunki: prawie zupełna niezależność Ukrainy, podniesienie liczby kozaków rejestrowych do 40.000, przywrócenie przywilejów kozackich, usunięcie z Ukrainy żydów i jezuitów.

Mimo ugody dalsze knowania Chmielnickiego (Mołdawia, Wołoszczyzna).

1650 Sejm uchwała podatki na dalszą wojnę z Kozakami.

1651 Bitwa pod Beresteczkiem (na południu od Łucka). Wojska polskie pod dowództwem króla i ks. Jeremiego Wiśniowieckiego odnoszą świetne zwycięstwo (100.000 Polaków na przeszło 200.000 Kozaków i Tatarów). Ale pospolite ruszenie, podburzone

przez woj. pozn. Krzysztofa Opalińskiego i podkancl. Hieronima Radziejowskiego, rozchodzi się do domów, jedynie hetmani z wojskiem zaciężnym ścigają Kozaków. Śmierć J. Wiśniowieckiego, zawołanego i zasłużonego wojownika, ale dla ludu wprost strasznego i okrutnego tyrana.

Ugoda w Białej Cerkwi (na poł. zachód od Kijowa), ograniczająca nieco warunki ugody zborowskiej, pozostawiająca atoli Ukrainę nadal w ręku Chmielnickiego. (Rejestrowych ma być tylko 20.000 i tylko oni mają prawo korzystania z przywilejów wolnych Kozaków).

- 1652 Władysław Siciński, poseł z Upity (na Żmudzi), zakłada „veto” (nie pozwalam) przeciw przedłużeniu obrad sejmowych ponad termin sześćcioniedzielnny. Marszałek Maks. Fredro i senatorowie uznawają sejm za zerwany. Początek stosowania osławionego „liberum veto”. Szlachta korzysta zeń skwapliwie przy każdej sposobności z różnych pobudek, uważając je za „żrenicę wolności”. Odtąd Polska, pozbawiona naczelnej władzy ustawodawczej, jak okręt bez steru, szybkim krokiem zbliża się do przepaści.

Wyprawa Chmielnickiego na Mołdawię przeciw wojewodzie Lupulemu. Zupełna klęska zastępującego mu drogę hetmana Kalinowskiego pod Batochem (nad Bohem koło Braclawia).

- 1653 Król Jan Kazimierz zawiera w obozie pod Żwanicem (koło Chocimia) ugodę z Tatarami, którzy porzucają Kozaków.

1654 Chmielnicki nie widząc innego wyjścia, poddaje się M o s k w i e. Polska traci Ukrainę.

1654—1656 Pierwsza wojna moskiewska. Po poddaniu się Chmielnickiego Moskale wkraczają na Litwę i Ukrainę. Zwycięstwo h. w. k. Stanisława „Rewery” Potockiego pod Ochmatowem (na płn. od Humania między Bohem a Dnieprem) 1655. Owoce zwycięstwa niweczy najazd Szwedów. Rozejm w Niemierzu (nad Wilejką) na zasadzie dotychczasowego stanu posiadania.

1655—1660 Wojna szwedzka. Król szwedzki Karol X (cioteczny brat królowej Krystyny, córki Gustawa Adolfa, która abdykowała 1654) wypowiada Polsce wojnę, podając jako powód, że król Jan Kazimierz nie zrzekł się tytułu króla szwedzkiego, w rzeczywistości zaś pragnąc Polskę, wyczerpaną wojną kozacką i moskiewską, zawojować.

Za namową Krzysztofa Opalińskiego i Radziejowskiego wielkopolskie pospolite ruszenie wpuszcza pod Ujściem (nad Notecią) Szwedów do kraju (lipiec 1655). Na Litwie poddaje się Szwedom h. w. l. ks. Janusz Radziwiłł w Kiejdanach (na płn. od Kowna — sierpień 1655). Szwedzi zajmują niebawem Warszawę, Kraków i cały kraj. Jan Kazimierz uchodzi na Śląsk. Równocześnie elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm zajmuje Prusy Zachodnie, Moskale wpadają na Litwę, Chmielnicki pustoszy Ruś, prawdziwy potop zalewa Polskę, z wy-

jątkiem jedynie Gdańska, Lwowa i Częstochowy.

Bohaterska obrona Częstochowy (listopad, grudzień 1655). Ks. Augustyn Kordecki. Uniwersał króla hasłem do obrony poniewieranej godności narodowej i religii.

Konfederacja w Tyszowcach (koło Bełża), zawiązana celem obrony wiary i ojczyzny przez hetmanów Potockiego i Lanckorońskiego. (Konfederacja jest to związek szlachty utworzony dla osiągnięcia jakiegoś określonego celu, stąd ważny, że uchwały w jego łonie przechodzą większością głosów, a „l. veto” nic nie znaczy, ale dla państwa, zależnie od okoliczności, szkodliwy).

- 1656 Powrót Jana Kazimierza do kraju. Odnowienie konfederacji tyszowieckiej w Łańcucie, Stefan Czarniecki jako główny wódz, Stan. Rew. Potocki, Jerzy Lubomirski, Paweł Sapieha i Wincenty Gosiewski rozpoczynają walki podjazdowe ze Szwedami.

Śluby królewskie w katedrze lwowskiej.

- 29—31 lipca bitwa pod Warszawą. Karol X i elektor brandenburski odnoszą jeszcze zwycięstwo pod Warszawą. Wobec tego zawiera Polska rozejm z Moskwą i traktaty z Austrią i Danią, skierowane przeciw Szwedom (1657).

- 1657 Traktat welawsko-bydgoski z elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem (Welawa na wschód od Królewca, Bydgoszcz nad rzeką Brdą). Za ofiarowaną po-

moc przeciw Szwedom uwalnia Jan Kazimierz elektora od obowiązku składania Polsce hołdu z Prus Książęcych.

R a k o c z y, książę siedmiogrodzki, najężdża Polskę z 50.000 Węgrów, Wołochów i Kozaków i zdobywa K r a k ó w i W a r s z a w ę. W drodze powrotnej rozbijają go do szczeru pod Lwowem S a p i e h a i C z a r n i e c k i.

Śmierć Bohdana Chmielnickiego.

1658 Zwycięskie walki sprzymierzonych i Czarnieckiego na Pomorzu szwedzkim i w Danii (husaria polska przebywa wpław cieśninę morską Alsen) aż do pokoju w Oliwie (1660).

1658—1667 Druga wojna moskiewska.

1658 Ugoda w H a d z i a c z u (na Zadnieprzu koło Połtawy). Następca Chmielnickiego Jan W y h o w s k i poddaje się na nowo Polsce; warunki: 1) oddzielenie trzech południowych województw (kijowskie, braclawskie, czernichowskie) pod władzę hetmana; 2) wolne urzędy dla Ukrainy (kanclerza, marszałka i podskarbiego); 3) zniesienie unii i zrównanie religii prawosławnej z katolicką; 4) miejsce w senacie dla metropolity kijowskiego i biskupów ruskich. Opór biskupów polskich przeciw ustępstwom wobec prawosławia.

Wojna z Moskwą o Ukrainę, trwająca lat 9, zwycięskie walki z nią (klęska Moskwy pod C u d n o w e m koło Żytomierza, 1660), wreszcie po upadku Wyhowskiego rozejm wskutek poddania się nowego atamana P i o-

tra Doroszeńki Turcji — w Andruszowie.

1660 Wieczysty pokój Polski z Szwecją w Oliwie (pod Gdańskiem). Król Jan Kazimierz zrzeka się swych praw dziedzicznych do Szwecji, zatrzymując tylko dożywotni tytuł króla szwedzkiego. Polska traci Inflanty z wyjątkiem województwa inflanckiego z miastem Dynaburgiem (Inflanty polskie) i zatrzymuje zwierzchnictwo lenne nad Kurlandią.

1661—1667 Starania króla naprawy rządów Rzeczypospolitej przez przeprowadzenie jeszcze za życia wyboru następcy. Walki stronnictw francuskiego (książę d'Enghien) i austriackiego.

„Związek Święcony” zbuntowanego wojska, któremu żołdu nie wypłacono, po stronie Lubomirskiego, przeciwnika króla. „Związek Pobożny” skłania wojsko do rozejścia się, po czym sejm (1664) skazuje Lubomirskiego na banicję i infamię.

1664—1666 Rokosz Lubomirskiego. Klęska wojsk królewskich pod Częstochową (1665) i Mątwami nad Notecią (1666).

1666 Ugoda w Łęgonicach (nad Pilicą). Król zrzeka się przeprowadzenia elekcji za życia.

1667 Rozejm 13-letni z Moskwą w Andruszowie (koło Mścislawia za Dnieprem). Moskwa zostawia Polsce Witebsk i Połock, Polska zrzeka się Smoleńska, Siewierszczyzny i Zadnieprza oraz Kijowa (na 2 lata).

Wskutek poddania się atamana Doroszeńki Turcji początek wojen tureckich. Hetman p. Jan Sobieski odpiera najazd Tatarów pod Podhajcami (k. Brzeżan).

- 1668 Abdykacja króla Jana Kazimierza, wyjazd do Francji i śmierć w opactwie St. Germain (1672).

Od r. 1573 coraz bardziej daje się we znaki „złota wolność” szlachecka jako przywilej jednego stanu, który pociąga za sobą poniżenie miast a niewolę wiejskiego ludu.

Wobec niemożliwości osiągnięcia jakiegoś celu politycznego w ramach obowiązującego prawa na sejmach, powstają konfederacje, gdzie wprowadzie rozstrzyga większość głosów, ale które zawiązywać mógł nie tylko król i sejm, ale każdy obywatel. W ręku warcholów stają się bronią niebezpieczną, zwróconą przeciwko państwu, przy czym artykuł „de non praestanda oboedientia” nadaje im pozory legalności. Ostateczną zgubę zgotuje krajowi właśnie konfederacja.

„Złota wolność” szlachecka przestaje z czasem być samoistnym czynnikiem równości obywatelskiej i przygotowuje pole dla oligarchii możnowładców.

- 1668—1669 Bezkrólewie. Podczas gdy panowie podzieleni są na dwa stronnictwa, z których francuskie popiera kandydaturę ks. d' Enghien (Kondeusza), drugie austriacką ks. Karola Lotaryńskiego, szlachta przeprowadza wybór ks. Michała Wiśniog-

wieckiego, syna pogromcy Kozaków ks. Jeremiego. Niefortunny ten wybór był rękawicą rzuconą kozaczyźnie i jedynej szczerzej aliantce Francji.

1669—1673 Michał Korybut Wiśniowiecki, człowiek młody, bez zdolności i doświadczenia politycznego, jak również bez majątku i wpływów w kraju, szuka oparcia w Austrii (małżeństwo z siostrą cesarza Eleonorą). Namiętne walki szlachty z stronnictwem francuskim. Upokorzenie Polski przez Turcję.

1672 Konfederacja w Gołębiu (u ujścia Wieprza do Wisły) — szlachecka i w Szczepryszynie (koło Zamościa) — wojskowa pod h. Sobieskim, zakończona ugodą w Łowiczu.

1671—1673 Wojna turecka wskutek ponownego poddania się Kozaków Turcji. Sułtan Mahomet IV zdobywa Kamieniec Podolski (1672) i oblega Lwów.

1672 Król przez posłańców swoich zawiera traktat w Buczaczu. Ukraina ma przypaść Kozakom, Podole z Kamieńcem Turcji, oprócz tego ma Polska płacić roczny haracz.

1673 Sejm odrzuca haniebne warunki traktatu i obmyśla środki obrony.

Hetman Sobieski zdobywa obóz turecki pod Chocimem; 120 dział i 66 chorągwi dostaje się do rąk zwycięzcy, którego sława rozbrzmiewa w całej Europie.

Śmierć króla Michała Wiśniowieckiego we Lwowie w przeddzień zwycięstwa.

1673—1674 Bezkrólewie. Upadają kandydatury austriacka (ks. Karola Lotaryńskiego, popieranego przez królowę Eleonorę) i nejburska (Fryderyka Wilhelma, syna palatyna i siostrzeńca króla Jana Kazimierza), po czym poseł francuski i wojewoda ruski Stan. Jabłonowski przeprowadzają jednomyślny wybór pogromcy Turków spod Chocimia, hetmana Jana Sobieskiego.

1674—1696 Jan III Sobieski. Na rozstrajającą się coraz bardziej wewnątrznie Polskę pada blask chwały wojennej bohaterskiego króla. Starania króla francuskiego Ludwika XIV celem pozyskania Polski dla koalicji przeciw Austrii i Habsburgom. Nastrój społeczeństwa, nieszczerość Francji i groźne niebezpieczeństwo tureckie nakłaniają króla do zawarcia przymierza z Austrią, z którego tylko Austria ciągnie korzyści. Niepowodzenia króla w sprawie mołdawskiej wskutek niedotrzymania zobowiązań ze strony Moskwy i Austrii. Postępy unii kościelnej na Rusi Czerwonej.

1674—1675 Dalszy ciąg wojny tureckiej. Sobieski zajmuje znaczną część Podola i prawie całą Ukrainę.

1675 Zwycięstwo pod Lwowem. Bohaterska obrona Trembowli (A. Dorota Chrzanowska).

Traktat jaworowski (Jaworów na wschód od Jarosławia) z Ludwikiem XIV. Polska zobowiązuje się do wojny z elektorem, sprzymierzeńcem Austrii,

Sejm koronacyjny przeprowadza „konstytucję o powiększeniu sił Rzeczypospolitej” (do 100.000 ludzi), która atoli wskutek intryg i oporu sejmików (obawa przed dążnościami króla do „absolutum dominium”) nie wchodzi w życie.

Król z szczupłym wojskiem pod Żurawnem otoczony przez baszę tureckiego Ibrahima Szejtana.

Traktat żurawiński, zawarty za pośrednictwem Francji (Żurawno — na wschód od Stryja). Warunki: dwie trzecie Ukrainy mają wrócić do Polski, reszta ma pozostać w ręku Kozaków pod zwierzchnictwem Turcji, w sprawie Podola dalsze rokowania.

1677—1678 Bezskuteczne rokowania z Turcją w sprawie Podola (poselstwo Gnińskiego do Konstantynopola).

Porozumienie z Szwecją przeciw Austrii i elektorowi (traktat gdański).

Turcja zwraca się przeciw Moskwie. Wojna ta kończy się pokojem z Tatarami (1681) w Bakczyseraju (na Krymie) i w Konstantynopolu z Turcją, na mocy którego Moskwa utrzymuje się w posiadaniu Zadnieprza, Ukrainę przeddnieprzańską otrzymuje Jerzy Chmielnicki (młodszy syn Bohdana) jako lennik turecki, którego wszakże Turcy wreszcie skazują na śmierć i tracą. — Ostateczny koniec wojen kozackich.

1678 Sejm w Grodnie odrzuca traktat żurawiński za sprawą nuncjuszów papieskich, duchowieństwa i szlachty, potępiając politykę

francuską, wrogą Austrii, jako niechrześcijańską; oświadcza się również przeciw zaciągom do Prus i na Węgry. Mija ostatnia sposobność odzyskania Prus w przymierzu z Szwecją.

- 1680 Zawieszenie broni z Moskwą na lat 13 z pozostawieniem jej (za opłatą) S m o l e Ń s k a i K i j o w a.

Król, zawiedziony w swoich rachubach, myśli pod wpływem opinii publicznej o utworzeniu wśród państw chrześcijańskich „Ligi Świętej” przeciw Turcji.

- 1683 Sejm warszawski zgadza się na sojusz z Austrią. Ostateczne pogniębienie stronnictwa francuskiego (poseł de Vitry i podsk. w. k. A n d r z e j M o r s z t y n). Przymierze zaczepno-odporne z cesarzem austriackim L e o p o l d e m. Państwo nie zaczepione bezpośrednio ma sprzymierzeńcowi spieszyc z pomocą.

1683—1699 Druga wojna turecka.

Wielki wezyr K a r a M u s t a f a wkracza do Austrii i oblega w 300.000 Turków, Tataków, Wołochów i Węgrów Tökölego W i e d e Ń (lipiec 1683). Król Sobieski w 30.000 doborowego wojska (głównie jazdy) wyrusza na odsiecz i obejmuje naczelne dowództwo nad całą armią i wojskami niemieckimi k s. K a r o l a L o t a r y Ń s k i e g o.

- 1683 Wspaniałe zwycięstwo w bitwie pod Wiedniem (12 września). Cały niezmiernie bogaty obóz Turków wraz z zieloną chorągwią proroka wpada w ręce zwycięzców.

- 7 paźdz. Drugie zwycięstwo króla Jana nad Turkami w bitwie pod Parkanami (koło Ostrzyhomia nad Dunajem). Złamanie potęgi Turcji.

Po powrocie z wyprawy wiedeńskiej snuje król plany zapewnienia najstarszemu ze swych synów Jakubowi korony polskiej i za wojowania w tym celu Mołdawii i Wołoszczyzny.

- 1685 Nieudała wyprawa hetmana w. Jabłonowskiego na Mołdawię.

- 1686 Traktat Krzysztofa Grzymułtowskiego z Moskwą. Celem pozyskania Moskwy dla ligi przeciw Turcji zrzeka się Polska raz na zawsze Ukrainy zadnieprzańskiej wraz z Kijowem.

Niepowodzenie króla w wyprawie na Wołoszczyznę, gdyż ani Moskwa ani Austria nie dotrzymują zobowiązań. Także późniejsze wyprawy (1687 i 1691) pozostają bez skutku.

Złym duchem króla, zwłaszcza w stosunku do Austrii i w polityce zagranicznej, była jego żona, Maria Kazimiera („najukochańsza Marysienka”), Francuzka rodem (b. ochmistrzyni dworu królowej Marii Ludwiki), kobieta próżna i nikczemna, której podszeptom nadmiernie ulegał.

- 1696 Śmierć króla Jana Sobieskiego w Wilanowie (pod Warszawą) przed ostatecznym ukończeniem wojen tureckich.

KULTURA POLSKA WIEKU XVII

Stosunki społeczne. Coraz bardziej uciśkani chłopie nie mogą brać żadnego udziału w życiu umysłowym, a coraz mniejszy upadające miasta. Do wsi i miast wciśkają się coraz bardziej żydzi; na wsi zwłaszcza obejmują karczmy i rolę jedynych agentów pieniężnych i handlowych, potrzebnych przede wszystkim panu i dziedzicowi. Od XV w. wchodzi w użycie wódka i karczmy stały się źródłem pijaństwa i demoralizacji chłopą, nad którym zapanował we wszystkich jego stosunkach żyd i niewolę jego uczynił tym cięższą i wprost beznadziejną. Zresztą nad wszystkim góruje egoizm stanowy szlachty, u której zanika zupełnie zmysł państwowości; wszystkie jej dążności streszczają się w strzeżeniu „złotej wolności” z poświęceniem najżywotniejszych interesów państwa.

Z wzrastającą ciemnotą idzie w parze brak tolerancji religijnej.

Literatura. Utwory piśmiennictwa cechuje stopniowe znikanie mądrości i piękna w związku z upadkiem oświaty ogólnej, do czego przyczynia się jednostronny kierunek szkół jezuickich i zwyrodnienie akademii krakowskiej.

Poezja. Szymon Szymonowicz (sielanki), Maciej Sarbiewski, polski Horacy (ody łacińskie); Szymon Zimorowicz (Roksolanki); Krzysztof Opaliński (Satyry albo przestrogi, 1650); An-

drzej Morsztyn (pieśni miłosne); Samuel Twardowski (Satyr na twarz Rzeczypospolitej (1640), Dafnis; poematy opisowe historyczne: Władysław IV (1649), Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potem Szwedami i z Węgry (1681); Bartłomiej Zimorowicz (Sielanki ruskie); Wacław Potocki (Wojna Chocimska — 1670); Wespazjan Kochowski (Psalmodia polska, Niepróżnujące próżnowanie, Fraszki).

Proza. Na pierwszą połowę panowania Zygmunta III Wazy przypada jeszcze dalsza działalność ks. Piotra Skargi (Kazania na niedziele i święta, Kazania sejmowe — 1597 i 1610); Fabian Birkowski (Kazania); Szymon Starowolski (Prawy rycerz, Reformacja obyczajów polskich); Łukasz Opaliński (Rozmowa plebana z ziemianinem); Andrzej Maksymilian Fredro (Pisma polityczne — obrońca „złotej wolności szlacheckiej” i „liberum veto”); Jan Pasek (Pamiętniki).

1696—1697 Bezkrólewie po śmierci Sobieskiego. Kandydaci do korony polskiej: Jakub królewicz, słabo popierany przez Austrię, ks. Ludwik de Conti, kandydat francuski i elektor saski Fryderyk August, który dla umożliwienia swojej kandydatury przechodzi na katolicyzm. Mimo wyboru ks. Conti'ego wkracza z przygotowanym wojskiem do Polski elektor Fr. August i przemocą i pieniędzmi zyskuje uznanie za króla.

1697—1763.

VII. PANOWANIE SASÓW W POLSCE

1697—1733 August II Mocny (przydomek uzyskany z powodu niezwyklej siły cielesnej) pragnie przy pomocy Polski zbudować potęgę własnego domu. Temu celowi podporządkowuje całą swoją politykę wewnętrzną i zewnętrzną. Hulaszczym i niemoralnym życiem przyczynia się do zupełnego upadku dawnych cnót w narodzie, co wobec panującej ciemnoty tym okropniejsze skutki za sobą pociąga. Pod jego rządami rozpoczyna się dla Polski okres gwarrancji moskiewskiej, przygotowującej podziały.

1699 Pokój w Karłowicach (nad Dunajem w Serbii). Po zwycięstwach ks. Eugeniusza Sabaudzkiego pod Zentą (1697) i h. p. Feliksa Potockiego pod Podhajcami (1698) zawiera Turcja pokój, w którym oddaje Polsce Podole wraz z Kamieńcem i przeddnieprzańską Ukrainę, Austrii Siedmiogród i całe Węgry z wyjątkiem Banatu. Koniec wojen tureckich dla Polski.

Zjazd Augusta II z carem Piotrem I w Rawie Ruskiej i plan wojny z Szwecją.

1700—1721 Wojna północna. Rosja, Polska i Dania wypowiadają wojnę młodocianemu królowi szwedzkiemu Karolowi XII w nadziei obłowienia się jego krajami, ale srode się na nim zawodzą.

- 1700 Klęski sprzymierzonych: król duński zmuszony zawiera pokój w Travendal, car Piotr ponosi klęskę pod Narwą (opodal ujścia rzeki Narwy do Zatoki Fińskiej).
- 1701 Wykorzystując sposobność elektor brandenburski koronuje się w Królewcu królem pruskim (Fryderyk III jako król Fryderyk I).
Klęska Augusta II pod Rygą. Szwedzi wkraczają na Litwę.
- 1702 Karol XII wkracza do Warszawy, a po zwycięstwie pod Kliszowem (nad Nidą) zajmuje Kraków. August podsuwa pierwsze projekty podziału królowi pruskiemu i szwedzkiemu.
- 1703 Podczas walk Karola z Augustem zakłada car Piotr nową stolicę swojego państwa Petersburg i zabezpiecza ją twierdzami od strony morza i lądu (Kronstadt i Schlüsselburg).
- 1704 Wielkopolanie zawiązują konfederację generalną przeciw królowi w Warszawie, Małopolskie w Sandomierzu przy królu, który łączy się sojuszem z carem Piotrem.
August więzi królewiczów Jakuba i Konstantego Sobieskich.
Zjazd elekcyjny w Warszawie po uwięzieniu Jakuba Sobieskiego pod naciskiem wojsk szwedzkich wybiera królem wojewodę poznańskiego Stanisława Leszczyńskiego.
- 1704—1709 Stanisław Leszczyński królem polskim.

1706 Pokój w Altranstädt (koło Lipska) z królem Augustem. Karol zmusza Augusta II: 1) do abdykacji i uznania królem polskim Stanisława Leszczyńskiego, 2) do uwolnienia z więzienia Sobieskich i 3) utrzymania wojska szwedzkiego w Saksonii przez zimę.

1707—1708 Operacje Karola na wschodzie przeciw Rosji.

1709 Za niefortunną radą atamana kozackiego Mazepy, który mu ofiarowuje wydatną pomoc kozacką, wyrusza Karol, oddalając się nieopatrzenie od swojej podstawy operacyjnej, na Ukrainę i pod Połtawą (nad Worskłą) ponosi zupełną klęskę i chroni się z niedobitkami do Turcji (Bender nad Dniestrem). Koniec wolnej kozaczyzny.

Powrót Augusta II do Polski, który traktatem w Toruniu odstępuje carowi Inflanty, dla których wojnę rozpoczął. Leszczyński, opuszczony przez wszystkich, wyjeżdża z Polski.

1711 Pozyskana do wojny z Rosją Turcja mimo osaczenia cara Piotra nad Prutem wskutek przekupności w. wezyra zawiera korzystny dla cara pokój, na podstawie którego mają się tylko wojska rosyjskie z Polski wycofać.

1715 Konfederacja tarnogrodzka (Tarnogród na północ od Jarosławia) przeciw grasującym po kraju wojskom saskim — przy królu, który jednak marzy o zdławieniu jej przemocą i o przeprowadzeniu równoczesnym zamachu stanu w celach dynastycznych i absolutystycznych.

1716 Car Piotr narzuca się na pośrednika między królem a szlachtą. Nadzieja szlachty na pomoc Turcji zawodzi z powodu klęski tejże w wojnie z Austrią (pod Piotrowaradynem nad Dunajem, w Serbii). Wkroczenie wojsk rosyjskich zniewala obydwie strony do ugody.

1717 Traktat w Warszawie: 1) wojska saskie mają kraj opuścić; 2) znosi się konfederację sandomierską i tarnogrodzką i zabrania się na przyszłość wszelkich w ogóle konfederacyj; 3) władzę hetmana ogranicza się tylko do „miecza i komendy na rozkaz Rzeczypospolitej”, administrację obejmuje trybunał skarbowy jako władza cywilna; 4) na podstawie tajnego skryptu ad archivum ogranicza się liczbę wojsk Rzeczypospolitej do 24.000 ludzi (18.000 dla Polski, 6.000 dla Litwy). Król mógł utrzymywać 1.200 ludzi gwardii przybocznej. (Nb. Sąsiednie państwa utrzymywały już wówczas krociowe armie, a nawet małe jeszcze wówczas Prusy aż 80.000.)

31 stycznia. Sejm warszawski ratyfikuje traktat bez dyskusji („sejm niemy i głuchy”, tak nazwany przez h. p. Stan. Rzewuskiego). Od czasu przeprowadzenia ugody pod gwarancją Rosji, Polska staje się państwem drugorzędnym, coraz bardziej od niej zawisłym.

1720 Synod unitów w Zamościu. Kościół rurski otrzymuje księgę ustaw, na której dotąd się opiera.

1721 Pokój w Nystadzie (w Finlandii nad morzem) z Szwecją i zakończenie wojny pół-

nocnej. Zwycięska Rosja staje się pierwszorzędnym mocarstwem, zależna od niej Polska traci wszelkie znaczenie.

- 1724 Rozruchy w T o r u n i u na tle wyznaniowym, wywołane przez studentów kolegium jezuickiego i luterskiego. Surowy i jednostronny wyrok na burmistrza i kilku mieszczan.

W czasach ogólnego skażenia i religia wyrodnieje w rękach zepsutego duchowieństwa i przyjmuje maskę obłudnej dewocji. Biskupi łacińscy nie godzą się na równouprawienie biskupów unickich.

- 1732 Prusy, Rosja i Austria zawierają traktat w Berlinie (alians trzech czarnych orłów albo traktat L ö w e n w o l d a — od nazw. posła rosyjskiego): 1) wspólne działanie przy przyszłej elekcji polskiej; 2) wykluczenie od elekcji Leszczyńskiego, jak i Fryderyka Augusta, syna Augusta II.

Celem ratowania korony dla syna proponuje August dworowi pruskiemu podział Polski.

- 1733 Śmierć Augusta wśród matactw, intryg i tajnych rokowań.

- 1733—1735 Bezkrólewie. Sejm konwokacyjny (1733) ogranicza prawa szlachty dysydenckiej i jednomyślnie obiera królem Stanisława Leszczyńskiego, ale wojska rosyjskie wypierają go do Gdańska, skąd po dłuższym oblężeniu miasta w przebraniu uchodzi. Pod naciskiem wojsk rosyjskich nieliczny zjazd elekcyjny wybiera królem Fryderyka Augusta, syna zmarłego króla.

- 1733—1738 Polska wojna sukcesyjna, którą ujmując się za Leszczyńskim, prowadzi z Austrią Francja w Alpach i nad Renem we własnych przeważnie widokach. Brak wydatniejszego poparcia Leszczyńskiego przeciw Rosji.
- 1735 Preliminarze pokoju wiedeńskiego (zawartego ostatecznie dopiero 1738). Leszczyński zrzeka się tronu, zatrzymuje jednak dożywotni tytuł królewski i otrzymuje w dożywocie księstwa Lotaryngii i Bar.
- 1735—1763 August III, z natury ociężały i leniwy, ale mniej przewrotny i uczciwszy od ojca, kontynuuje w stosunku do Polski jego politykę dynastyczną, wystrzegając się atoli środków przewrotowych. O Polskę zresztą nie dba, polegając we wszystkim na swym pełnomocnym ministrze hr. Brühl. Wskutek ciemnoty szlachty, rozpusty, pijaństwa, frymarzenia sprawiedliwością, jawnej sprzedaży ojczyzny, braku poczucia prawa, zrywania sejmów, ogólnego bezrządu i gwałcenia międzynarodowych praw przez sąsiadów, najsmutniejszy okres w historii Polski. Zacięte walki stronnictwa Potockich z Czartoryskimi.
- 1736 Sejm pacyfikacyjny. Naród godzi się ostatecznie z narzuconym mu królem Augustem III. (Jedyny sejm, który doszedł do skutku za Augusta III).

Za króla, nie troszczącego się o nic, ułatwiają czynności urzędowe początkowo ks. August Sułkowski (naturalny syn Augusta II), później (od r. 1738) hr. Henryk Brühl.

Rywalizacja dwóch możliwych rodów, dążących do podźwignięcia kraju z upadku. Prymas Teodor i hetman w. k. Józef Potoccy, później hetman Klemens Branicki (stronnictwo narodowe czyli patriotyczne, później hetmańskie), szukają oparcia o Francję, Turcję i Szwecję, Michał, podkanclerzy litewski i August, wojew. ruski Czartoryscy (t. zw. „familia”) łączą się z królem i Rosją. Namiętne walki, ciągle zrywanie sejmów.

- 1740—1748 Austriacka wojna sukcesyjna, w której August III bierze udział, ale tylko jako elektor saski (Maria Teresa i król pruski Fryderyk II).
- 1744 Licznie zgromadzony sejm w Grodnie, poprzedzony sejmikami instrukcyjnymi, ma się zająć sprawą powiększenia wojska i reformami, jak np. sposobu sejmowania oraz poprawienia bytu biednego ludu, niestety rozchodzi się na niczym, udaremniający przez posłów, przekupionych przez króla pruskiego Fryderyka II.
- 1749 Bezrząd ogarnia nawet sądownictwo. Pierwszy wypadek zerwania wskutek kłótni między Czartoryskimi a Potockimi trybunału koronnego w Piotrkowie.
- 1754 Spór o dziedzictwo bogatej ordynacji ostrogskiej (ks. Janusz Sanguszko). Czartoryscy zrywają z dworem, który zbliża się do stronnictwa Potockich i postanawiają działać jedynie na terenie Petersburga, dokąd wysyłają siostrzeńca Stanisława Potockiego (1755).

1756—1763 *Wojna siedmioletnia*. Koalicja Austrii, Francji, Rosji, Saksonii i Szwecji przeciw Prusom. Udział w niej Augusta jako elektora saskiego. Niestęchanie upokorzenie Polski, która stoi otworem dla przemarszów wojsk pruskich i rosyjskich. Król pruski Fryderyk wyciąga żywność i rekruta z Polski i zasypuje ją fałszywą monetą.

1763 Po śmierci carowej Elżbiety (1762) i zamordowaniu następcy cara Piotra III obejmuje rządy w Rosji żona jego Katarzyna II (1763—1796). Czartoryscy marzą o tronie dla jednego z członków swojej rodziny i postanawiają projekt reform przeprowadzić przy pomocy Katarzyny.

Śmierć króla Augusta III w Dreźnie.

Czasy saskie są epoką najgłębszego upadku Polski. W kraju panuje bezrząd i ciemnota obok straszliwego zepsucia obyczajów; powtarzano bezmyślnie hasła: „za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa” i „Polska nierządem stoi”. Społeczeństwo jest zupełnie zmaterializowane, zanikły do szczętu cnoty staropolskie i miłość ojczyzny. Nieznana jest tolerancja religijna, którą się niegdyś Polska tak szczyciła, dawna religijność zamieniła się w bezmyślną dewocję a nawet w zabobon.

Kultura czasów saskich. Piśmiennictwo ówczesne nosi na sobie cechy zwyrodnienia, zdziczenia i zupełnego zaniku poczucia piękności formy. Mimo wszystko atoli około połowy wieku XVIII widoczne już są pierwsze brzaski odrodzenia.

Poezja. Wacław Rzewuski (Psalmy pokutne, dramaty), Elżbieta Drużbacka (Opisanie czterech części roku, powieści fantastyczne, satyry). Oprócz tego najulubieńszym pokarmem ludzi ówczesnych były bezmyślne i napuszone panegiryki, skażone niezliczonymi makaronizmami.

Proza. Matuszewicz Marcin (Pamiętniki), Kasper Niesiecki (Korona polska — najobszerniejszy w literaturze staropolskiej herbarz), ks. Benedykt Chmielowski (Nowe Ateny — encyklopedia, pełna najrozmaitszych bredni i nonsensów).

Pierwsi pisarze polityczni zmierzają głównie do zniesienia samobójczego „liberum veto”, powiększenia wojska i dochodów publicznych. Król Stanisław Leszczyński (Głos wolny, wolność ubezpieczający — 1749), ks. Stanisław Konarski (O skutecznym rad sposobie (1760—1763). W r. 1740 zakłada Konarski w Warszawie swoje Collegium nobilium (kolegium szlacheckie) i przeprowadza reformę szkół (nauki przyrodnicze, język polski, geografia i historia, matematyka, prawo, języki nowoczesne, zwłaszcza francuski).

1763—1764 Bezkrólewie. Reformy Czartoryskich; po zerwaniu sejmu konwokacyjnego przez Potockich zawiązują Czartoryscy konfederację i przeprowadzają na sejmie konfederackim ważne reformy (1764): 1) ustalenie pewnego porządku dla obrad sejmowych; 2) uwolnienie posłów od przysięgi

na instrukcje sejmików; 3) ustanowienie 2 komisyj, skarbowej i wojskowej, z władzą wykonawczą w sprawach skarbu i wojska. Do zniesienia „liberum veto” nie dopuszczają posłowie pruski i rosyjski.

Pogrom stronnictwa Potockich (2 konfederacje generalne, koronna i litewska, przeciw Potockim).

Katarzyna II zawiera z królem pruskim Fryderykiem II przymierze w celu niedopuszczenia reform w Polsce i podtrzymywania anarchii. Za jej sprawą sejm elekcyjny wybiera królem siostrzeńca Czartoryskich Stanisława Augusta Poniatowskiego.

1764—1795

VIII. STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI

Lubo człowiek zdolny, wszechstronnie wykształcony, protektor nauk i sztuk, ożywiony dobrymi chęciami służenia krajowi, ale wskutek kilkoletniego pobytu za granicą moralnie zepsuty i rozrzutny, nie posiada żadnej siły woli przy braku stałego charakteru, tak iż jest tylko powolnym narzędziem w ręku carycy Katarzyny, niezdolnym oprzeć się jej zbrodniczej polityce wobec Polski.

Korzystne objawy z czasów jego panowania, to założenie szkoły kadetów w Warszawie (Kościuszkowski), otwarcie mennicy, popieranie nauk i sztuk (obiady czwartkowe) jak również

ruchu umysłowego w kierunku przeprowadzenia nieodzownych reform politycznych.

1766 Pragnąc kraj zawichrzyć, wywleka Katarzyna sprawę dysydentów i przez posła swego Mikołaja Repnina domaga się na sejmie zniesienia ustawy z r. 1733.

1767—1768 Konfederacja radomska pod łaską ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” przeciw konfederacjom (2) szlachty dysydenckiej. Gwałty wojsk rosyjskich, sprowadzonych przez Repnina, który na sejmie odbywającym się w Warszawie żąda zawiązania konfederacji przy królu, zrównania praw innowierców i uznania carowej gwarantką praw zasadniczych. Przeciw tym gwałtom protestują: Kajetan Sołtyk, biskup krakowski, Józef Załuski, biskup kijowski, Wacław Rzewuski hetman p. k. i syn jego Seweryn, poseł, za co Repnin rozkazuje ich porwać i wywieźć do Kaługi, w głąb Rosji. Sterroryzowani konfederaci godzą się na wszystko; zupełna zależność Polski od Rosji.

1768—1772 Konfederacja barska. Przeciw gwałtom i naruszeniom praw sejmowych przez Rosję zawiązują biskup kamieniecki Adam Krasiniński i starosta warecki Józef Pułaski konfederację w miasteczku Barze (na Podolu). Celem związku była obrona wiary i wolności szlacheckiej, przy czym o koniecznych reformach ustroju państwa konfederaci wcale nie myślą.

- 1768 Ruch hajdamacki (hajdamak od wyrazu tureckiego „hajdy” — „ruszaj”, tyle co „hajduk” lub „uskok” w języku serbskim), wywołany celem stłumienia konfederacji za sprawą Rosji przez ihumena (przeora klasztoru prawosławnego) Jaworskiego i setnika kozackiego Żeleźniaka, do których przyłączył się Gonta, setnik milicji nadwornej jednego z Potockich. Rzeź mieszkańców miasta Humania (20.000 ludzi).

Konfederatom udzielają pomocy: Turcja, która wypowiada Rosji wojnę, Austria, która pozwala radzie naczelnej konfederacji obradować w Bielsku, Cieszyźnie i Preszowie na Węgrzech i Francja, która dostarcza im pieniędzy i oficerów (Dumouriez). Walka toczy się 4 lata; duchowym wodzem konfederatów jest karmelita ks. Marek, głównymi bohaterami bracia Kazimierz i Franciszek Pułascy.

- 1771 Porwanie króla (lubo nieudane) w Warszawie przez konfederatów (Strawiński i Łukawski) pozbawia konfederację poparcia rządów zagranicznych. Równocześnie ponosi Turcja klęskę w wojnie z Rosją. Ostatnie twierdze konfederatów (Częstochowa — obrońca Kazimierz Pułaski) poddają się.
- 1772 Ażeby nie dopuścić do wzmożenia się Rosji kosztem pobitej Turcji na Bałkanie, czemu głównie sprzeciwiła się Austria, podsuwa król pruski mocarstwu projekt podziału bezbronnej Polski.

5 sierpnia. Ugoda między Rosją, Prusami i Austrią w sprawie podziału Polski.

Pierwszy rozbiór Polski:

Rosja zabiera województwa inflanckie, połockie, witebskie, mściwskie i część mińskiego aż po Dźwinę, Druż i Dniepr.

Prusy zabierają Warmię i Prusy Królewskie po Noteć, z wyjątkiem Torunia i Gdańska, wskutek czego posiadłości ich łączą się i ogromnie zwiększają.

Austria, która już przedtem zagarnęła Spisz (1769), część Małopolski po Wisłę i Ruś Czerwoną (późniejszą Galicję, bez Krakowa, ale za to z Zamościem i okolicą).

Ogółem Polska traci 9.860 mil kwadr. i około 4,000.000 mieszkańców. Z zaborców najbardziej obłowiły się Prusy.

1773—1775 Sejm rozbiorowy. Przekupiony przez Rosję zdrajca Adam Poniński zawiązuje pokątnie konfederację. Niezlomny opór Tadeusza Rejtana, Korsaka i innych. Wybór delegacji z 30 członków z zupełnym pełnomocnictwem. Po 2 latach haniebnych rządów Ponińskiego dokonuje delegacja zamierzonego celu. Najważniejsze jej uchwały są:

1. Zatwierdza traktat rozbiorowy mocarstw sąsiednich.

2. Nowe prawa kardynalne, obejmujące wszystkie główne wady ustroju Rzeczypospolitej (obieralność króla, liberum veto itd.),

poddaje się na nowo pod gwarancję imperatorkowej rosyjskiej.

3. Przeznacza dobra zniesionego przez papieża Klementa XIV zakonu jezuitów (1773) na utworzenie Komisji Edukacyjnej, czyli pierwszego ministerstwa oświaty w Europie, do którego wchodzi: Joachim Chreptowicz, Ignacy Potocki, Adam Czartoryski, Andrzej Zamojski, ks. Hugo Kołłątaj i ks. Grzegorz Piramowicz.

4. Ustanawia t. zw. Radę Nieustającą (pomysł amb. rosyjsk. Stackelberga), składającą się z 36 członków (4 ministrów, 14 senatorów i 18 posłów, wybieranych co 2 lata) pod przewodnictwem króla. Rada dzieli się na 5 departamentów: interesów cudzoziemskich (spraw zagr.), policji (spraw wewnętrznych), sprawiedliwości, wojny i skarbu. Króla pozbawia się prawa rozdawania starostw i uszczupla się prawo nadawania urzędów. Rola króla ogranicza się tylko do przewodnictwa w Radzie.

1783 Ogłoszone „Ustawy Komisji Edukacji Narodowej” odpowiadają potrzebom narodu i zapewniają pogłębienie nauki i pomyślny rozwój piśmiennictwa najbliższego pokolenia.

Na okres stanisławowski przypada odrodzenie literatury polskiej. Do rozkwitu literatury przyczyniły się: 1. opieka, którą otaczał literaturę król i możnowładcy; 2. otwarcie biblioteki Załuskich w Warszawie (założonej przez ks. Józefa Załuskie-

go, biskupa kijowskiego i brata jego Andrzeja, biskupa krakowskiego); 3. szkoły, zreformowane przez ks. Konarskiego i Komisję Edukacyjną (uniw. krakowski i wileński); 4. wpływ literatury francuskiej.

Najwybitniejsi poeci: Ignacy Krasicki, biskup warmiński i największy poeta po Kochanowskim i przed Mickiewiczem (Bajki, Myszeis, Monachomachia, Mikołaja Doświadczyńskiego Przypadki, Pan Podstoli, Satyry), Stanisław Trembecki (Zofijówka, Bajki), T. Kajetan Węgierski, Franciszek Kniaźnin, Franciszek Karpiński (sielanki, pieśni religijne); komediopisarze: Fr. Bohomolec, Franciszek Zabłocki (Fircyk w zalotach, Sarmatyzm) i Julian Ursyn Niemcewicz (Powrót posła).

Uczeni i prozaicy: Andrzej Kitowicz (Pamiętniki) i wybitny historyk ks. Adam Naruszewicz, biskup łucki (Historia narodu polskiego 1786); **pedagogowie:** Onufry Kopczyński i ks. Grzegorz Piramowicz, astronom i matematyk ks. M. Poczubut; **pisarze polityczni:** ks. Stanisław Staszyc (Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego, Przestrogi dla Polski), ks. Hugo Kołłątaj (Listy anonima — 1788).

1788—1792 Sejm czteroletni czyli wielki. Pod wpływem rozwijającej się coraz bardziej oświaty i zdrowej myśli politycznej społeczeństwo samo domaga się już naprawy we-

wewnętrznych urzędów państwowych. Sejm, zwołany w r. 1788, zawiązuje się w konfederację pod laskami Stanisława Małachowskiego dla Korony a Kazimierza Nestora Sapiehy dla Litwy celem przeprowadzenia dzieła reformy. Dwa główne stronnictwa: 1. patriotyczne, dążące do gruntownych zmian w ustroju Rzeczypospolitej i pozbycia się gwarancji rosyjskiej, do czego nadarzyła się właśnie dobra sposobność wskutek wojny Rosji z Turcją (1787—1792); do stronnictwa tego należą najznakomitsi mężowie ówcześni jak: Stan. Małachowski, Ignacy i Stanisław Potoccy, Adam Czartoryski, ks. Hugo Kołłątaj i w. i.; 2. stronnictwo t. zw. hetmańskie, na którego czele stoi hetman Ksawery Branicki i Szczęsny Potocki, dąży do ścisłej łączności z Rosją i sprzeciwia się wszelkim zmianom w ustroju państwa.

Sejm uchwała: 1. podniesienie liczby wojska do 100.000; 2. zniesienie Rady Nieustającej i gwarancji rosyjskiej; 3. prawo o sejmikach, wykluczające szlachtę nie posiadającą żadnego majątku od udziału w tychże; 4. prawo nabywania dóbr ziemskich przez mieszczan i rozległą dla tychże autonomię (zarząd, sądownictwo, zniesienie władzy starostów i wojewodów nad miastami); 5. prawo udziału miast w sejmie (ograniczone); 6. zniesienie prawa, zabraniającego szlachcie trudnić się handlem i przemysłem.

Najdonioślejszą zdobyczą sejmu wielkiego jest jednak

1791 Konstytucja 3 maja, składająca się z 11 artykułów: 1. religia katolicka jest religią panującą, atoli przy zupełnej wolności innych wyznań; 2. szlachta ma zapewnione przywileje dawne i pierwszeństwo w państwie; 3. zatwierdza się uchwalone przez sejm nowe prawo dla mieszczan; 4. lud wiejski ma doznawać opieki rządu, umowy zawarte między dziedzicami a chłopami mają moc obowiązującą; 5. władza rządowa dzieli się na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą; 6. władzę prawodawczą wykonywa sejm, mogący być każdego czasu zwołany i dzielący się na izbę poselską i senatorską; uchwały zapadają większością głosów, raz na zawsze znosi się liberum veto i konfederacje; 7. tron polski jest dziedziczny; pierwszym dziedzicznym następcą tronu jest elektor saski Fryderyk August; władzę wykonawczą sprawuje król ze Strażą, tj. Radą, składającą się z prymasa i 5 ministrów, odpowiedzialnych przed sejmem; król rozdziela urzędy i jest naczelnym wodzem wojska; 8. władzę sądowniczą wykonywują w każdym województwie sądy pierwszej instancji, a obok nich trybunały jako sądy apelacyjne, dla włościan w każdej prowincji sądy referendarskie; 9. i 10. dotyczy ustanowienia na wypadek małoletności króla regencji i dozoru nad wychowaniem dzieci królewskich; 11. do strzeżenia granic państwa i bezpieczeństwa publicznego powołane jest wojsko, mające wykonać przysięgę królowi na konstytucję.

Król, senat, sejm i lud składają w katedrze św. Jana przysięgę na nową konstytucję.

Ogłoszenie konstytucji w Polsce przyjmuje zagranica z uznaniem.

1792 Przeciw konstytucji występuje Rosja, ukończywszy wojnę turecką; u niej szukają pomocy zwolennicy dawnej anarchii, zaślepieni magnaci Szczęśny Potocki, Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski, którzy zawiązują konfederację w Targowicy (na Ukrainie). Wojska rosyjskie wkraczają z dwóch stron do Polski. Szczupłe oddziały polskie pod dowództwem ks. Józefa Poniatowskiego i Tadeusza Kościuszki, zmuszone, cofają się wobec liczebnej przewagi Moskwy po częściowo pomyślnych walkach pod Połonnem, Zielincami (na Wołyniu) i Dubienką (nad Bugiem), gdzie szczególnie odznacza się Tadeusz Kościuszko.

Po przystąpieniu króla do konfederacji targowickiej zgłaszają generałowie dymisję i wraz z głównymi działaczami z stronnictwa patriotycznego wyjeżdżają za granicę. Targowiczanie i Rosja obejmują władzę nad krajem, znosząc postanowienia konstytucji 3 maja.

1793 Konwencja prusko-rosyjska i drugi rozbiór Polski. Pról pruski Fryderyk Wilhelm II, który Polaków za czasów sejmu wielkiego sam zachęcał do zerwania z Rosją i zawarł nawet z nimi przymierze, ponosząc klęski w wojnie koalicyjnej przeciw Francji, żąda wynagrodzenia kosztów i strat ziemiami pol-

skimi pod groźbą odstąpienia od dalszej wojny, na co godzą się Austria i Rosja. Zebrany z rozkazu ambasadora rosyjskiego Sieverśa sejm w Grodnie (17 czerwca) zatwierdza pod grozą bagnetów i dział prusko-rosyjską konwencję podziałową.

W drugim podziale Polski:

Rosja zabiera: resztę Białej Rusi, resztę Ukrainy, Podole i wschodnią część Polesia i Wołyńnię aż po linię, idącą od Dynaburga na Pińsk do Zbrucza (4.000 mil kwadr.).

Prusy zabierają Gdańsk i Toruń, Wielkopolskę, Kujawy i część Mazowsza (bez wojew. mazowieckiego).

Nadto sejm grodzieński przywraca Radę Nieustającą i ogranicza liczbę wojska do 15.000.

1794 W odpowiedzi na haniebne gwałty rządów zaborczych układa stronnictwo patriotyczne (Ignacy Potocki, Kołłątaj) za granicą (w Dreźnie i Lipsku) plan powstania. W kraju czynni są generałowie Działyński i Małachowski i bankier Kapostas. Niebawem przybywa do kraju Tadeusz Kościuszko i dnia 24 marca ogłasza insurekcję (powstanie).

4 kwietnia. Zwycięstwo nad Moskalami pod Racławicami (na póln. wschód od Krakowa), gdzie odznaczają się chłopcy kosynierzy (około 2.000), między nimi Wojciech Bartos (Głowacki). Na wieść o powstaniu i zwycięstwie Kościuszki wyrzuca Warszawa garnizon

rosyjski (18 kwietnia) głównie przy pomocy cechów (szewc Jan Kiliński), Wilno oswobadza pułk. Jasiński.

7 maja. Manifest połaniecki (Połaniec nad Wisłą w wojew. sandomierskim). Chcąc pobudzić lud do walki o wolność, rozszerza Kościuszkę postanowienia sejmu czteroletniego; włościanie otrzymują wolność osobistą i majątkową, służący w wojsku są uwolnieni od pańszczyzny, reszta korzysta z ulg co do dni robocizny.

Manifest ten większe wrażenie wywołał tylko w Krakowskim, naród-szlachta ze względów egoistycznych powstania należycie nie poparł.

5 czerwca. Porażka pod Szczekocinami.

Skuteczna obrona Warszawy przeciw Prusakom i Moskalom (lipiec, sierpień).

Po zdobyciu Wilna dwie armie rosyjskie pod wodzą generałów Fersena i Suworowa zagrażają Warszawie. Kościuszkę zamierza przeszkodzić ich połączeniu, ale popełnia błąd, bo zamiast ściągnąć wszystkie rozporządzalne siły, wydaje wśród niekorzystnych warunków (spóźnienie się gen. Poniatkiego) pod Maciejowicami (poniżej ujścia Wieprza nad Wisłą) więcej aniżeli dwakroć silniejszemu Fersenowi bitwę, ponosi klęskę i ranny dostaje się do niewoli (10 października).

Suworow zdobywa Pragę, wycina w pień 12.000 mieszkańców, Warszawa poddaje się, wojsko polskie składa broń (17 listopada).

1795 Traktaty podziałowe między Rosją i Austrią (3 stycznia), między Rosją a Prusami (24 października).

Trzeci rozbiór Polski:

Austria zajmuje kraj między Bugiem, Wisłą i Pilicą wraz z Krakowem.

Prusy zabierają kraj, położony na zachód od Pilicy, Wisły, Bugu i Niemna wraz z Warszawą.

Rosja zagarnia resztę ziem polskich, tj. Kurlandię, Litwę do Niemna, Wołyń i ziemię Chełmińską do Bugu.

Król Stanisław August abdykuje w Grodnie († w Petersburgu 1798).

Najważniejsze przyczyny upadku Polski

1. Wyłączność stanowa szlachty, która doprowadziła z czasem do zupełnie niemożliwej formy rządu wskutek zaprowadzenia elekcji viritum, paktów konwentów, artykułów henrycjańskich, konfederacyj i liberum veto, przez co Polska utraciła władzę prawodawczą i wykonawczą, nie miała ani należytego uposażonego skarbu, ani potrzebnej ilości wojska;

2. zupełne upośledzenie stanu mieszczańskiego i chłopskiego i wynikający stąd upadek gospodarczy;

3. zbyt duża ekspansja na wschód w interesie garstki ma-

gnatów (królewiat) w połączeniu z nierównym traktowaniem Kościoła wschodniego z Kościołem zachodnim i uciskiem ludu na kresach wschodnich, co wywołało okropne wojny kozackie, w następstwie których mechanizm państwowy już w XVII wieku zupełnie się rozstroił;

4. upadek oświaty; ciemna szlachta nie umie już rozróżnić własnych swoich korzyści od interesów państwa i do żadnych wobec niego nie poczuwa się obowiązków;

5. zaborczość i zła wola sąsiadów, zbyt późno dokonane dzieło reformy stosunków wewnętrznych i brak ducha wojennego w narodzie szlacheckim w chwili decydującej, wreszcie

6. niekorzystne położenie geograficzne, które sprawia, że w pierwszych wiekach Polska stoi otworem dla napadów tatarskich i tureckich, później zaś ułatwia wojskom nieprzyjacielskim wtargnięcie do kraju (przyczyna nie istotna, bo np. takie Prusy miały jeszcze o wiele gorsze granice, a jednak były państwem potężnym).

1795—1918. IX. POLSKA POD RZĄDAMI ZABORCZYMI TRZECH MOCARSTW, NIEWOLA NARODU i USIŁOWANIA ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

Rządy zaborcze dążą do ścisłego i trwałego zespolenia zagarniętych krajów z resztą swych posiadłości i chcą Polaków przerobić

na Prusaków, Austriaków i Rosjan, stąd robota germanizacyjna w Prusach i Austrii, a rusyfikacyjna w zaborze rosyjskim.

Zabór pruski. Tak za Fryderyka II (1740—1786), jak i za Fryderyka Wilhelma II (1786—1797) rząd pruski germanizuje za pomocą szkół i urzędów, zwłaszcza w miastach i sprowadza masy kolonistów niemieckich do kraju; chłopów wyjmuje spod jurysdykcji szlachty, a celem utrudnienia oświaty w duchu narodowym, zaprowadza surową cenzurę. Za rządów Fryderyka Wilhelma III (1797—1840) zezwala jednak rząd na założenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1800) i otwarcie liceum (1804).

Zabór austriacki. Cesarzowa Maria Teresa (1740—1780) dzieli kraj nazwany Galicją na cyrkuły (Kreise), zaprowadza język urzędowy łaciński i niemiecki i sejm y stanowe, zwane postulatowymi (Postulatlandtage) dla szlachty i deputowanych miasta Lwowa, które mają wyrażać życzenia tych sfer. Józef II (1780—1790) proteguje bezwzględną germanizację i centralizację i w celach germanizacyjnych zakłada niemiecki uniwersytet we Lwowie (1784); oprócz tego sprowadza do kraju niemieckich protestanckich kolonistów. Daleko idące reformy na polu kościelnym. Leopold II (1790—1792) sprzyja konstytucji 3 maja, pragnie zaprowadzić pewne zmiany na lepsze i Polskę poprzeć, lecz umiera przedwcześnie.

Syn jego Franciszek II (jako cesarz austriacki Franciszek I) (1792—1835) bierze udział w trzecim rozbiórce i pod względem administracyjnym pozostawia dawny stan rzeczy.

Zabór rosyjski. Wychodząc z założenia, że kraje, wydarte Polsce, są krajami „odwiecznie ruskimi”, a język białoruski i małoruski tylko narzeczami rosyjskimi, przystępuje Katarzyna II do tępienia polskości i nie przebieierającej w środkach rusyfikacji obok gnębienia Kościoła katolickiego i zmuszania gwałtem unitów do przejścia na prawosławie. Zwrot na lepsze nastaje z chwilą objęcia po jej śmierci rządów przez cara Pawła (1796—1801), który kładzie kres prześladowaniom religijnym, uwalnia z więzienia Tadeusza Kościuszkę i wprowadza pewne zmiany administracyjne na korzyść Polaków (sejmiki szlacheckie celem obierania sędziów).

1795—1815 Czasy Napoleona Wielkiego i legionów. Wspaniałe zwycięstwa genialnego wodza Francuzów Napoleona Bonaparte go budzą na nowo ducha w narodzie. Polacy śpieszą pod jego sztandary i obficie krew swoją przelewają w nadziei, że Napoleon odbuduje ojczyznę.

1797 Generał Jan Henryk Dąbrowski tworzy za zezwoleniem Napoleona we Włoszech legiony polskie. Koło niego stają generałowie Kniaziewicz, Wielhorski, Chłopicki i inni.

1798—1799 Zwycięskie walki legionów przy boku wojsk francuskich (W e r o n a, R z y m).

- 1798 Powrót Kościuszki z Ameryki, który jednakże wobec braku jakichkolwiek zobowiązań ze strony Napoleona trzyma się na uboczu.
- 1799 Józef Wybicki, b. poseł na sejm czteroletni, układa we Włoszech pieśń bojową legionów „Jeszcze Polska nie zginęła”, późniejszy hymn narodowy polski.
- 1802 Po pokoju w Luneville (w Lotaryngii koło Nancy) z Austrią Francja, chcąc się pozbyć niepotrzebnych na razie Polaków, wysyła ich na San Domingo, gdzie większa część ginie, jedni w walkach z krajowcami, drudzy od żółtej febry.
- 1804—1814 Napoleon cesarzem Francji.
- 1805 Trzecia koalicja przeciw Francji. Zwycięstwo Napoleona nad Austrią i Rosją pod Sławowem (Austerlitz — na Morawach).
- 1806 Pogrom Prus w bitwie pod Jeną i Auerstädt (14 października) i zajęcie Warszawy przez wojska francuskie (27 listopada).
- 1807 Napoleon zwycięża Moskali w bitwie pod Frydlandem.

Pokój w Tyłży (nad Niemnem) i częściowe załatwienie sprawy polskiej. Napoleon tworzy z drugiego i trzeciego zaboru pruskiego Księstwo Warszawskie z wyjątkiem obwodu białostockiego, który przypada Rosji.

- 1807—1815 Księstwo Warszawskie. Księciem warszawskim zostaje Fryderyk August, ten sam, którego konstytucja 3 maja przeznaczała na następcę na tron polski. Księstwo otrzymu-

je konstytucję; sejm składa się z senatu (12 senatorów) i z izby poselskiej (100 posłów); kraj dzieli się na departamenty (6) i powiaty. Podstawą wymiaru sprawiedliwości jest zbiór praw, zwany „Kodeksem Napoleońskim”, który połowicznie tylko ułatwia sprawę włościańską, orzekając zniesienie poddaństwa chłopów, atoli bez przyznania im praw do roli, którą odtąd od dziedziców wydzierzawiają.

Oprócz zwrotu pożyczki pruskiej, użyczonej niegdyś obywatelom ziemskim (48 mil. fr. — sumy bajońskie, wymuszone w układzie w Bayonne) ma Księstwo obowiązek dostarczania Napoleonowi kontyngentu wojskowego (8.000 ludzi).

- 1808 Walki wojsk polskich w Hiszpanii; oblężenie i zdobycie Saragossy (Chłopicki). Polacy otwierają bohaterstwem swoim Napoleonowi drogę do Madrytu (zdobycie wąwozu Samo-Sierra przez oddział szwoleżerów Koziatulskiego).
- 1809 Wojna Napoleona z Austrią. Arcyksi. Ferdynand z armią, liczącą 33.000 ludzi, wkracza do Księstwa. Książę Józef Ponia-towski stawia armii austriackiej czoło w bitwie pod Raszynem (koło Warszawy), chociaż rozporządza tylko 13.000 ludzi. Wobec przemocy ustępuje z Warszawy, przechodzi na prawy brzeg Wisły i zdobywa Zamosć, Sandomierz, Lwów, Przemysł, a później i Kraków. Zwycięstwo Napoleona pod Wagramem (koło Wiednia) rozstrzyga kampanię. Pokój w Schön-

brunnie. Księstwo otrzymuje udział austriacki w 3 rozbiorze (kraj między Pilicą i Bugiem), nadto obwód zamojski (z 1. rozbioru) i krakowski z Krakowem. Rosja zajmuje obwody czortkowski i tarnopolski w Galicji wschodniej. W związku z przyrostem terytorialnym Księstwa stoi pomnożenie liczby senatorów (o 12) i posłów (66, z tego 26 deputowanych miejskich). Z rozkazu Napoleona podwyższa ono również liczbę wojska (z 30 do 60 tys. głów).

1812 Wyprawa Napoleona do Rosji. Napoleon ogłasza wojnę z Rosją jako drugą kampanię polską. Udział w niej Polaków (około 80.000 ludzi). Napoleon zdobywa Smoleńsk, odnosi zwycięstwo nad armią rosyjską pod Kutuzowem w bitwie pod Borodinem i zajmuje spaloną z rozkazu gubernatora Rostopczy-na Moskwę. Po nieudanych, umyślnie przez Moskwę przeciąganych rokowaniach, rozpoczyna odwrót (18 października), podczas którego wycieńczona jego armia ulega zupełnemu zniszczeniu. Wojska polskie szczególnie odznaczają się w bitwie pod Borodinem i podczas przeprawy przez Berezynę.

1813 Koalicja Rosji, Prus, Austrii i Anglii przeciw Francji. Bitwa pod Lipskiem (16—19 października) i klęska Napoleona. Śmierć ks. Józefa Poniatowskiego podczas odwrotu w wezbranych nurtach Elstery.

1814—1815 Kongres wiedeński. Obok uporządkowania spraw europejskich zajmuje się kongres sprawą polską i przeprowadza nowy (4) po-

dział ziem polskich na 5 części: 1. Zabór pruski obejmuje Prusy Królewskie, piątą część Wielkopolski na zachód od Prosny ze stolicą Poznaniem i miasto Gdańsk (będące od r. 1807 wolnym miastem); 2. Przeważna część Ks. Warszawskiego z Warszawą jako stolicą ma być osobnym państwem, połączonym unią personalną z Rosją; 3. Dawny zabór rosyjski, Litwa i Ruś; 4. Zabór austriacki, tj. Galicja z obwodem czortkowskim i tarnopolskim; 5. Wolne miasto Kraków z obwodem (Rzeczpospolita Krakowska) pod nadzorem trzech państw zaborczych.

Car Aleksander I (1801--1825) zobowiązuje się nadać Królestwu Polskiemu konstytucję i odrębny rząd. We wszystkich innych zaborach mają Polacy otrzymać reprezentację polityczną i swobody kulturalne.

1815—1831 Królestwo Polskie Kongresowe.

- 1815 Aleksander nadaje Królestwu konstytucję. Władza ustawodawcza spoczywa w ręku króla, senatu i sejmu. Pierwszy składa się z dygnitarzy duchownych (biskupów) i świeckich (wojewodów i kasztelanów, mianowanych przez króla), druga z posłów szlacheckich i deputowanych zgromadzeń gminnych. Sesje mają się odbywać co 2 lata. Władzę wykonawczą sprawuje król przez 6 ministrów: 1. spraw wewnętrznych; 2. sprawiedliwości; 3. wyznań i oświecenia publicznego; 4. skarbu; 5. wojny; 6. sekretarza stanu

w stopniu ministra przy osobie monarchy. Naczelnikiem całego rządu jest namiestnik z radą stanu, jako organem doradczym, do której wchodzi ministrowie, radcy i referendarze. Kraj dzieli się na 8 województw, sądownictwo jest niezależne, sędziowie dożywotni i nieusuwalni, dla zbrodni stanu wyznaczony jest sąd sejmowy.

Konstytucja ta jednak ograniczona jest postanowieniem, że inicjatywa prawodawcza i sprawy wojskowe zastrzeżone są królowi.

Niedola ludu wiejskiego, któremu konstytucja nowa nie tylko nie przynosi żadnej ulgi, lecz owszem położenie jego jeszcze pogarsza, uchylając władze powiatowe, powołane do nadzorowania i kierowania gminą.

Wojsko polskie, złożone przeważnie z napoleońskich wiarusów, liczy na stopie pokojowej 30.000 głów.

Aleksander mianuje namiestnikiem generała Zajączkę, towarzysza ongiś Kościuszki, ale człowieka bez charakteru, ulegającego we wszystkim carowi, dowództwo nad wojskiem powierza bratu swemu, gwałtownemu i popędliwemu w. k. s. Konstantemu, a celem szpiegowania Polaków pozostawia w Warszawie jako „komisarza rządu rosyjskiego” przy rządzie Królestwa senatora Mikołaja Nowosilcowa.

1819—1821 Konferencje reprezentantów mocarstw zaborczych w Karlsbadzie, Opawie i Lublanie celem stłumienia wszelkich ruchów wolnościowych.

- 1820 Rozdźwięki między sejmem a Aleksandrem, który występuje z zamiarami ukrócenia swobód konstytucyjnych (uchylenie sądów przysięgłych i odpowiedzialności ministrów).
- 1823—1824 Śledztwo przeciw związkom młodzieży wileńskiej, Filaretom, Filomatom (Tomasz Zan, Adam Mickiewicz), prowadzone przez Nowosilcowa. Zan, Mickiewicz i kilku innych skazanych na wywiezienie w głąb Rosji, szereg profesorów uniwersytetu wileńskiego traci posady.
- 1824 Szpiegi w. ks. Konstantego wykrywają tajne „Towarzystwo patriotyczne”, założone przez majora Waleriana Łukasiewskiego, którego wbrew prawu sąd wojenny skazuje na degradację i 9 lat robót w twierdzy.
- 1825 Śmierć Aleksandra I w Taganrogu (nad Morzem Azowskim — 1 grudnia). Wykrycie spisku dekabrystów (grudniowców) w Petersburgu, o którego istnieniu wiadziano w Warszawie. Następca Aleksandra car Mikołaj I (1825—1855) nakazuje liczne aresztowania i domaga się surowego ukarania winnych (podpułk. Krzyżanowski, kasztelan Sołtyk).
- 1828 Sąd sejmowy pod przewodnictwem senatora Bielińskiego wydaje na oskarżonych łagodny, ale sprawiedliwy wyrok, uznając ich za niewinnych zdrady stanu i skazując ich tylko na zwykłe więzienie. Car nie uznaje wyroku i rozkazuje wywieźć głównych oskarżonych do Petersburga.

Z dnia na dzień rośnie w kraju rozgoryczenie z powodu łamania konstytucji przez rząd rosyjski.

- 1829 Koronacja cara Mikołaja I na króla polskiego w Warszawie. Spisek koronacyjny.
- 1830 Wybuch powstania listopadowego w Warszawie.

X. STOSUNKI WEWNĘTRZNE I ŻYCIE UMYŚŁOWE NA ZIEMIACH POLSKICH OD 3 ROZBIORU AŻ DO POWSTANIA LISTOPADOWEGO

a) Zabór pruski. Król pruski Fryderyk Wilhelm III (1797—1840) zbliża się w dzielnicy przyznanej mu przez kongres wiedeński pod nazwą Księstwa Poznańskiego do Polaków; nominacja na namiestnika ks. Antoniego Radziwiłła, tymczasowe pozostawienie języka polskiego w administracji, urzędach i szkołach, uwłaszczenie chłopów (1823) z równoczesnym odszkodowaniem właścicieli, ziemstwo kredytowe, sejmy prowincjonalne (1826).

b) Zabór austriacki. Cesarz Franciszek I (1792—1835) wznawia system centralistyczny i germanizacyjny, zaprowadza na nowo sejmy stanowe i odnawia (po kilkunastoletniej przerwie) uniwersytet we Lwowie (1817), ale z językiem wykładowym niemieckim. Obywatel Maksymilian Ossoliński tworzy we Lwowie „Zakład Narodowy im. Ossolińskich”, składa-

jący się z biblioteki, muzeum i galerii obrazów (budowa gmachu 1827), hr. Skarbek zakłada teatr.

c) Zabór rosyjski, późniejsze Księstwo Warsz. i Królestwo Polskie. Przyjazny stosunek ks. Adama Czartoryskiego (1770—1861) do cara Aleksandra, który go mianuje swym ministrem spraw zagranicznych, a nadto kuratorem wileńskiego okręgu naukowego, czyli zwierzchnikiem szkolnictwa polskiego w całym zaborze rosyjskim. Reorganizacja uniwersytetu wileńskiego (1803), słynni profesorowie (Jan i Jędrzej Śniadeccy, Euz. Słowacki, Borowski, Grodeck, później Lelewel); Tadeusz Czacki zakłada w Krzemieńcu (1805) gimnazjum przekształcone później w słynne liceum. Stanisław Potocki, prezes Izby Edukacyjnej za Księstwa, organizuje szkolnictwo niższe i średnie (w samym b. zaborze pruskim 1100 szkół ludowych), a później jako minister wyznań i oświecenia publicznego w Królestwie zakłada w Warszawie uniwersytet (1817). Niebывały wzrost nauk i piśmiennictwa (dziennikarstwo, rozwój teatru polskiego, poezja).

Najważniejsi przedstawiciele nauki: Bogumił Linde (słownik leksykograficzny), Jan i Jędrzej Śniadeccy (matematyka, przyroda, astronomia), Lelewel (historia).

Poezja. Spór klasyków (Osiński, Koźmian, Wężyk, Morawski, Dmo-

chowski) z romantykami (Brodziński — O klasyczności i poetyczności, Mickiewicz); poeci: Woronicz (Sybilla — oprócz tego znakomity kaznodzieja), Brodziński (Wiesław), A. Malczewski (Maria), Aleksander hr. Fredro (komedie), pierwsze dzieła Adama Mickiewicza (Ballady, Grażyna, Dziady, Konrad Wallenrod, Sonety), Zaleskiego (Rusałki), Goszczyńskiego (Zamek Kaniowski).

Malarstwo. Orłowski, Michał Stachowicz (Przysięga Kościuszki w r. 1794), Smuglewicz (obrazy religijne), Oleszkiewicz, Wańkiewicz (portrety młodego Mickiewicza).

Muzyka. Rozwój opery w Warszawie dzięki zabiegom Wojciecha Bogusławskiego; Józef Elsner i Karol Kurpiński, pierwsi polscy kompozytorowie.

Wzrost przemysłu i handlu. Minister skarbu ks. Aleksander Drucki-Lubecki zakłada Bank Polski w Warszawie (1828)), popiera wszelkiego rodzaju przemysł: tkacki, żelazny, hutniczy i buduje bite drogi i gościńce; fabryki tkackie w Żyrardowie i Łodzi, górnictwo i hutnictwo w Kieleckiem; pierwsze szkoły zawodowe w Polsce, górnicza w Kielcach (Staszyc), leśna w Warszawie, rolnicza w Marymoncie.

1830—1864. XI. OKRES POWSTAŃ I WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ

1830—1831. 1. Powstanie listopadowe

Przyczyny: 1. stopniowe ukracanie swobód konstytucyjnych z r. 1815 przez rząd rosyjski (wprowadzenie cenzury, uchylenie wolności osobistej itd.); 2. gwałty popełniane przez w. ks. Konstantego w wojsku, a Nowosilcowa na młodzieży; 3. podniecenie, wywołane przez tajne związki patriotyczne młodzieży; 4. wybuch i pomyślny przebieg rewolucji lipcowej w Paryżu i Belgii; 5. zamiar cara Mikołaja wysłania wojska polskiego na Wschód; 6. zawiedzione nadzieje narodu co do połączenia z Królestwem Litwy i Rusi.

Bezpośrednie hasło do wybuchu daje spis ek w szkole podchorążych pod kierownictwem Piotra Wysockiego.

29 listopada. Wybuch powstania. Zamach na Konstantego. „Belwederczycy” (Goszczyński, Nabielak i inni). Pochód podchorążych przez miasto, opanowanie arsenału. Konstanty wycofuje się z pułkami rosyjskimi z miasta. Rada Administracyjna powierza dowództwo nad wojskiem generałowi Chłopickiemu.

4 grudnia. Rząd tymczasowy (Ad. Czartoryski, Pac, Dembowski, Kochanowski, Wł. Ostrowski, Lelewel) zwołuje na 18 grudnia sejm do Warszawy.

5 grudnia. Chłopicki ogłasza się dyktatorem, ale zamiast wyzyskać zapał narodu, który rwie się do walki, nie wierzy w skuteczność wojny i wstępuje na drogę układów z carem, wysyłając do Petersburga Lubeckiego i Jezierskiego.

18 grudnia. Sejm uznaje powstanie za narodowe. Przygotowania do wojny, które dzięki uporowi Chłopickiego niewielkie robią postępy.

17 stycznia 1831. Posłańcy wracają z Petersburga z odmowną odpowiedzią Mikołaja, który żąda bezwarunkowego poddania się. Chłopicki, zmarnowawszy dużo drogiego czasu, składa dyktaturę.

Zebrany sejm przelewa władzę wykonawczą na Rząd Narodowy, do którego wchodzi: ks. Adam Czartoryski jako prezes, Stan. Barzykowski, Wincenty Niemojowski, Teofil Morawski i Joachim Lelewel jako członkowie.

25 stycznia. Sejm ogłasza detronizację Mikołaja I i Romanowów.

Zagranica: Francja i Anglia zachowują się wobec powstania obojętnie, sprzyja, ale tylko początkowo Austria, wprost wrogo występują Prusy.

5 i 6 lutego. Moskale w sile około 120.000 pod dowództwem Dybicza przekraczają granice Królestwa. Zwycięskie potyczki pod Stoczkiem (14 lutego, gen. Dwernicki), pod Dobrem (14 lutego, Skrzynecki) i pod Wawrem.

25 lutego. Bitwa pod Grochowem. W imieniu ks. Radziwiłła, zamianowanego po ustąpieniu Chłopickiego naczelnym wodzem, dowodzi Chłopicki. Wspaniała postawa polskiego żołnierza („Olszynka”, „Czwartacy”), ale wskutek zranienia wodza i niezastosowania się do jego rozkazów niektórych generałów (Krukowiecki, Łubieński) bitwa pozostaje nierozstrzygnięta, odbiera jednak Moskalom możliwość dalszej ofensywy.

Podczas przerwy dalsze kompletowanie armii polskiej (z 40.000 do 76.000) pod dowództwem generała Jana Skrzyneckiego. Doskonałe plany szefa sztabu Chrzanowskiego i generała kwatermistrza Prądyńskiego. Sam Skrzynecki, lubo waleczny żołnierz, nie nadaje się na wodza i nie umie korzystać z żadnej, chociażby najkorzystniejszej sposobności.

31 marca. Według planu, opracowanego przez Prądyńskiego, przechodzi Skrzynecki do działań zaczepnych. Zwycięstwo pod Wawrem (druga bitwa) i Dębem Wielkim, rozbięcie korpusów Geismara i Rosena.

10 kwietnia. Zwycięstwo pod Iganiami (koło Siedlec). Prądyński rozбивa 2 korpusy nieprzyjacielskie (Rosena i Pahlana), przy czym odznacza się major artylerii Józef Bem, za co mianowany podpułkownikiem.

Skrzynecki jednakże nie umie wyzyskać odniesionych zwycięstw.

27 kwietnia. Mimo zwycięstwa pod Boremlem (18 kwietnia) przekracza Dwernicki,

otoczony przez przeważające siły, pod L u l i ń c a m i (koło B r o d ó w) granicę i składa broń Austriakom, wskutek czego upada powstanie na W o ł y n i u i P o d o l u.

W początkach maja plan Prądyńskiego zniszczenia korpusu gwardii ros. pod wodzą w. k s. M i c h a ł a, stojącego koło Ł o m ż y. Wskutek niezaradności i opieszałości naczelnego wodza Skrzyneckiego gwardie wymykają się, Dybicz spieszy z całą swą armią na pomoc, z którym Skrzynecki w najniekorzystniejszych warunkach przyjmuje bitwę 26 maja pod O s t r o ł ę k ą (nad Narwią), którą kończy się klęską. W ostatniej chwili chroni wojsko polskie przed zagładą wspaniała szarża artylerii B e m a, którego wódz naczelny na pobojuwisku mianuje pułkownikiem. Straty obustronne są bardzo ciężkie; po stronie polskiej poległo 270 oficerów, w tym 2 generałów (K i c k i, K a m i e ń s k i) i 8.000 ludzi przy stratach rosyjskich wynoszących 11.000 ludzi.

Odcięta po bitwie ostrołęckiej dywizja G i e ł g u d a udaje się na Litwę, celem poparcia powstańców litewskich.

Bezczynność Skrzyneckiego pozwala nieprzyjacielowi na reorganizację armii i uzupełnienie oddziałów, dziesiątkowanych nadto przez cholere, na którą umierają D y b i c z i w. k s. K o n s t a n t y (czerwiec).

19 lipca. Nowy wódz, marszałek P a s k i e w i c z, przeprowadza przy pomocy Prusaków koło R a c i ą ż k a (niedaleko Nieszawy) armię

rosyjską na lewy brzeg Wisły, wskutek czego Warszawa jest bezpośrednio zagrożona.

Wyprawa na Litwę gen. Giełguda nie udaje się. Po klęsce pod Wilnem (czerwiec) i Szawłami (lipiec) dzieli Giełgud swój korpus na 3 oddziały pod dowództwem Chłapowskiego, Rolanda i Dembińskiego. Dwaj pierwsi przekraczają granicę pruską i składają broń, trzeci, zręcznie manewrując, dostaje się z powrotem do Królestwa.

4 sierpnia. Dembiński z ocalonym oddziałem swoim wraca do Warszawy.

11 sierpnia. Rząd zbyt późno odbiera nieudolnemu Skrzyneckiemu dowództwo i powierza je Dembińskiemu.

15 sierpnia. Rozruchy w Warszawie. Pospółstwo, podburzone przez niesforne żywioły z radykalnego Towarzystwa Patriotycznego, wpada do więzień, morduje osadzonych tam szpiegów, a obok nich także kilku generałów, znajdujących się w więzieniu śledczym za niedołęstwo. Gen. Krukowiecki uspokaja wzburzoną ludność stolicy. Rząd z Czartoryskim na czele ustępuje, oddając władzę w ręce sejmu.

17 sierpnia. Sejm oddaje władzę niemal dyktatorską Krukowieckiemu, który przeprowadza szereg zmian w dowództwach; między innymi mianuje naczelnym wodzem gen. Kaźm. Małachowskiego, a pułkownika Bema, trafnie oceniając jego zdolności i zasługi, generałem brygady.

6—7 września. Paskiewicz przypuszcza szturm do obwarowań Warszawy. Krukowiecki popełnia gruby błąd, wysyłając w krytycznej chwili 20.000 doborowego żołnierza pod dowództwem przybłądy francuskiego, generała Ramorino, na wschód, wskutek czego siły polskie (około 30.000) są za słabe do należytego obsadzenia rozległych obwarowań stolicy. Mimo bohaterkiej obrony i brawurowych ataków rezerwy artylerii pod generałem Bemem, przyprowadzających nieprzyjaciela o olbrzymie straty, zdobywają Moskale już w pierwszym dniu Wolę (śmierć generała Sowińskiego), a na drugi dzień obwarowania i szanice koło wsi Czyste. Po tych walkach Krukowiecki samowolnie poddaje Warszawę, wojsko polskie wycofuje się na Pragę.

8 września. Paskiewicz zajmuje Warszawę. Po Małachowskim obejmuje naczelne dowództwo Maciej Rybiński.

18 września. Ramorino wbrew rozkazowi połączenia się z armią zdąża na południe i pobity koło Zawichosta, wkracza do Galicji, gdzie go rozbrajają Austriacy.

23 września. Rada wojenna w Słupnie. Z 42 członków rady tylko 6 (Bem, Małachowski, Umiński, Węgierski, Pac, Chorzewski) głosuje za dalszą walką. Ogólne rozprężenie i upadek ducha w wojsku.

5 października. Rybiński z resztą wojska (około 24.000) przekracza granicę pruską i składa broń Prusakom pod Brodnicą.

Wkrótce potem kapitulują twierdze *M o d l i n* i *Z a m o ś ć*, powstanie ostatecznie upada.

Przyczyny upadku powstania listopadowego: 1. brak wiary w możliwość zwycięstwa, przecenianie sił wroga, niewyzyskanie następczających się korzystnych okoliczności (*Chłopicki*, *Skrzynecki*); 2. niezgoda i warcholstwo wśród generałów; 3. brak uświadomienia wśród szerokich mas ludowych, o których pozyskaniu dla sprawy powstania przez odpowiednie ulgi w ich ciężkiej doli nikt nie pomyślał.

Zemsta i zgnębienie Królestwa przez cara *Mikołaja I* następstwem upadku powstania. Ogłoszona amnestia (listopad 1831) pozostaje na papierze. Stan wojenny w kraju. Najwyższy sąd kryminalny, 2-letnie śledztwo. Sąd skazuje na śmierć zaocznie 264 osób, między nimi członków Rządu Narodowego, oprócz tego na „śmierć cywilną” 2.540 osób przy równoczesnej konfiskacie majątków, wskutek czego 400.000 morgów ziemi przechodzi w ręce rosyjskie. Na Litwie i Rusi ulega konfiskacie 2.890 majątków. Żołnierzy armii polskiej wciela się przymusowo do pułków rosyjskich.

- 1832 Car ogłasza t. zw. „Statut organiczny”, który znosi konstytucję Królestwa z r. 1815, uznaje Królestwo za część Rosji, znosi koronację na króla, sejm i wojsko polskie. Odtąd Polacy służyć muszą w pułkach rosyjskich. Najwięcej na upadku powstania traci lud wiejski, bo do wszystkich jego dotychczasowych ciężarów do-

chodzi długoletnia służba w wojsku rosyjskim.

Dalej znosi Statut odpowiedzialność ministrów i niezależność sędziów i orzeka, że urzędy mogą zajmować także Rosjanie. W ciągu najbliższych lat poddaje car administrację Królestwa ministrom petersburskim i wprowadza stopniowo język rosyjski jako urzędowy.

Na Litwie i Rusi wysyła rząd carski 45.000 rodzin szlacheckich w głąb Rosji, znosi „Statut litewski” (1840) i wprowadza ustawodawstwo rosyjskie.

Niszczenie kultury polskiej w krajach zabranych i Królestwie; zamknięcie uniwersytetów warszawskiego i wileńskiego, jak również słynnego liceum krzemienieckiego i całego szeregu szkół średnich i ludowych. Cenzura nie wpuszcza dzieł znakomitych pisarzy polskich do kraju. Prześladowanie unitów na Litwie i Rusi, do czego dopomaga metropolita Józef Siemaszko, który przeszedł na prawosławie.

1832—1848. 2. Życie emigracji we Francji i stosunki w zaborach

Po upadku powstania członkowie Rządu Narodowego, posłowie, oficerowie wojska polskiego udają się na zachód, głównie do Paryża, gdzie im rząd francuski zapewnia przytułek, a niezamożnym stałe skromne płace. Wśród emigrantów znajdują się także wszyscy wybitniejsi uczeni, literaci i poeci,

wskutek czego ognisko życia umysłowego przenosi się z pognębitego kraju do Francji.

Niezgoda i namiętne spory tamże między konserwatystami i demokratami.

Stronnictwo ks. Adama Czartoryskiego, nazwane „Hotel Lambert” (od pałacu, w którym książę mieszkał); najwybitniejsi członkowie obok Czartoryskiego: Niemcewicz, Kniaźiewicz, Umiński, Bem. Stronnictwo informuje zagranicę o sprawie polskiej przez artykuły dziennikarskie, broszury i dzieła, napisane w języku francuskim, angielskim i włoskim, zakłada stowarzyszenia naukowe i społeczne, między innymi „Towarzystwo historyczno-literackie” w Paryżu z wielką biblioteką i bogatymi zbiorami.

Stronnictwo demokratyczne tworzy (17 marca 1832) związek pod nazwą „Towarzystwa Demokratycznego”; kieruje nim wydział, zwany ogólnie „Centralizacją”. Najwybitniejszymi członkami są: Heltmann, Wiśniowski, Ludwik Mierosławski, Zygmunt Miłkowski (T. T. Jeź). Demokraci utrzymują ożywione stosunki z zagranicznymi tajnymi organizacjami politycznymi i rewolucjonistami (Giuseppe Mazzini) i liczą na bliski wybuch ogólnej rewolucji europejskiej w przekonaniu, że podczas niej sprawa polska musi znów wypłynąć. Oprócz tego rzucają centraliści hasła wyzwolenia ludu, który należy uwłaszczyć i przez oświatę narodowo uświadomić.

- 1833 Nieudała organizacja legionu portugalskiego przez generała Bema w wojnie o tron portugalski (1831—1834, Dom Pedro, Dom Miguel).
- 1833 Lekkomyślna wyprawa pułkownika Józefa Zaliwskiego, wysłanego przez Komitet narodowy Lelewela z Galicji do Królestwa celem wywołania ruchawki partyzanckiej. Wojska rosyjskie znoszą z łatwością poszczególne oddziały, a w konsekwencji próba ta ściągą na naród nowe represje rządów zaborczych.
- 1836 Towarzystwo Demokratyczne wydaje manifest do ludów Europy.
- 1841 Przybycie do Paryża Andrzeja Towiańskiego, szerzenie się mistycyzmu wśród emigracji.
- Zabór rosyjski. Utworzenie pierwszego biskupstwa prawosławnego w Warszawie (1833).
- 1834 Założenie Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie ze zbiorów zamkniętych uniwersytetów polskich.
- 1837 Rząd znosi podział Królestwa na województwa i wprowadza podział na gubernie (5).
- 1839 Utworzenie okręgu naukowego warszawskiego, poddanego bezpośrednio władzom petersburskim.
- 1840 Zniesienie Statutu litewskiego i urządzenie Litwy na sposób rosyjski z urzędowym językiem rosyjskim.

- 1844 Ks. Piotr Ściegienny uwięziony i wywieziony na Sybir za polityczno-patriotyczną działalność w Lubelskiem. Za te same dążności przed kilkoma laty (1839) ujęty i rozstrzelany przez Moskali w Wilnie Szymon Konarski.

- Prusy. Po śmierci ks. A. Radziwiłła znosi rząd pruski urząd namiestnika prowincji poznańskiej, a prezesem naczelnym rejencji mianuje Niemca Flottwella. Zniesienie
- 1832 równouprawnienia języka polskiego z niemieckim w sądach i urzędach, tajny rozkaz królewski poleca rugować Polaków z ziemi i zastępować ich Niemcami, prześladowania religijne uwięzienie ks. arcyb. poznańskiego Marcina Dunina).
- 1841 Karol Marcinkowski zakłada w Poznaniu „Towarzystwo Naukowej Pomocy” i „Bazar Polski” dla popierania rodzimego przemysłu i handlu.
- 1843 Rewolucyjne żywioły tworzą Komitet Centralny w Poznaniu celem przygotowania ogólnego powstania we wszystkich zaborach. Plan opracowuje Ludwik Mierosławski, przysłany przez Centralizację z Paryża. (Tow. Demokratyczne.)
- 1846 Mierosławski naznacza termin wybuchu powstania na 21 lutego 1846, ale aresztowany wskutek zdrady przez policję pruską dostaje się razem z innymi przywódcami do więzienia.

W Królestwie rząd tłumi wszelkie próby powstania w zarodku, ruchawka powstaje tylko w Galicji.

Austria. Rząd austriacki wszczyna we Lwowie wielki proces polityczny z powodu 1838—1845 wykrycia organizacji pod nazwą „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”, której założycielem był poeta Seweryn Goszczyński i która starała się wprowadzić w życie program Towarzystwa Demokratycznego. Główni oskarżeni, między nimi Franciszek Smolka i Albin Dunajewski, skazani na dożywotnie więzienie.

1846 W Galicji udaje się powstańcom (Tysowski, Dembowski) chwilowo zająć Kraków. Nieuświadomiona ludność wiejska na prowincji zajmuje jednak wrogie wobec powstańców stanowisko. W obwodzie tarnowskim, bocheńskim i rzeszowskim podburzone przez urzędników austriackich (wiceprezes Krieg, starosta tarnowski Breinl) ciemne masy chłopstwa z pospolicym zbrodniarzem Jakubem Szelą na czele rzucają się na dwory, plebanie i klasztory i mordują szlachtę, księży i inteligencję wiejską („Chorał” K. Ujejskiego). Powstanie upada, resztki powstańców chronią się do Prus.

W porozumieniu z państwami zaborczymi zajmuje Austria Rzeczpospolitą Krakowską, utworzoną swojego czasu przez kongres wiedeński.

W Poznaniu wielki proces przeciw Mierosławskiemu i towarzyszom, srogie kary i więzienie, z którego uwalnia ich wybuch rewolucji w r. 1848.

- 1848 Rok 1848 w zaborze pruskim.** Na wieść o rewolucji lutowej w Paryżu przychodzi do zaburzeń w Berlinie (18 marca). Król Fryderyk Wilhelm IV (1848—1861) ogłasza amnestię i zezwala na utworzenie w Poznaniu „Komitetu Narodowego”, który ma się zająć organizacją wojska polskiego, na którego czele ma stanąć uwolniony z więzienia Mierosławski, ażeby je poprowadzić jako przednią straż armii niemieckiej przeciw Rosji. Zdrada Prusaków po ściągnięciu do Poznańskiego większych sił pruskich pod generałem Willisenem. Względnie pomyślne walki dla Polaków pod Książem i Miłosławiem. Główny oddział polski pod Mierosławskim kapituluje pod Wrześnią (koło Gniezna), otoczony przez Prusaków. Król pruski, zniewolony wypadkami w Berlinie, nadaje państwu swojemu konstytucję, z której korzystają Polacy o tyle, że mogą również wybierać posłów do sejmów prowincjonalnych i do parlamentu w Berlinie.

Rok 1848 w Austrii. Rewolucja w Wiedniu (13 marca); ucieczka ks. Metternicha, głównej podpory absolutyzmu, do Londynu. Cesarz Ferdynand I (1835—1848) przyrzeka nadać państwu konstytucję. Uwolnienie uwięzionych w dawnych procesach patriotów polskich. W Krakowie powstaje „Komitet Narodowy”, we Lwowie

„Rada Narodowa”; tworzenie gwardyj narodowych. Wyślana do Wiednia deputacja, w której skład wchodzi szlachta i inteligencja, domaga się od cesarza wprowadzenia języka polskiego w urzędach i szkołach, odrębnego sejmiku, osobnego wojska, zupełnego zniesienia pańszczyzny i uwłaszczenia chłopów.

Pozorne ustępstwa i nieszczerłość rządu. Walka uliczna w Krakowie i rozwiązanie Komitetu Narodowego. We Lwowie gubernator Stadion namawia Rusinów do wystąpienia przeciw Polakom. Biskup ruski w Przemyślu Jakimowicz tworzy „Radę Ruską”, która opowiada się za Austrią, a przeciwko dążeniom narodowym polskim.

Zwołana przez cesarza Ferdynanda do Wiednia pierwsza Rada państwa — Reichstag (15 maja) znosi pańszczyznę i poddaństwo chłopów, przyznając właścicielom ziemskim „indemnizację”, tj. odszkodowanie w papierach wartościowych. Wybitną rolę w tym parlamencie odgrywa jego wiceprezes i poseł lwowski dr Franciszek Smolka, niedawno jeszcze przez rząd więziony.

W jesieni (październik) wybuch powtórnej rewolucji w Wiedniu (przywódcy Messenhauser i gen. Bem). Dwór cesarski chroni się do Ołomuńca, rada państwa obraduje w Kromierzyżu (na Morawach). Generał ks. Windischgrätz, który stłumił niepokoje w Pradze, gdzie odbywał się kongres słowiański z wyraźnym zabarwieniem pansławistycznym i rusofilskim (Czesi),

zdobywa Wiedeń. We Lwowie gen. Hammerstein, korzystając z drobnego starcia między wojskiem a gwardzistami, bombarduje miasto. Ofiarą pożaru pada ratusz i część biblioteki uniwersyteckiej.

- 1849 Reakcja. Rząd austriacki rozwiązuje radę państwa, ogłasza konstytucję przez siebie opracowaną, nie wprowadza jej jednak w życie, a po 2 latach zawiesza.

Ostatnie ofiary ruchu z r. 1846; wykonanie na rozkaz rządu wyroku śmierci na powstańcach Teofilu Wiśniowskim i Józefie Kapuścińskim.

- 1848—1849 Udział Polaków w walkach o wolność w innych krajach.

- 1848 Adam Mickiewicz organizuje legion polski w Rzymie, który bierze udział w walkach między Sardynią a Austrią, ale niebawem dla braku poparcia rozwiązuje się.

Po wybuchu powstania węgierskiego (1848—1849) udają się do Węgier generałowie z powstania r. 1831 Dembiński, Józef Bem i Józef Wysocki (późniejszy generał), który tamże tworzy legion polski. Dembiński jest przez pewien czas głównodowodzącym powstańczej armii węgierskiej. Generał Bem odnosi świetne zwycięstwa w Siedmiogrodzie w kampanii zimowej pod Dees, Galfalwą, Piski, zdobywa Sybin i Braszów (marzec 1849) i pozbawia Austriaków podstawy operacyjnej w Siedmiogrodzie. Następnie wyrzuca wojska cesarskie z Banatu i staje w Orsowie

nad Dunajem. Niekorzystny obrót sprowadza dopiero interwencja rosyjska (Paskiewicz, Lüders) na Węgrzech, niesforność i zdrada niektórych generałów węgierskich (Kasinczy, Görgey). Rząd turecki przyjmuje rozbitków, mianuje generała Bema baszą i „mussirem” armii tureckiej w zamiarze wykorzystania jego wielkich zdolności na wypadek grożącej wojny z Rosją. Bem umiera jednakże już w następnym roku (1850) w Aleppo, nie doczekawszy wybuchu wojny krymskiej.

Mierosławski bierze udział w ruchach rewolucyjnych na Sycylii i w powstaniu w Badenie (Niemcy).

Chrzanowski jest przez pewien czas naczelnym wodzem armii sardyńskiej i walczy w północnych Włoszech z Austriakami (Radeckiy, bitwy pod Custozzą i Nowarą).

Życie umysłowe

Czasy emigracji charakteryzuje olbrzymi rozwój życia umysłowego. Do szczytu doskonałości dochodzi zwłaszcza poezja w trójcy największych wieszczów polskich, Adamie Mickiewiczu (Dziadów cz. III, Pan Tadeusz), Juliuszu Słowackim (Ojciec zadżumionych, W Szwajcarii, Kordian, Balladyna, Lilla Weneda, Mazepa, Anelli, Horsztyński, Król Duch) i Zygmuncie Krasińskim (Przedświat, Nieboska komedia, Irydion, Psalm przyszłości). Obok nich mniejsi: Garczyński (Wacław dzieje), Gaszyński, Odynieć, Witwicki, Wasilewski (Katedra na Wa-

welu, krakowiaki), Wincenty Pol (Pieśń Janusza, Pieśń o ziemi naszej).

Proza. Powieściopisarze: Henryk Rzewuski (Listopad, Pamiętniki Soplicy), Józef Korzeniowski (Spekulant, Kollokacja, Wędrówki oryginała), Ignacy Kraśzewski (pierwsze powieści), J. Chodźko (Obrazy litewskie).

Historycy: Moraczewski, Wiszniewski (Dzieje literatury).

Filozofia: August Cieszkowski (Prolegomena, Ojciec nasz), Karol Libelt (Filozofia i krytyka), Bron. F. Trentowski (Chowanna).

Malarstwo: Wojciech Stattler, Wład. Łuszczkiewicz, Suchodolski, Piotr Michałowski.

Muzyka. Fryderyk Chopin (mazurki, polonezy, ballady, sonety, koncerty, imprompty, nokturny, etudy, preludia).

1848—1863 3. Czasy przed powstaniem styczniowym

Nowy cesarz francuski Napoleon III (1852—1870) głosi idee narodowościowe, tj. że każdy naród ma prawo do odrębnego bytu politycznego.

1854—1856 Wojna krymska. Anglia, Francja i Turcja łączą się przeciw Rosji. Władysław Zamojski i Michał Czajkowski (Sadyk-Basza) organizują oddziały polskie w Turcji do walki z Rosją. Nieporozumienia i spory, powstałe między obu wodza-

mi, ma załagodzić A d a m M i c k i e w i c z, który w tym celu wyjeżdża do Turcji.

- 1855 Śmierć A. Mickiewicza w Konstantynopolu (26 listopada).

Śmierć cara Mikołaja I. Następcą jego jest Aleksander II (1855—1881). Liberalniejszy kierunek rządów, złagodzenie ucisku rosyjskiego w Królestwie. Ks. G o r c z a k o w znosi stan wojenny, amnestia dla zesłańców na Sybir i emigrantów, ulgi na polu cenzury.

- 1857 Rząd zezwala na założenie T o w a r z y s t w a R o l n i c z e g o, na którego czele staje hr. A n d r z e j Z a m o j s k i.

Społeczeństwo polskie dzieli się na dwa główne stronnictwa: B i a ł y c h i C z e r w o n y c h. Hasłem pierwszych jest organiczna praca na podstawie legalnej w ramach ustępstw przyznanych przez rząd rosyjski (obok Tow. Roln. istniały już w Warszawie akademie medyczno-chirurgiczna, szkoła sztuk pięknych, instytut rolniczo-leśny) i podtrzymywanie ducha narodowego, drudzy natomiast wierzą niezachwianie w pomoc Napoleona III i Europy i marzą o zbrojnym powstaniu. B i a ł i, do których należy zamożniejsze ziemiaństwo i mieszczaństwo, grupują się około hr. A. Z a m o j s k i e g o, do C z e r w o n y c h należy przeważnie inteligencja miejska, drobna szlachta, oficjaliści i niższe duchowieństwo.

- 1860—1861 Manifestacje patriotyczne, organizowane przez Czerwonych celem przygotowania ruchu zbrojnego (pogrzeb gen. S o w i ń s k i e j

— czerwiec 1860), rocznice powstania listopadowego, bitwy grochowskiej, unii lubelskiej itp.

- 1861 Wojsko rosyjskie strzela do manifestantów w Warszawie (luty — 5 poległych). Ogromne wzburzenie w mieście.

Namiestnik ks. G o r c z a k o w przedstawia carowi projekt powierzenia jednego z naczelnych urzędów w kraju wybitnemu Polakowi i pozyskania Polaków przez szereg korzystnych dla nich reform administracyjnych.

- 26 marca. Car mianuje margrabiego A l e k s a n d r a W i e l o p o l s k i e g o dyrektorem K o m i s j i W y z n a ń i O ś w i e c e n i a, a w kilkanaście dni później także K o m i s j i S p r a w i e d l i w o ś c i.

W i e l o p o l s k i, człowiek wielkich zdolności, przy tym natura silna i nieugięta, ożywiona najlepszymi chęciami, ale z drugiej strony niestety niesłuchanie zarozumiała (słowa jego „dla Polaków można coś zrobić bez Polaków”) i dumna, postępowaniem swoim odpycha od siebie wszystkich bez wyjątku i Czerwonych i Białych.

- 6 kwietnia. Wielkopolski rozwiązuje T o w a r z y s t w o R o l n i c z e, wskutek czego przychodzi do demonstracyj ulicznych, które się kończą strzelaniną do zgromadzonego na placu Zamkowym ludu (8 kwietnia).

- 15 października. Dalszy ciąg manifestacji. Podczas jednej z nich, w rocznicę śmierci T a d e u s z a K o ś c i u s z k i, wojsko rosyjskie wkracza do

świętyń i dopuszcza się rozlewu krwi. Zamknięcie kościołów, które otwiera dopiero po kilku miesiącach (13 lutego 1862) nowy biskup ks. Zygmunt Feliński.

Wielopolski wyjeżdża do Petersburga i wyjednywa dla Królestwa odrębny polski rząd cywilny.

- 1862 Car mianuje swego brata w. ks. Konstantego namiestnikiem, a Wielopolskiego jego zastępcą jako „namiestnika rządu cywilnego” (8 czerwca).

Mimo ustępstw stronnictwo Czerwonych bierze górę i tworzy „Komitet Centralny Narodowy” jako tajny rząd, pokrywający siecią organizacyj cały kraj. Zamachy na w. ks. Konstantego i Wielopolskiego (lipiec, sierpień).

Szlachta domaga się wprowadzenia projektowanych przez rząd reform także na Litwie i Rusi, na co tenże odpowiada wygnaniem Zamojskiego z kraju (wrzesień).

Ogólnego oburzenia nie jest w stanie przytłumić wznowienie przez Wielopolskiego uniwersytetu warszawskiego pod nazwą „Szkóły Główniej” (listopad).

- 1863 Ażeby się pozbyć niespokojnych żywiołów, wpada Wielopolski na nieszczęsny pomysł wcielenia wszystkich podejrzanych o spiski przemocą do armii rosyjskiej (branka), wskutek czego tajny rząd daje hasło do powstania w nocy z 22 na 23 stycznia.

4. Powstanie styczniowe

Przyczyny wybuchu powstania styczniowego: 1. dążenia innych narodów do tworzenia państw narodowych (Grecja, Belgia, Włochy; 2. przyrzeczenia Napoleona III i pomoc, jakiej udzielił Włochom w wojnie z Austrią; 3. działalność emigracji polskiej przez pisma i broszury; 4. bezwzględne postępowanie Wielopolskiego i namiestników rosyjskich wobec ogółu ludności polskiej. Bezpośrednim powodem wybuchu zbrojnego ruchu było zarządzenie branki, czyli rekrutacji przez Wielopolskiego.

Komitet Centralny wydaje (21 stycznia) manifest do narodu, ogłoszony się „Tymczasowym Rządem Narodowym”. Celem pozyskania mas włościańskich ogłasza uwłaszczenie tychże, „uznając wszystkich synów Polski wolnymi i równymi obywatelami kraju”. Wezwanie to jednakże nie odnosi skutku.

Powstanie styczniowe jako wojna partyzancka, wszczęta w najniekorzystniejszych warunkach, jest największym nieszczęściem dla kraju, które na przeciąg blisko dwu generacji uniemożliwiło rozwój normalny stosunków społecznych w Królestwie.

Szczupłe garstki powstańców, przeważnie źle uzbrojonych, prowadzą beznadziejną walkę z regularną armią rosyjską. Wybitniejsi wodzowie Mierosławski na Kujawach, Marian Langiewicz w Górach Świętokrzyskich (obydwaj walczą krótko), Czechowski

w Sandomierskiem, Padlewski w Płockiem, Borelowski (Lelewel) w Lubelskiem, Heidenreich (Kruk) tamże, Narbut i Sierakowski na Litwie, ks. Mackiewicz na Żmudzi, Traugutt w Pińszczyźnie.

Nadzieja na interwencję zagraniczną (marzec) zawodzi zupełnie. Rządy Anglii, Francji i Austrii zadowolają się wysłaniem nic nie znaczących not dyplomatycznych, o które się rząd rosyjski nie troszczy. Prusy popierają wprost Rosję i zawierają z nią konwencję (Bismarck). Poparcie, jakiego powstaniu udzielają Biali, wstępując do Rządu Narodowego (maj) i zasilając je w sposób bardzo wydatny materialnie, nie zmienia sytuacji.

Ruch powstańczy tępi w Królestwie z bezwzględny okrucieństwem generał Berga na Litwie Murawjew (zwany „wieszatelem” przez samych Rosjan).

Dymisja w. ks. Konstantego i Wielopolskiego (wrzesień). Wysiłki dyktatora Romualda Traugutta (od października), pragnącego przekształcić partyzantkę w wojnę regularną i poruszyć lud, są bezskuteczne. Oddziały powstańcze topnieją coraz bardziej. Najdłużej trzyma się w górach i lasach Małopolski gen. Józef Hauke, pseud. Bossak (aż do kwietnia 1864), na Podlasiu walczy ks. Stanisław Brzóska aż do wiosny 1865.

1864 Romuald Traugutt uwięziony ponosi na stokach cytadeli warszawskiej śmierć męczeńską na szubienicy razem z 4 towarzyszami

(Krajewskim, Żulińskim, Toczyńskim i Jeziorańskim (5 sierpnia). Powstanie upada.

Skutki upadku powstania styczniowego:
 1. zniszczenie odrębnej administracji Królestwa i poddanie wszystkich urzędów pod zwierzchnictwo władz centralnych w Petersburgu; 2. konfiskata dóbr ziemskich i kary za udział w powstaniu, jak po r. 1831; 3. bezwzględna rusyfikacja w urzędach i szkołach; 4. prześladowanie Kościoła katolickiego w Królestwie i na Litwie, a zwłaszcza znęcanie się nad unitami w Chełmszczyźnie i na Podlasiu; 5. reakcja w społeczeństwie polskim, które nauczone smutnymi doświadczeniami, rzuca myśl wszelką o powstaniu i podejmuje się w niesłychanie trudnych warunkach pracy organicznej celem polepszenia swego twardego losu.

Życie umysłowe od 1848—1863. Poezja: Ludwik Kondratowicz, pseud. Wł. Syrokomla (Jan Dęboróg, Janko Cmentarnik, Gawędy), Teofil Lenartowicz (Zachwycenie, Błogosławiona), Kornel Ujejski (Skargi Jeremiego, Melodie biblijne), Mieczysław Romanowski (Dziewczę z Sącza).

Powieściopisarze: Józef Ignacy Krasiński (powieści obyczajowe i historyczne, Stara baśń, dramaty, poematy bohaterskie — najpłodniejszy pisarz polski), Zygmunt Kaczkowski (Powieści ostatniego z Nieczujów, Olbrachtowi rycerze).

Dziejopisarstwo: Karol Szajnocha (Jadwiga i Jagiełło).

Dzieje literatury polskiej: Maciejowski (Piśmiennictwo polskie), Łucjan Siemieński (Portrety literackie).

Nauki ścisłe: Józef Supiński (Szkoła polska gospodarstwa społecznego).

1864—1894

XII. OKRES OD UPADKU OSTATNIEGO POWSTANIA DO SCHYŁKU WIEKU XIX.

Okres cechuje pokojowa praca nad odrodzeniem narodu we wszystkich zaborach. W zaborze rosyjskim i pruskim bezwzględne prześladowanie wszystkiego co polskie i niesłychany ucisk polityczny, jedynie w zaborze austriackim ustępstwa na rzecz polskości. Wł. hr. Plater zakłada w r. 1869 w Rapperswylu w Szwajcarii, w starożytnym zamku Muzeum Narodowe Polskie dla przechowania pamiątek narodowych. W tym samym celu powstają w Krakowie Muzeum ks. Czartoryskich, M. Czapskich, we Lwowie Muzeum ks. Lubomirskich, hr. Dzieduszyckich, a w Poznaniu Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

I. Zabór rosyjski

1864—1871 „Komitet urządzający” w Warszawie, na którego czele stoją książę Czerskij i Mikołaj Milutyn, którego zadaniem jest ściślejsze zespolenie kraju nadwi-

ślańskiego („prywiślańskij kraj” — taką nazwę wprowadził rząd zamiast Królestwa) z cesarstwem rosyjskim.

- 1864 Rząd rosyjski ogłasza u k a z o u w ł a s z c z e n i u chłopów (2 marca). Komisarze włościańscy sięją niezgodę między szlachtą a włościaństwem. Ruina finansowa szlachty (serwituty, czyli służebności, wspólne używanie pastwisk i lasów przez właściciela i chłopów). Samorządy wiejskie dostają się w ręce żywiołów ciemnych, kierowanych przez komisarzy i naczelników powiatu przeciw ziemiaństwu, księżom i inteligencji.

Rząd zabiera majątki kościelne, księżom wyznacza bardzo skromne pensje roczne. Prześladowanie Kościoła katolickiego na Litwie i Rusi (zakaz odbudowywania i odnawiania kościołów) i resztek unitów w Królestwie. Zwalczanie i usuwanie biskupów katolickich. Od r. 1870—1872 nie ma w Królestwie ani jednego katolickiego biskupa.

- 1865 Zakaz nabywania majątków ziemskich przez Polaków na Litwie i Rusi.
- 1868 Utworzenie O k r ę g u n a u k o w e g o w a r s z a w s k i e g o, podległego ministerstwu w Petersburgu.
- 1869 Zamknięcie S z k o ł y G ł ó w n e j przy równoczesnym założeniu uniwersytetu rosyjskiego w Warszawie.
- 1874 Zniesienie godności namiestnikowskiej, utworzenie g e n e r a ł - g u b e r n a t o r s t w a w Warszawie,

- 1875 Zniesienie odrębnego biskupstwa unickiego w Chełmie i zaliczenie go w poczet prawosławnych.
- 1876 Reforma sądownictwa na sposób rosyjski (bez sądów przysięgłych, jednak z zatrzymaniem kodeksu Napoleona).
- 1881 Reakcja przeciw absolutyzmowi; z w i ą z k i „n i h i l i s t ó w”, z których ręki pada Aleksander II.
- 1881—1894 Aleksander III. Dalszy ciąg bezwzględnych rządów absolutnych. Przemożny wpływ na cara wywiera przewodniczący synodu prawosławnego P o b i e d o n o s c e w, zwolennik absolutyzmu, wróg katolicyzmu i polskości.

W Królestwie przeprowadza rusyfikację kraju, stosując ją nawet do przedsiębiorstw prywatnych, generał-gubernator H u r k o, na Litwie O r ż e w s k i j, szkolnictwo przerabia na modłę rosyjską kurator A p u c h t i n.

II. Zabór pruski

- 1848 Polacy korzystają z przyznanej wszystkim obywatelom państwa konstytucji. Za czasów panowania F r y d e r y k a W i l h e l m a IV (1840—1861) i w pierwszych latach panowania W i l h e l m a I (1861—1888) aż do niepoмиernego wzrostu szowinizmu narodowościowego i buty pruskiej, wywołanej zwycięstwami odniesionymi nad D a n i ą (1864), A u s t r i ą (1866) i nad F r a n c j ą (1870-1871), panuje pewien liberalizm, oraz względne rów-

nouprawienie obywatelskie i narodowe (jest jeszcze pewna ilość szkół polskich). Pomyślny rozwój przemysłu, handlu, rolnictwa i oświaty (Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu). Stronnictwo liberalne w Berlinie jest dosyć przychylnie wobec Polaków usposobione. Posłowie polscy (Kantak 1867 i Żółtowski 1871) protestują przeciwko włączeniu ziem polskich do Związku Północnego, wzgl. Rzeszy Niemieckiej. Niekorzystny obrót bierze sprawa polska głównie za sprawą kanclerza Rzeszy ks. Ottona Bismarcka (od r. 1862).

1873 Pod wpływem ks. Bismarcka wszczyna rząd pruski walkę z Kościołem katolickim (t. zw. Kulturkampf). Ustawy majowe wnoszą cały szereg ograniczeń dla duchownych (kontrola kazań, ograniczenia w nauczaniu religii i wykonywaniu czynności kościelnych). Opór duchowieństwa katolickiego za przykładem ks. arcyb. poznańskiego Ledóchowskiego, więzienia i kary, ale opór skuteczny.

1873—1877 Rozporządzenia ministerialne i ustawy sejmowe usuwają język polski z administracji, sądownictwa i szkół.

1883 Rząd uchyla niektóre z ustaw majowych.

1885 Początek represyj przeciwko Polakom. Bismarck wyrzuca Polaków, pochodzących z zaboru rosyjskiego i austriackiego (około 40.000 osób) z granic państwa.

1886 Celem rugowania Polaków z ziemi rodzinnej ustanawia sejm pruski Komisję Koloni-

zacyjną, przeznaczając na cele osadnictwa niemieckiego kwotę 100 milionów marek (w latach późniejszych kilkakrotnie podnaszaną, tak że do roku 1914 doszła do wysokości 1 miliarda).

- 1888 Śmierć Wilhelma I. Rządy obejmuje syn jego Fryderyk III, panujący zaledwie kilka miesięcy.
- 1888—1918 Wilhelm II daje wprawdzie dymisję Bismarckowi, ale ucisk Polaków jest jeszcze bezwzględniejszy.
- 1894 Na kresach wschodnich powstaje „Towarzystwo popierania niemczyzny” (nazwane przez Polaków „hakata” od liter początkowych twórców tegoż: Hanne-mann, Kennemann, Thiedemann).

III. Zabór austriacki

Za czasów panowania cesarza Franciszka Józefa I (1848—1916) przemienia się Austria w państwo konstytucyjne, w którym dzięki większości słowiańskiej mają Polacy możliwość rozwoju narodowego.

- 1848—1859 Po krótkiej przygrywce konstytucyjnej po r. 1848 („wiosnie ludów”) wraca znów absolutyzm (epoka min. Bacha).
- 1859 Klęska Austrii we Włoszech (Solferino).
- 1860 Następstwem tejże jest t. zw. „dyplom październikowy”, nadający państwu kon-

stytucję, a poszczególnym krajom autonomię. A g e n o r G o ł u c h o w s k i prezydentem ministrów. Wskutek opozycji Niemców i Węgrów konstytucja nie wchodzi w życie, Gołuchowski ustępuje, po czym rządy biurokratyczne na korzyść tych ostatnich wroga autonomii narodów Schmerlinga aż do klęski Austrii w wojnie z Prusami pod S a d o w ą (1866).

- 1861 Otwarcie pierwszego sejmiku galicyjskiego.
- 1866 A g e n o r G o ł u c h o w s k i namiestnikiem Galicji.
- 1867 Konstytucja grudniowa. Władzę ustawodawczą otrzymuje „Rada Państwa”, złożona z „Izby Posłów” i „Izby Panów” (wybory do Izby Posłów odbywają się na podstawie systemu kurialnego (4, później 5), od r. 1907 na podstawie wyborów powszechnych (powszechne, równe, bezpośrednie i tajne).
- 1867—1869 Ustanowienie Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie, zaprowadzenie języka polskiego w szkołach (1867), sądach (1868) i administracji (1869).
- 1868 Rezolucja sejmiku galicyjskiego w duchu przemiany Austrii w państwo związkowe i przyznania krajom pełnej autonomii nie daje się przeprowadzić wobec zwycięstwa zasady dualizmu z Węgrami. Mimo wszystko otrzymuje Galicja osobnego ministra w rządzie centralnym w Wiedniu i rozległy samorząd narodowy (Wydział krajowy, Rady powiatowe).

- 1873 Ustawa o szkolnictwie powszechnym.
Założenie w Krakowie Akademii Umiejętności jako najwyższej polskiej instytucji naukowej pod protektorem arc. Leopolda.
- 1875 Akademia techniczna we Lwowie, przekształcona niebawem w politechnikę.
- 1891 W setną rocznicę ogłoszenia konstytucji 3 maja powstaje w Krakowie Towarzystwo Szkoły Ludowej (T. S. L.) z Adamem Asnykiem jako pierwszym prezesem na czele.
- 1894 Wystawa krajowa we Lwowie.
Uzupełnienie uniwersytetu lwowskiego wydziałem medycznym (Uniw. Franc. Józefa).

Literatura i sztuki piękne pod koniec XIX wieku

Poezja stoi pod wpływem haseł naukowych i filozoficznych t. zw. pozytywizmu, przeniesionego na grunt polski z Zachodu, głównie z Francji (filozof Comte). Najważniejsi przedstawiciele: Adam Asnyk, Maria Konopnicka, Andrzej Niemojewski, Aleksander Świętochowski, Józef Szujski.

Powieść: Zygmunt Miłkowski, pseud. Teodor Tomasz Jeż (Wasył Hołub, Szandor Kowacz, Uskoki), Zacharyasiewicz, Michał Bałucki (nowele), Eliza Orzeszkowa (Nad Niemnem), Bolesław Prus (Placówka, Lalka, Emancypantki, Faraon), Henryk Sienkiewicz (nowele, pow. Ogniem i mieczem, Potop, Pan

Wołodajowski, Quo vadis, Krzyżacy, Rodzina Połanieckich), Wład. Łoziński, Krechowicki, Jeske-Choiński, Sewer, humorysta Jan Lam (Wielki świat Capowic), Gawalewicz, Kl. Junosza (Pajaki), Maria Rodziewiczówna (Dewajtis), Gomulicki, Dygasiński (Gody życia), Adam Szymański (Szkice), Gabriela Zapolska i inni.

Dziejopisarstwo: Józef Szujski (Dzieje Polski), ks. Walerian Kalinka (Sejm czteroletni, Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta), Wojciechowski, Zakrzewski, Kubala (Szkice historyczne), Semkowicz, Sokołowski, Smoleński, Sobieski, Szelągowski, Bobrzyński, Dembiński, Finkel, Czermak, Krzyżanowski, Askenazy.

Dzieje literatury: Antoni Małecki, Pilat, Stanisław Tarnowski, Piotr Chmielowski, Aleksander Brückner, Wł. Nehring, Spasowicz, J. Tretiak, Kallenbach, Zdziechowski, J. Chrzanowski, Windakiewicz, Feldman.

Językoznawstwo: Jan Rozwadowski, J. Łoś.

Filozofia: Julian Ochorowicz, Struwe, M. Straszewski, ks. St. Pawlicki, Kazimierz Twardowski, Winc. Lutosławski.

Malarstwo: Artur Grottger (Warszawa, Polonia, Litwania, Wojna), Juliusz Kos-

sak, Jan Matejko (Kazanie Skargi, Grunwald, Hołd pruski, Unia lubelska, Batory, Sobieski, Kościuszek pod Racławicami, Dziewica Orleańska, Wernyhora), Brandt, Siemiradzki (Pochodnie Nerona, kurtyna teatru krakowskiego), Chełmoński, Stachiewicz, Jacek Malczewski (Dwa pokolenia, Śmierć Elenai, Derwid), Gierymski, Ruszczyc, Wyczółkowski, Fałat, Wojciech Kossak, Wł. Tetmajer, Wyspiański.

Rzeźba: Walery Gadomski, Guy-ski, Tadeusz Błotnicki, Daun, Rygier (pomnik Mickiewicza w Warszawie), Wacław Szymanowski, Wojtowicz, Lewandowski.

Płaskorzeźba: Szymanowski, Madeyski, Lewandowski, Wincenty Trojanowski, Jan Raszka.

Muzyka: Stanisław Moniuszko, opery (Halka, Straszny Dwór, Verbum nobile, Hrabina, Flis), pieśni i ballady, Władysław Żeleński (Konrad Wallenrod, Goplana, Janek, Stara baśń), Zygmunt Noskowski (Livia Quintilla, Step), Surzyński, Ignacy Paderewski (Manru), Jan Gall, Stan. Niewiadomski, Nowowiejski, F. Szopski, M. Karłowicz (Odwieczna pieśń), K. Szymanowski, L. Różycki.

1894—1914 XIII. NA PRZEŁOMIE WIEKÓW

W Rosji za czasów panowania Mikołaja II (1894-1917) prócz drobnych ustępstw (pozwolenie na odsłonięcie pomnika Mickie-

wicza w Warszawie 1898) żadnych zasadniczych zmian nie widać, w zaborze pruskim natomiast wzrasta ucisk Polaków z dnia na dzień, w zaborze austriackim podnoszą również głowę Niemcy, wygrywając w Galicji przeciw Polakom Rusinów, których w walce tej wydatnie popierają.

- 1901 Katowanie dzieci polskich we Wrześni (w Poznańskim) przez nauczycieli pruskich.
- 1902—1903 Radykalne stronnictwo ruskie w Galicji Ukraińcy, wywołują strajki rolne, by zniszczyć polskich właścicieli dóbr.
- 1904—1905 Wojna rosyjsko-japońska, zakończona klęską Rosji. Pod wpływem tejże i wzmagającej się reakcji przeciw despotyzmowi ustępstwa rządu.
- 1905 Ukaz tolerancyjny, zezwalający na przechodzenie z prawosławia na inne wyznania (kwiecień).

Manifest carski zapowiada zwołanie duma, parlamentu (październik).

W Królestwie wyłaniają się dwa główne stronnictwa: Polska Partia Socjalistyczna (P. P. S.) i Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (N. D.) Pierwsze dąży do walki zbrojnej o niepodległość (zamachy). Józef Piłsudski usiłuje wskrzesić wojskowość polską. Narodowa demokracja natomiast pragnie uzyskać autonomię drogą porozumienia z rządem rosyjskim. Prezydent ministrów ros. hr. Witte

odrzuca brutalnie projekt autonomii, opracowany przez głównego przedstawiciela narodowej demokracji Romana Dmowskiego.

- 1906 Otwarcie pierwszej dумы, do której Królestwo wysła 36 posłów Polaków, Litwa i Ruś 23.

Rząd zatwierdza „Polską Macierz Szkolną” (czerwiec). Przewodnictwo obejmuje mecenas Antoni Osuchowski.

- 1907 Po rozpędzeniu pierwszej i drugiej dумы ustanawia rząd nową ordynację wyborczą, według której Królestwo wybiera już tylko 12 posłów.

Zamknięcie Polskiej Macierzy Szkolnej, w której zakładach pobierało naukę 63.000 osób, korzystało z ochronek 14.000 dzieci, z czyteln i bibliotek przeszło 400.000 osób.

W zaborze pruskim zjazd hakatystów w Bydgoszczy. Z przedłożonego sprawozdania okazuje się, że towarzystwo „Ostmarkverein” liczy 45.000 członków (w tym 4.446 urzędników państw. i 1503 nauczycieli). Komisja kolonizacyjna zakupiła w ciągu 20 lat 326.000 hektarów ziemi i osiedliła na nich około 100.000 osadników niemieckich (z rodzinami włącznie).

Sejm pruski uchwała przedłożoną przez Bülowa ustawę o przymusowym wywłaszczeniu Polaków i ustawę o stowarzyszeniach, której paragraf 7 orzeka, że w całym cesarstwie niemieckim rozprawy na publicznych zgromadzeniach mają się odbywać w języku niemieckim. Wyjątki dopuszczone są tylko na przeciąg najbliższych 20 lat tam,

gdzie Polacy stanowią najmniej 60 proc. ludności (ust. z 26 listopada).

- 1908 Agitacja przeciwpolska Ukraińców w Galicji, podsycana przez Wiedeń i Berlin, wywołuje istny szal nienawiści, której ofiarą pada namiestnik Andrzej hr. Potocki, zamordowany przez studenta Ukraińca Siczynskiego (12 kwietnia).

Rząd rosyjski odrywa od Królestwa Chełmszczyznę.

Mimo rosnącego z dnia na dzień ucisku pod zaborem pruskim, wzmagającej się reakcji pod zaborem rosyjskim i walk z zaciętym wrogiem wewnętrznym w postaci partyj wywrotowych dorobek kulturalno-gospodarczy i oświatowy przedstawia się na całym obszarze ziem polskich korzystnie.

Cały kraj pokrywa się gęstą siecią kółek rolniczych, włościańskich kas Raiffeisenowskich, stowarzyszeń zarobkowych, spółek spółdzielczych, kredytowych i spożywczych, wykazujących dziesiątki tysięcy członków i obracających milionowymi kapitałami.

Na polu organizacyjnym zdobywają nieśpożyte zasługi w Poznańskim Maksymilian Jackowski i ks. Piotr Wawrzyniak, w Galicji Towarzystwo Kółek Rolniczych, w Królestwie Centralne Towarzystwo Rolnicze i Stanisław Wojciechowski.

Przemysł rozwija się szczególnie w Królestwie, zwłaszcza w Łodzi,

Warszawie i Częstochowie; w 1905 roku 2.901 fabryk i zakładów przemysłowych i 282.102 robotników.

Oświata robi wielkie postępy w Galicji, która do r. 1913 miała 5.646 szkół ludowych, 128 gimnazjów, 14 szkół realnych, 15 liceów żeńskich, 41 seminariów nauczyciel., 2 wyższe szkoły przemysłowe, 7 średnich, 24 niższych, 2 szk. handlowe średnie, 6 kupieckich i cały szereg innych szkół zawod. Szkolnictwo wyższe reprezentują 2 uniwersytety w Krakowie i Lwowie, politechnika i akademia weterynarii we Lwowie, akademia rolnicza w Dublanach i studium rolnicze przy uniwersytecie w Krakowie.

Odrodzenie Śląska. Mimo oderwania Śląska od Polski już w wieku XIV, lud, chociaż narodowo nieuświadomiony, zachowuje polskość. Odrodzenie narodowe dokonuje się w XIX w.; na Śląsku pruskim rozwijają w tym kierunku działalność nauczyciele-literaci Józef Lompa i Karol Miarka i duchowieństwo katolickie (ks. biskup B. Bogedain, ks. J. Szafranek, ks. K. Damroth (Lubiński), ks. N. Bonczyk); czasopisma „Zwiastun Górnos Śląski” i „Katolik”. Przełamanie wpływów niemieckiego „Centrum” i wybór posłów polskich do parlamentu Rzeszy i sejmu pruskiego w Berlinie (Wojciech Korfanty 1903). — W Cieszyńskim wpływ uświadamiający wywiera założony przez Pawła Stalmacha „Tygodnik Cieszyński” (1848) i „Gwiazdka Cieszyńska” (od r. 1851).

Dzięki niej ludność śląska wybiera do parlamentu w Wiedniu i do sejmu krajowego w Opawie już od r. 1873 posłów polskich (J. Cieńciała, ks. I. Świeży, Jan Michejda i ks. J. Londzin). Założenie „Macierzy Szkolnej Ks. Cieszyńskiego” (1885) i pierwszego polskiego gimnazjum w Cieszynie (1895).

Literatura w dobie najnowszej

Poezja: Zenon Przesmycki (Miriam), Kazimierz Przerwa Tetmajer, Jerzy Żuławski, Antoni Lange, Jan Kasprówic (Ginącemu światu, Dies irae, Księga ubogich), Łucjan Rydel (Zaczarowane koło), Or-Ot (Artur Oppman), Leopold Staff, Miciński, J. Kisielewski (W sieci), Stanisław Wyspiański (Warszawianka, Wesele, Wyzwolenie, Akropolis), Kornel Makuszyński, Adolf Nowaczyński, A. Gałuszka, K. Wierzejski, Karol H. Rostworowski (Judas z Kariotu, Kaligula, Niespodzianka).

Powieść: Wł. St. Reymont (Chłopi), Wacław Sieroszewski, Stefan Żeromski (Syzyfowe prace, Popioły), Gustaw Daniłowski (Z minionych dni), Józef Weyssenhoff (Puszcza, Soból i Panna, Gromada), F. A. Ossendowski, St. Szpotański (Odloty), Z. Kossak-Szczucka (Legnickie Pole, Krzyżowcy).

1914—1918 XIV. OKRES WOJNY ŚWIATOWEJ

Położenie narodu polskiego podczas wojny: antagonizm austriacko-rosyjski

(Bałkan), angielsko - niemiecki (pierwszeństwo na morzu, w handlu i przemyśle) i francusko-niemiecki (Alzacja i Lotaryngia) powodują wielką wojnę. Bezpośrednim powodem atoli jest zamordowanie 1914 arcyksięcia austr. Franciszka Ferdynanda w Serajewie (Bośnia) i wypowiedzenie wojny Serbii przez Austrię (28 lipca). Z jednej strony stają do walki państwa centralne (Niemcy, Austro-Węgry, Turcja, później Bułgaria), z drugiej koalicja (Anglia, Francja, Rosja, Japonia, później Włochy i Stany Zjednoczone A. P. i cały szereg państw mniejszych).

Trudne położenie narodu polskiego w czasie tej wojny, gdyż po obydwu stronach są najwięksi jego ciemiężcy (Prusak, Moskal). Tragedia polskich żołnierzy, którzy w trzech armiach zaborczych walczą przeciw samym sobie. Nic nie znaczące proklamacje obu stron walczących. Państwa centralne przyrzekają uwolnienie od obcego jarzma, naczelny wódz rosyjski w. ks. Mikołaj Mikołajewicz usiłuje pozyskać Polaków mdłą obietnicą nieokreślonej bliżej autonomii. Rozdwojenie w narodzie. W Galicji powstaje Naczelny Komitet Narodowy (Juliusz Leo, Wł. Leopold Jaworski), który organizuje legiony po stronie mocarstw centralnych, narodowa demokracja natomiast z Romanem Dmowskim na czele oświadcza się za koalicją i tworzy Komitet Narodowy w Paryżu.

Józef Piłsudski i Józef Haller dowódcami pierwszych dwóch brygad legionów polskich; pierwsza walczy zaraz w początkach wojny w Kieleckiem, później nad Dunajcem i Nidą, druga w Karpatach.

Przebieg wojny: Po zgwałceniu neutralności Belgii i zdobyciu całego szeregu twierdz, dochodzą Niemcy w zwycięskim pochodzie aż do Marny, gdzie armia francuska pod dowództwem gen. Joffre'a zadaje im ciężką klęskę (wrzesień). Odtąd walki pozycyjne, Niemcy w barbarzyński sposób gnębią mieszkańców zajętych obszarów.

W tym samym czasie wojska rosyjskie zajmują Lwów i większą część Galicji. Hindenburg odnosi zwycięstwo nad Rosjanami (gen. Samsonow) pod Tannenbergiem (koniec sierpnia 1914). Po klęsce wojsk pruskich i austriackich pod Dęblinem i Warszawą Moskale podchodzą pod Kraków i wschodnie granice Rzeszy.

- 1915 Klęska rosyjska w Prusach Wschodnich na Pojezierzu Mazurskim (luty). Moskale zdobywają Przemyśl (marzec).

Zwycięska ofensywa państw centralnych na froncie wschodnim (Gorlice, maj), odebranie zajętego w początkach wojny Lwowa (czerwiec), zajęcie Warszawy i Modlina (sierpień). Królestwo przechodzi pod okupację pruską i austriacką; okupanci, zwłaszcza Niemcy, w bezwzględny sposób pozbawiają ludność żywności, którą wywożą do swych głodujących krajów.

Włochy wypowiadają wojnę Austrii (maj). Kilkakrotne ofensywy wojsk angielskich i francuskich na froncie zachodnim pozostają na razie bez większych rezultatów. Nieludzki sposób prowadzenia wojny przez Niemców przy pomocy gazów trujących.

Bułgaria przechodzi na stronę mocarstw centralnych (październik), wskutek czego koalicja odstępuje od dalszego zdobywania Dardanelów, bliskich już upadku i tworzy front bałkański.

Serbię i Czarnogórę zajmują wojska państw centralnych (listopad). Ażeby ulżyć nędzy ludności na ziemiach polskich, powstają liczne komitety, opiekujące się ofiarami wojny. Do najruchliwszych należą „Komitet Biskupi Krakowski” (K. B. K.), założony przez ks. biskupa Sapiehę i „Komitet Polski” w Vevey w Szwajcarii, założony przez Henryka Sienkiewicza.

1916 Anglia wprowadza w miejsce werbunkowej powszechnej służbę wojskową.

Często ponawiane przez wojska włoskie ofensywy (od maja 1915) na froncie południowo-zachodnim z powodu trudności terenu (góry skaliste Krasu) nie przynoszą większych korzyści (krwawe walki nad Soczą, koło Gorycji i w Tyrolu).

Niemcy, chcąc przełamać front zachodni, rzucają olbrzymie siły na zdobycie twierdzy Verdun, nie szczędząc niesłychanych ofiar. Gen. Petain udaremnia jednak wszelkie zakusy (luty, marzec).

Bitwa morska nad Skagerakiem. Flota niemiecka, chociaż Anglicy ponoszą dotkliwe straty, jednak pobita szuka schronienia w portach (maj).

Ofensywa austriacka w Tyrolu koło Assiago, wstrzymana przez kontrofensywę rosyjską pod gen. Brusilowem k. Łucka na Wołyniu (czerwiec). W następstwie tego uderzenia Rosjanie zajmują Bukowinę i Galicję Wschodnią po Stanisławów. Legiony odznaczają się w bitwie pod Rokitiną.

Wielka ofensywa koalicji na zachodzie koło Arras i Comble (lipiec, sierpień) zmusza Niemców do wycofania się z pewnej części zajętego terenu.

Rumunia wypowiada wojnę Austrii (koniec sierpnia) i zajmuje południowo-wschodnią część Siedmiogrodu (wrzesień).

- 5 listopada. Manifest dwóch cesarzy, Wilhelma II i Franciszka Józefa I, tworzących z b. Królestwa niepodległe państwo polskie, atoli bez ściśle oznaczonych granic. Tymczasowa Rada Stanu, składająca się z 25 członków, zajmuje się na razie tylko organizacją sądownictwa i szkolnictwa, podczas gdy administracja (policja, koleje, poczta) ma nadal pozostać w ręku władz okupacyjnych, których siedzibą jest dla okupacji niemieckiej Warszawa (generał-gubernator Beseler), dla austriackiej Lublin (gen. Diller, Kuklin.). Równocześnie rząd austriacki zapowiada wyodrębnienie Galicji, która ma otrzymać roz-

szerzoną autonomię. Nieszczere działanie mocarstw centralnych, które przede wszystkim dążą do wykorzystania materiału ludzkiego w Królestwie do własnych celów. W części społeczeństwa w Galicji i w Królestwie w dalszym ciągu wojny wyłaniają się d w i e o r i e n t a c j e, jedna austriacko-polska, chcąca sprawę polską oprzeć na H a b s b u r g a c h, druga niemiecko-polska myśli o połączeniu ziem polskich pod berłem H o h e n z o l l e r n ó w.

Śmierć cesarza Franciszka Józefa I, rządy obejmuje Karol I (listopad).

Załamanie się frontu rumuńskiego. Wojska niemieckie zajmują całą zachodnią i środkową część Rumunii wraz z stolicą B u k a r e s z t e m (grudzień).

1917 Rewolucja w Rosji usuwa cara M i k o ł a j a II. Republika rosyjska z ks. L w o w e m i K i e r e ŋ s k i m na czele (marzec).

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, oburzone z powodu bezwzględnej walki Niemców łodziami podwodnymi (od lutego 1916), wypowiadają im wojnę (kwiecień). Prezydent Stanów Zjednoczonych Wilson ogłasza swoje 14 punktów, z których najważniejszym jest prawo samostanowienia narodów i żądanie niepodległej Polski, składającej się z ziem niewątpliwie polskich wraz z dostępem do morza.

Przesilenie w legionach, które jako kadry przyszłego wojska polskiego jeszcze przed manifestem listopadowym odwołano z placu boju z powodu przysięgi, którą mają złożyć nie tylko władzom polskim, ale także obu cesarzom.

Odmowa przysięgi powoduje internowanie oficerów i żołnierzy legionowych w obozach w Szczypiornie, Benjaminowie i Łomży.

Piłsudski i jego szef sztabu Sosnkowski internowani w Magdeburgu (lipiec). Popłoch wśród aktywistów, tj. polityków, którzy pragną organizować państwo polskie przy pomocy mocarstw centralnych.

Miejsce Tymcz. Rady Stanu zajmuje Rada Regencyjna, złożona z 3 członków (Józef Ostrowski, ks. Zdzisław Lubomirski, ks. arcyb. Aleks. Kakowski) i Rada Stanu, złożona z 100 członków. Pierwsze polskie ministerstwa (prezydentami J. Kucharzewski i J. Steczkowski).

Zdemoralizowana armia rosyjska cofa się przed wojskami austriackimi (koniec lipca), które powtórnie zajmują całą Galicję.

Ofensywa austriacko-niemiecka przeciw Włochom nad Soczą (koniec października, listopad). Przełamanie frontu włoskiego i odwrót wojsk włoskich nad rzekę Pławę.

Nowy przewrót w Rosji (październik, listopad), wywołany przez rewolucjonistę Włodz. Lenina. Do władzy dochodzą skrajni socjaliści (bolszewicy), którzy rozpoczynają rokowania o pokój z Niemcami.

1918 Niemcy tworzą na wschodzie szereg państw buforowych (Randstaaten), jak Estonię, Łotwę, Kurlandię, Litwę i Ukrainę.

Pokój z bolszewikami w Brześciu Litewskim. Austria i Niemcy odrywają Chełmszczyznę od Królestwa i odstępują ją nowoutworzonej Republice Ukraińskiej (luty). Oburzenie w całym narodzie.

„Polski korpus posiłkowy”, tj. dawna karpacka brygada legionów pod pułkownikiem J. Hallerem, protestuje przeciw temu bezprawiu i przechodzi pod Rarańczę (na Bukowinie) na Ukrainę, żeby się połączyć z korpusem gen. Dowbór-Muśnickiego, który po zupełnym rozluźnieniu dyscypliny armii rosyjskiej z tamtej strony gromadził żołnierzy polskich (od lipca 1917). Krwawy epilog pod Kaniowem (nad Dnieprem), gdzie legiony ulegają przemocy niemieckiej. Hallerowi udaje się jednak przez Murrain dotrzeć do Francji, gdzie obejmuje dowództwo nad tworzącą się (od lipca 1917) armią polską.

Wielka i równocześnie ostatnia ofensywa Niemiec we Francji z dość znacznymi, ale nie decydującymi sukcesami (od marca do lipca).

Uchwała wersalska mocarstw. Anglia, Francja i Włochy oświadczają, że jednym z celów wojny jest odbudowanie zjednoczonej i niepodległej Polski z dostępem do morza (3 czerwca).

Nieudała próba ofensywy austriackiej na froncie włoskim nad Pławą (czerwiec).

Tymczasem przy wydatnej pomocy amerykańskiej gromadzi koalicja na froncie zachodnim olbrzymie masy wojsk, zaopatrzone w najnowsze rodzaje broni i środki techniczne (czołgi, samoloty, masy ciężkiej artylerii).

18 lipca. Początek wielkiej ofensywy koalicji pod dowództwem marszałka Focha. Udział w tej ofensywie wszystkich sił zbrojnych polskich pod dowództwem gen. Hallera. Pogrom państw centralnych. Mimo zacieklej obrony wojska niemieckie muszą się stopniowo wycofywać z zajętych terenów, ponosząc olbrzymie straty. Wojska sprzymierzonych zajmują wybrzeże belgijskie i wyrzucają nieprzyjaciela prawie zupełnie z Francji. Na południu załamuje się na Bałkanie front bułgarsko-niemiecko-austriacki (wrzesień) i austriacki we Włoszech (październik), po czym Niemcy proszą o zawieszenie broni, godząc się na nadzwyczaj twarde warunki (11 listopada 1918). Proklamacja republiki w Berlinie, ucieczka Wilhelma II do Holandii, rozpadnięcie się Austrii, cesarz Karol chroni się do Szwajcarii.

1918

XV. POLSKA WYZWOLONĄ

Rada Regencyjna wydaje proklamację, ogłaszającą „niepodległe państwo polskie, zjednoczone z wszystkich ziem polskich, zamieszkałych przez Polaków”. Równocześnie rozwiązuje Radę Stanu i zapowiada zwołanie w najbliższym czasie konstytuanty, względnie sejmu ustawodawczego.

Uwolniony przez Prusaków komendant Józef Piłsudski przybywa do Warszawy i obejmuje urząd tymczasowego Naczelnika Państwa (listopad).

Garnizony niemieckie i austriackie w Królestwie i Galicji składają broń.

W Galicji obejmuje władzę Polska Komisja Likwidacyjna.

Organizacja Państwa w najgorszych warunkach, gabinety Świerzyńskiego i Moraczewskiego.

Ukraińcy, korzystając z braku wojska w nowym państwie, opanowują Lwów (w nocy z 31 października na 1 listopada). Ukraińska Rada Narodowa ogłasza niepodległą Republikę Zachodnio-Ukraińską, na której czele miał stanąć arcyksiążę austriacki Wilhelm. Po kilkotygodniowych walkach ulicznych wypiera Ukraińców ze Lwowa gen. Roja (22 listopada). Dalszymi kilkomiesięcznymi walkami w obronie Lwowa i linii kolejowej kieruje gen. T. Rozadowski.

Bolszewicy zajmują Wilno.

Przyjazd do Warszawy przez Gdańsk i Poznań Ignacego Paderewskiego, zasłużonego działacza dla sprawy polskiej w Ameryce, Francji i Anglii (grudzień).

Polacy wypędzają Prusaków z Poznania (27 grudnia). Rządy w Poznańskim obejmuje Naczelna Rada Ludowa, wojsko organizuje generał Józef Dowbór-Muśnicki.

1919 Gabinet Moraczewskiego ustępuje. Paderewski prezydentem ministrów (17 stycznia).

Wybory do pierwszego Walnego Sejmiku Rzeczypospolitej na podstawie pięcioprzymiotnikowego prawa wyborczego

(równe, bezpośrednie, tajne, powszechne i stosunkowe). Głosują mężczyźni i kobiety (26 stycznia).

Komendant Piłsudski składa władzę jako Naczelnik Państwa do rąk Sejmu (20 lutego), który powierza mu ją nadal aż do wejścia w życie nowej ustawy zasadniczej o ustroju państwa, którą ma uchwalić.

Wojska polskie tworzą front przeciwbolszewicki. Naczelnik Piłsudski odzyskuje Wilno (18 kwietnia).

Po ściągnięciu posiłków z Wielkopolski i armii generała Hallera, która z wiosną przybyła z Francji do kraju, pomyślne walki z Ukraińcami. Generał Iwaszkiewicz zajmuje całą wschodnią Małopolskę i dociera do linii Zbrucza.

28 czerwca. Pokój w Wersalu. Kongres mocarstw przyznaje Polsce prawie całe Poznańskie i Prusy Królewskie z wyjątkiem niektórych pogranicznych ziemczonych już zupełnie obszarów. Gdańsk wraz z deltą Wisły ma być wolnym miastem w luźnym związku z Polską. Na Śląsku Górnym, Mazowszu Pruskim i południowej części Prus Wschodnich ma o przynależności państwowej rozstrzygnąć głosowanie powszechne (plebiscyt).

Powstanie ludności polskiej na Górnym Śląsku, wywołane terrorem niemieckim (sierpień).

Rada Najwyższa w Paryżu postanawia, że o losie Ks. Cieszyńskiego, Spisza i

Orawy ma również rozstrzygnąć plebiscyt; nie zgadza się natomiast na wcielenie do Polski Małopolski Wschodniej i oddaje ją tylko Polsce w zarząd na lat 25, po czym Liga Narodów o jej przyszłości zdecydować (listopad).

Wyprawa kijowska Piłsudskiego (kwiecień, maj) powoduje wojnę z bolszewikami (czerwiec). Ofensywa bolszewicka robi po przełamaniu słabo obsadzonego frontu polskiego zastraszające postępy (lipiec). Rada Obrony Państwa, na której czele staje Wincenty Witos, obmyśla środki celem ocalenia Ojczyzny. Po zajęciu Wilna, Grodna i Brześcia Litewskiego hordy bolszewickie zagrażają samej Warszawie i dochodzą do Wisły (początek sierpnia). Dzięki wydatnej pomocy Francji w amunicji, materiałach wojennych i oficerach (szef sztabu marszałka Focha gen. Weygand), jak niemniej blisko 100-tysięcznej armii ochotniczej, składającej się głównie z inteligencji miejskiej i młodzieży szkół średnich i wyższych, udaje się nie tylko powstrzymać nawałę bolszewicką prawie tuż pod murami stolicy (Radzymin), lecz zadać wojskom czerwonym taką klęskę, że odwrót tychże zamienia się niebawem w bezładną ucieczkę. W walkach tych szczególnie odznaczają się generałowie Sikorski, Haller, Iwaszkiewicz i Piłsudski (połowa sierpnia). Na dowóz amunicji nie chcieli zgodzić się Niemcy, wstrzymali ją Czesi, natomiast kilkadziesiąt wagonów drogą

okreżną przez Rumunię przesłali nam Węgry.

Długie pertraktacje pokojowe, pierwotnie w Mińsku, później w Rydze.

W tych ciężkich dla Polski chwilach Rada Ambasadorów w Paryżu przyznaje większą, przemysłową część Śląska Cieszyńskiego z najmniej 150-tysięczną ludnością polską Czechom, mniejszą z okrojonym blisko o połowę miastem Cieszyńskiem Polsce. Tak samo otrzymuje Polska tylko maleńkie części Spisza i Orawy (28 lipca).

Na Górnym Śląsku wymyślają Niemcy coraz to nowe sposoby terroryzowania ludności polskiej, ażeby wobec zbliżającego się plebiscytu zapewnić sobie posiadanie kraju.

Gen. Żeligowski wbrew komisji Ligi Narodów zajmuje opuszczone przez bolszewików Wilno, nie dopuszczając do zajęcia go przez wojsko Litwy kowieńskiej (październik).

- 1921 Sejm ustawodawczy ogłasza nową ustawę konstytucyjną dla Państwa (17 marca). Według niej władza ustawodawcza ma spoczywać w rękach Sejmu i Senatu. Władzę wykonawczą pełnić będzie wybierany przez Zgromadzenie Narodowe (Sejm i Senat) na lat 7 Prezydent Rzeczypospolitej wraz z ministrami, odpowiedzialnymi przed Sejmem. Senat ma prawo zawieszania uchwał sejmowych i proponowania zmiany tychże w tym lub innym kierunku. Do Sejmu wejść mogą obywatele (telki) najmniej 25-letni, do Senatu najmniej 40-letni z powszechnych, równych, bez-

pośrednich, tajnych i stosunkowych wyborów — bierne prawo wyborcze. Czynne prawo wyboru do Sejmu mają obywatele(lki), którzy ukończyli 21, do Senatu, którzy ukończyli 30 rok życia.

Traktat ryski ustala granice Polski od wschodu; granica ta biegnie od Zbrucza w kierunku północnym ku Dźwinie (18 marca).

Plebiscyt na Górnym Śląsku. W gminach wiejskich zwyciężają Polacy, w miejskich Niemcy (20 marca).

Więść, że koalicja zamierza cały okręg przemysłowy na Górnym Śląsku oddać Niemcom, powoduje tamże wybuch nowego, trzeciego powstania (drugie było w sierpniu 1920), którym kieruje niestrudzony działacz narodowy Wojciech Korfanty (maj).

Rozgraniczenie Śląska Górnego przez Radę Ambasadorów (20 października). Polska otrzymuje prawie cały powiat rybnicki i pszczyński, nadto części powiatów wschodnich z miastami Katowice, Królewska Huta i Mysłowice, tak iż przypada jej większa część okręgu przemysłowego. Resztę Górnego Śląska z miastami Bytom, Zabrze, Gliwice zatrzymują Niemcy wraz z ludnością polską, liczącą przeszło 700.000 głów.

1922 Ludność w Wileńszczyźnie wybiera posłów do Sejmu wileńskiego, który ma się wypowiedzieć co do losu ziemi Wileńskiej (8 stycznia).

Sejm w Wilnie uchwala prawie jedno-myślnie przynależność Wileńszczyzny do Polski (20 lutego).

Sejm Ustawodawczy w Warszawie przeprowadza i zatwierdza połączenie się ziemi Wileńskiej z Polską (24 marca). Tym samym granice Polski po 3½ latach ciężkich przejść i krwawych walk są ustalone.

Po rozwiązaniu Sejmu Ustawodawczego pierwsze wybory do Sejmu i Senatu w myśl postanowień Konstytucji z dnia 17 marca 1921 (listopad). Z wyborów wchodzi do obydwóch ciał ustawodawczych jako posłowie przedstawiciele najrozmaitszych kierunków politycznych, z których atoli żaden nie uzyskał większości, co z góry niesłuchanie utrudnia owo-
cną pracę.

Pierwszy prezydent Rzeczypospolitej **G a b r i e l N a r u t o w i c z** pada ofiarą zamachu wkrótce po objęciu stanowiska (grudzień).

Zgromadzenie Narodowe wybiera na jego miejsce prof. **S t a n i s ł a w a W o j c i e c h o w s k i e g o** (grudzień).

1923 Uznanie przez mocarstwa wschodnich granic Polski, czym ostatecznie załatwioną została sprawa Galicji Wschodniej, pierwotnie przyznanej Polsce tylko na lat 25 (hr. A. Skrzyński — 15 marca).

1924 Spór z Czechosłowacją o **J a w o r z y n ę** wypada na niekorzyść Polski.

W miejsce zdevaluowanej zupełnie marki polskiej zaprowadza Polska w a l u t ę z ł o t o -

wą w parytecie franka szwajcarskiego (Wł. Grabski — 1 maja).

1925 Załamanie się złotego po 14 miesiącach (lipiec). Specjalna „ustawa sanacyjna” (grudzień) do maja roku następnego przywraca równowagę budżetową (K. Zdziechowski).

1926 Przewrót majowy (12—15 maja). Prezydent Stan. Wojciechowski ustępuje, jak również prezes Rady Ministrów Wincenty Witos. Na czele Państwa staje prof. Ignacy Mościcki jako prezydent, na czele rządu marszałek Józef Piłsudski, jako prezes Rady Ministrów i minister spraw wojskowych.

Starania nowego rządu celem zabezpieczenia Państwa przeciw zakusom wrogów.

Stabilizacja złotego.

Sejm uchwała pełnomocnictwa dla Rządu i Prezydenta Rzeczypospolitej, który uprawniony jest do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (sierpień).

1927 Rozwiązanie pierwszego zwyczajnego Sejmu i Senatu (listopad).

1928 Wybory do drugiego zwyczajnego Sejmu i Senatu (marzec). Liczba stronnictw znacznie się zwiększyła w porównaniu z r. 1922, żadne z nich nie zdobyło większości.

1930 Po rozwiązaniu ciał ustawodawczych (listopad) nowe wybory, w których zdobywa większość Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (B. B. W. R.)

1933 Ponowny wybór na prezydenta Rzeczypospolitej prof. Ignacego Mościckiego.

1934 Zawarcie na 10 lat paktu nieagresji z Niemcami (styczeń).

1934—1935 Celem umocnienia sojuszu z Polską podróże ministrów francuskich do Polski (L. Barthou kwiecień 1934, P. Laval maj 1935).

Po objęciu rządów w Niemczech przez Hitlera i narodowych socjalistów (1933) przechodzi pod ich wpływy miasto Gdańsk, które coraz bardziej rozluźnia swój stosunek do Polski w myśl hasła „Zurück zum Reich”.

1934 Uchwalenie nowej konstytucji rozszerzającej w wysokim stopniu kompetencje prezydenta Rzeczypospolitej (rozwiązanie ciał ustawodawczych, odpowiedzialność ministrów).

1935 Śmierć marszałka Józefa Piłsudskiego (12 maja).

8 lipca. Nowa ordynacja wyborcza do ciał ustawodawczych (twórcy Car, Makowski, Podolski), według której wyborcy mają tylko prawo głosowania na z góry przez okręgowe komisje wyznaczonych kandydatów. Liczba posłów do Sejmu z 444 ograniczona do 208, do Senatu z 111 do 90, z których $\frac{1}{3}$ część mianuje prezydent Rzeczypospolitej.

Wybrani (8 września) posłowie i senatorowie głosują za wszystkimi projektami usta-

wowymi Rządu i za pełnomocnictwami dla Prezydenta.

1936 Wizyta generała Gamelina w Polsce i marszałka Śmigłego-Rydza we Francji wzmacnia wzajemne węzły sojusznicze (sierpień, wrzesień).

1937 Ożywiona działalność stronnictw w Polsce. Chrześcijańska Demokracja W. Korfante go łączy się z Narodową Partią Robotniczą K. Popiela w wspólnym Stronnictwie Pracy pod protektorem I. Paderewskiego i J. Hallera, intensywnie działa Stronnictwo Ludowe W. Witosa, z ramienia stronnictwa rządzącego organizuje A. Koc Obóz Zjednoczenia Narodowego (O. Z. N.). Obok nich działają Polska Partia Socjalistyczna (P. P. S.) i Stronnictwo Narodowe (S. N.).

Z Sowietów coraz bardziej przesiąka i zagraża Polsce komunizm.

1938 Litwa, która z powodu zajęcia przez Polskę Wilna od samego początku wobec niej głosiła „stan wojenny”, przyciśnięta do muru, ostatecznie przyjmuje ultimatum Polski i godzi się na nawiązanie z nią prawidłowych stosunków dyplomatycznych (19 marca).

PODZIAŁ TERYTORIALNY POLSKI PRZED R. 1772

I. KORONA

A) Wielkopolska: 1) Właściwa Wielkopolska (woj. poznańskie, kaliskie i gnieź-

nieńskie); 2) woj. sieradzkie; 3) woj. łęczyckie; 4) Kujawy (woj. brzesko-kujawskie, inowrocławskie); 5) Mazowsze (woj. płockie, rawskie, mazowieckie); 6) Prusy Królewskie (woj. chełmińskie, malborskie i pomorskie).

B) Małopolska: 1) Właściwa Małopolska (wojew. krakowskie, sandomierskie i lubelskie); 2) Ruś Czerwona (wojew. ruskie, bełskie); 3) Podole (wojew. podolskie, Podlasie); 4) Wołyń (wojew. wołyńskie); 5) Ukraina (wojew. bractawskie, kijowskie, czernichowskie).

II. LITWA

1) Właściwa Litwa (wojew. wileńskie, trockie); 2) Żmudź (wojew. żmudzkie); 3) Ruś Biała (wojew. połockie, witebskie, mińskie, mściławskie, smoleńskie); 4) Ruś Czarna (woj. nowogródzkie); 5) Polesie (wojew. brzesko-litewskie); 6) Inflanty (wojew. inflanckie). Księstwo hołdownicze Kurlandia.

Czasowo należały do Polski: 1) Śląsk (do r. 1335), 2) Pomorze, 3) Inflanty i Estonia. Hołdowały Polsce prócz Kurlandii Prusy Wschodnie (Książęce), Mołdawia i Wołoszczyzna.

Tablica chronologiczna książąt i królów, panujących w Polsce od r. 963—1795

963—1370 Piastowie.

963—992 Mieszko I.

- 992—1025 Bolesław I Chrobry cz. Wielki.
 1025—1034 Mieszko II.
 1034—1039 Bolesław Mieszkowic, zamieszki wewn.
 1039—1058 Kazimierz I Odnowiciel.
 1058—1079 Bolesław II Śmiały cz. Szczodry.
 1079—1102 Władysław I Herman.
 1102—1138 Bolesław III Krzywousty.
 1138—1146 Władysław II.
 1146—1173 Bolesław IV Kędzierzawy.
 1173—1177 Mieszko III Stary.
 1177—1194 Kazimierz II Sprawiedliwy.
 1194—1202 Walki o tron krakowski (Leszek Biały i Mieszko Stary).
 1202—1206 Władysław Laskonogi.
 1206—1227 Leszek Biały.
 1227—1234 Walki o tron krakowski (Konrad Mazowiecki i Henryk Brodaty).
 1234—1238 Henryk I Brodaty
 1238—1241 Henryk II Pobożny.
 1241—1243 Walki wewnętrzne (Bolesław Łysy (Rogatka), Konrad Mazowiecki i Bolesław, książę sandomierski).
 1243—1279 Bolesław V Wstydlivy.
 1279—1288 Leszek II Czarny.
 1289—1300 Walki o tron krakowski (Henryk Probus, Władysław Łokietek, Wacław II, król czeski).
 1289—1290 Henryk III Probus.
 1295—1296 Przemysław.
 1300—1305 Wacław II Czeski.
 1305—1306 Wacław III.
 1306—1333 Władysław I Łokietek.
 1333—1370 Kazimierz III Wielki.

- 1370—1386 Dom Andegawęński.
 1370—1382 Ludwik Węgierski.
 1382—1384 Bezkrólewie.
 1384—1386 Jadwiga.
 1386—1572 Jagiellonowie.
 1386—1434 Władysław II Jagiełło.
 1434—1444 Władysław III Warneńczyk.
 1444—1447 Bezkrólewie.
 1447—1492 Kazimierz IV Jagiellończyk.
 1492—1501 Jan Olbracht.
 1501—1506 Aleksander.
 1506—1548 Zygmunt I Stary.
 1548—1572 Zygmunt II August.
 1572—1573 Bezkrólewie.
 1573—1795 Królowie elekcyjni.
 1573—1574 Henryk Walezy.
 1574—1576 Bezkrólewie.
 1576—1586 Stefan Batory.
 1586—1587. Bezkrólewie.
 1587—1668 Wazowie.
 1587—1632 Zygmunt III Waza.
 1632—1648 Władysław IV.
 1648—1668 Jan II Kazimierz.
 1668—1669 Bezkrólewie.
 1669—1674 Michał Wiśniowiecki.
 1674—1696 Jan III Sobieski.
 1696—1697 Bezkrólewie.
 1697—1763 Sasi.
 1697—1733 August II Mocny.
 (1704—1709 Stanisław Leszczyński).
 1733—1735 Bezkrólewie.
 1735—1763 August III.
 1764—1795 Stanisław August Poniatowski,

Wykaz ważniejszych dzieł z literatury historycznej

- J. S z u j s k i, Dzieje Polski, 4 tomy.
 A. S o k o ł o w s k i, Dzieje Polski ilustrowane, 4 tomy.
 J. G r a b i e c, Dzieje narodu polskiego, 2 tomy, Warszawa 1920.
 A. L e w i c k i, Zarys historii Polski, wydanie 8; w tymże wydaniu
 J. F r i e d b e r g a uzupełnienie: Czasy porozbiorowe do r. 1920.
 M. B o b r z y ń s k i, Dzieje Polski w zarysie, 2 tomy, wyd. 4; dzieje porozbiorowe zawiera do r. 1923, t. III, Warszawa 1931.
 G r a b i e ń s k i, Dzieje narodu polskiego, 2 t.
 B a c z y ń s k i J., Dzieje Polski ilustrowane, 2 t. Poznań.
 W. S o b i e s k i, Dzieje Polski, 3 t. (nowe wydanie „Zorzy”, Warszawa 1938).
 W. K o n o p c z y ń s k i, Historia Polski nowożytnej, 1937.
 R o e p p e l - C a r o, Geschichte Polens, 6 t.
 S t. K u t r z e b a, Historia ustroju Polski w zarysie, 5 tom.
 E. R o m e r, Geograficzno-statystyczny atlas Polski.

Ważniejsze monografie

- K. S z a j n o c h a, Bolesław Chrobry.
 S t. S m o l k a, Mieszko Stary i jego wiek.
 A. B r ü c k n e r, Starożytna Litwa.
 K. S z a j n o c h a, Jadwiga i Jagiełło.
 W. Z a k r z e w s k i, Powstanie i wzrost reformacji w Polsce,

St. Tarnowski, Pisarze polityczni XVI wieku.

L. Kubala, Szkice historyczne (S I—IV).

T. Korzon, Kościuszko.

S. Askénazy, Ks. Józef Poniatowski.

Tenże: Łukasiński.

M. Mochnecki, Powstanie narodu polskiego w r. 1830—1831.

A. Giller, Historia powstania narodu polskiego w r. 1861—1863.

St. Koźmian, Rzecz o roku 1863.

J. Kłaczko, Margrabia Aleksander Wielopolski, książę Adam Czartoryski.

M. Bobrzyński, Wskrzeszenie państwa polskiego, szkic historyczny, 2 t.

M. Kukiel, Zarys historii wojskowości w Polsce.

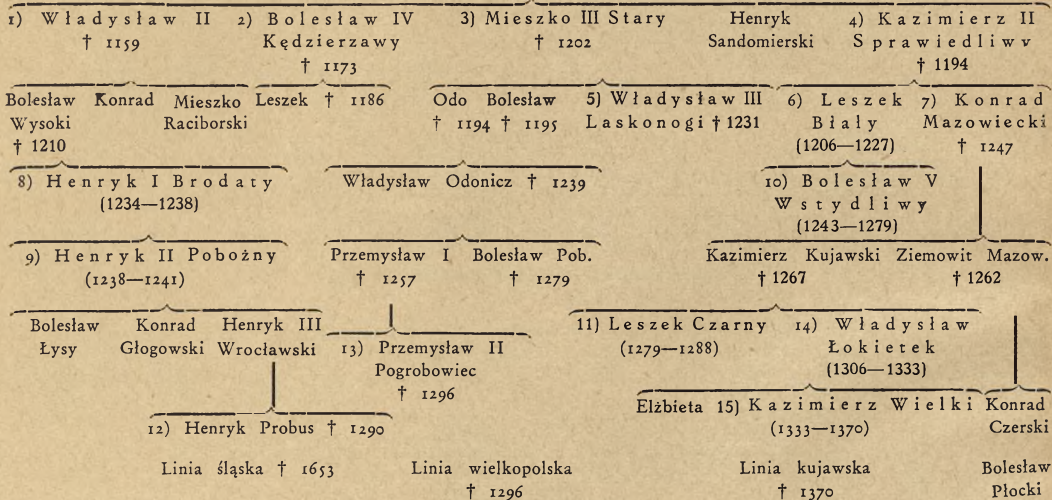
R. Dmowski, Polityka polska i odbudowanie państwa.

J. Piłsudski, Rok 1920, Warszawa 1924.

Wł. Sikorski, Nad Wisłą i Wkrą, studium z polsko-rosyjskiej wojny r. 1920.

Tablica genealogiczna Piastów od Bolesława III Krzywoustego*)

Bolesław III Krzywousty † 1138

Linia mazowiecka † 1526

*) W tablicy uwzględniono tylko osobistości wybitniejsze.

Tablica genealogiczna Rurykowiczów

Ruryk (około 860)

Włodzimierz Wielki (980—1015)

Jarosław Mądry (1018—1054)

(podział państw między 5 synów)

Świętopełk

(zięć Bolesława Chr.)

Ruś podzielona przez Jarosława rozpada się na liczne drobne dzielnice. Na zachodzie największe znaczenie zdobywa państwo halickie utworzone przez książąt z rodu Rościszawiczów (Wołodymirko, Jarosław Ośmiomysł, Włodzimierz II † 1198). Na Włodzimierzu II wygasa ród Rościszawiczów.

Tablica genealogiczna Romanowiczów

Roman Mściszawicz (1198—1205)

ks. halicki i włodzimierski

Daniel I, ks. halicki, król Rusi † 1266

Wasylko książę włodzimierski

Lew I ks. halicki

Swarno ks. halicki i litewski

Włodzimierz

Jerzy I, ks. halicki i włodz.

Andrzej, ks. włodzimierski

† 1324 przeciw Tatarom

Lew II, ks. halicki

† 1324 przeciw Tatarom

Maria

mąż Trojden, ks. mazowiecki

Busza, mąż Lubart, syn Gedymina

Bolesław Jerzy II † 1340, żona Eufemia Gedym,

siostra Aldony, żony Kazimierza W.

Rodzina Romanowiczów wygasa 1324

Tablica genealogiczna Jagiellonów*)

Gedymin (1315—1341)

Olgiert (1345—1377)

Kiejstut † 1382

Aldona

Eufemia

żona Kazimierza Wielkiego

1) Jagiełło, Skirgiełło, Dymitr Świdrygiełło
(1386—1434) Korybut (1430—1432)
żony w. ks. lit.

1) Jadwiga † 1399, 2) Anna Cylejska, 3) Elżbieta Pilecka, 4) Zofia

2) Władysław III Warneńczyk, 3) Kazimierz Jagiellończyk (1447—1492)
(1434—1444) żona Elżbieta austr.

Władysław II król czeski i węgier- ski (1471—1516)	Kazimierz Św. † 1484	4) Jan Olbracht (1492—1501)	5) Aleksander od 1492 w. ks. lit. (1501—1506)	Zofia za Fryderykiem margr. brandb.	6) Zygmunt I Stary (1506—1548) druga żona Bona Sforza	Fryderyk kardynał † 1504
--	-------------------------	--------------------------------	---	--	--	--------------------------------

Ludwik
† 1526 żona za Ferdynandem I ces. niem.
Maria austr. królem Węgier i Czech

Albrecht mł.
mistrz krzyż.

Izabela za Janem Zapolią	7) Zygmunt II August (1548—1572)	Katarzyna za Janem III Wazą królem szw.	Anna † 1596 za Stefanem Batorym (1576—1586)
-----------------------------	-------------------------------------	---	---

Jan Zygmunt, ks. siedm. † 1571

Zygmunt III W.
(1587—1632)

*) W tablicy uwzględniono tylko osobistości wybitniejsze.

Skorowidz alfabetyczny

A

Abazy, basza tur., 60.
 Akademia Umiejętn., 141.
 Albert, wójt krak., 24.
 Albrecht II, ces. rz., 39.
 Albrecht, mistrz krz., 43.
 Aldona, 25.
 Aleksander, król p., 40,
 41.
 Aleksander I, car ros., 106,
 108.
 Aleksander II, car ros.,
 129, 137.
 Aleksander III, car ros.,
 137.
 Aleppo, 127.
 Alpy, 84.
 Alsen, 69.
 Altmark, 59.
 Altranstädt, 81.
 Alzacja, 149.
 Andegawieńczycy, 21.
 Andruszów, 70.
 Andrzej II, król w., 17.
 Anglia, 1, 13, 128, 133.
 Anna Jagiellonka, 51.
 Apuchtin, 137.
 Arras, 152.
 Artykuły henrycjańskie,
 50.
 Askenazy, 142.

Asnyk A., 141.
 Auerstädt, 103.
 August II Mocny, król p.,
 79—83.
 August III, król p., 83,
 84—86.
 Austerlitz (Sławków), 103.
 Austria, państwo Habsb.,
 43, 60, 68, 73, 75, 76,
 83, 86, 90, 133, 137.

B

Bach, min., 139.
 Baden, 127.
 Bakczyseraj, 74.
 Bałkan, 34, 90.
 Bałtyk, 37, 56.
 Bałucki M., 141.
 Bar (Francja), 84.
 Bar (Podole), 89.
 Barbara Radziwiłłówna,
 45, 46.
 Barthou, min., 164.
 Bartos Głowacki, 97.
 Barzykowski St., 113.
 Batoh, 66.
 Batory Stefan, król p.,
 51—53.
 Batu chan, 19.
 Bayonne, 104.
 Bazylea, 34.
 Belgia, 112, 132, 150.

- Belweder, 112.
 Belwederczycy, 112.
 Bem J., gen., 114, 115, 116,
 121, 126, 127.
 Bender, 81.
 Benedyktyni, 22.
 Benjaminów, 154.
 Beresteczko, 65.
 Berezyna, 105.
 Berg, gen. r., 133.
 Berlin, 83, 124, 156.
 Beseler, gen. niem., 152.
 Bezpartyjny Blok, 163.
 Biała Cerkiew, 66.
 Białogród, 38.
 Bieliński, sen., 108.
 Bielski M., hist., 54.
 Bielsko, 90.
 Birkowski Fab., 78.
 Bismarck, kancl. niem.,
 133, 138.
 Błotnicki, 143.
 Bobrzyński, 142.
 Bogedain, ks. b., 147.
 Bogusławski W., 111.
 Boh, 26, 6.
 Bohdan, hosp. m., 43.
 Bohomolec Fr., 93.
 Bolesław I Chrobry, 10,
 12.
 Bolesław II, 12—13.
 Bolesław III, 13—14.
 Bolesław IV, 15.
 Bolesław V, 20.
 Bolesław Trojdenowicz, 26.
 Bolszewicy, 154, 159.
 Bonaparte Napoleon,
 102—105.
 Bona Sforza, 44—47.
 Bonifacy VIII, pap., 21.
 Bonifacy IX, pap., 30.
 Borelowski, 133.
 Boreml, 114.
 Borkowicz, 26.
 Borodino, 105.
 Borowski, prof., 110.
 Borys Godunow, 57.
 Borzykowo, 18.
 Bossak, 133.
 Bośnia, 149.
 Brandenburgia, 44.
 Brandt, 143.
 Branicki J. Klem., h., 85.
 Branicki Ksawery h., 94,
 96.
 Braszów, 126.
 Breinl, star., 123.
 Brodnica, 118.
 Brodziński, 111.
 Brusilow, 152.
 Brückner, 142.
 Brühl, 84.
 Brześć Kujawski, 34, 159.
 Brześć Litewski, 56, 154.
 Brzetysław, ks. cz., 12.
 Brzóska, ks., 133.
 Buczacz, 72.
 Budziacz, 60.
 Budziak, 60.
 Budziszyn, 7, 11.

Bug, 10, 41, 99, 105.
 Bukareszt, 153.
 Bułgaria, 150, 151.
 Buonacorsi, 39.
 Byczyna, 55.
 Bydgoszcz, 68, 145.
 Bytom, 161.

C

Car, pol. p., 164.
 Carogród, 10.
 Cecora, 58.
 Cecylia Renata, 60, 61.
 Centralizacja, 120.
 Cerekwica, 35.
 Cesarini Jul., 34.
 Chełm, 137.
 Chełmińska ziemia, 18, 37.
 Chełmoński, 143.
 Chełmszczyzna, 132, 146.
 155.
 Chłapowski, gen., 116.
 Chłopicki J., gen. p., 102,
 104, 112, 113, 114.
 Chmielecki St., woj., 59,
 61.
 Chmielnicki Bogdan, 61,
 63—67.
 Chmielnicki Jerzy, 74.
 Chmielowski P., lit., 142.
 Chocim, 59, 72.
 Chodkiewicz J. Karol, 56,
 57, 58, 59.
 Chodźko I., 128.
 Chojnice, 36.

Chopin Fr., 128.
 Chorzewski, of. w. p., 117.
 Chreptowicz Joach., 92.
 Chrzanowska A. Dor., 73.
 Chrzanowski I., l., 142.
 Chrzanowski W., gen.,
 114, 127.
 Cienciąła J., 148.
 Cieszkowski Aug., 128.
 Cieszyn, 90.
 Cieszyńskie Ks., 147, 158.
 Collegium nobilium, 87.
 Colloquium charitativum,
 61.
 Cudnów, 69.
 Custozza, 127.
 Cystersi, 22.
 Czacki Tad., 110.
 Czajkowski M. (Sadyk-
 basza), 128.
 Czapliński, 64.
 Czarne Morze, 38, 58.
 Czarniecki Stefan, 68, 69.
 Czarnogóra, 151.
 Czartoryski Adam, ks., 92,
 94, 110, 112, 113, 116.
 Czartoryski August, 85.
 Czartoryski Michał, 85.
 Czechosłowacja, 160.
 Czechowski, 182.
 Czechy, 11, 25, 42, 160.
 Czehryń, 63.
 Czerkaskij, 135.
 Czermak, 142.
 Czerwieńska ziemia, 10.

Czerwińsk, 32.
 Czerwotka, 36.
 Czesi, 7, 12, 159.
 Częstochowa, 68, 70, 147.
 Czwartacy, 114.

D

Damroth, ks., 147.
 Dania, 68, 69, 79, 173.
 Daniel, ks. i kr. r., 17, 20.
 Daniłowski, 148.
 Daun, 143.
 Dąbrowski J. Henryk, 102.
 Dąbrówka, 9.
 Dees, 126.
 Dekabryści, 111.
 Dembiński, o. p., 116,
 126.
 Dembiński R., 142.
 Desna, 41.
 Dęblin, 150.
 Diller, 152.
 Długosz Jan, 39.
 Dmochowski, 111.
 Dmowski R., 145, 149.
 Dniepr, 30, 61, 62, 63.
 Dniestr, 35, 44, 60.
 Dobre, 113.
 Domingo San, 103.
 Dom Miguel, 121.
 Dom Pedro, 121.
 Doroszeńko, 70, 71.
 Dowbór-Muśnicki, 155,
 157.

Drezdenko, 30.
 Drezno, 86, 97.
 Drohiczyn, 20, 41.
 Drohobuż, 59.
 Drucki-Lubecki, 111.
 Drużbacka E., 87.
 Dubienka, 96.
 Dublany, 147.
 Dumouriez, 90.
 Dunaj, 25, 35, 60.
 Dunajec, 150.
 Dunajewski A., 123.
 Dunin M., arcyb., 36.
 Dunin P., 36.
 Dwernicki, gen., 113, 114.
 Dybicz, gen. r., 113, 115.
 Dygasiński, 142.
 Dymitr Korybut Olg., 32.
 Dymitr Samozwaniec, 57.
 Dynaburg, 70, 97.
 Dysydenci, 50, 89.
 Dywilina, 58.
 Działyński, 97.
 Dźwina, 47, 52, 91.

E

Edukacyjna komisja, 92.
 Elbląg, 37.
 Eleonora, król., 72.
 Elsner J., 111.
 Elstera, 105.
 Elżbieta, cesarzowa, 86.
 Elżbieta, królowa p., 39.
 Emigracja, 119.
 d'Enghien, ks., 70, 71.

Ernest, arcyks., 55.
 Estonia, 55, 56, 154.
 Eugeniusz Sabaudzki, 79.

F

Fałat, 143.
 Feldman, 142.
 Feliński Zygm., arcyb. w.,
 131.
 Ferdynand I, ces. a., 124.
 Ferdynand II, ces. n., 60.
 Ferdynand, arcyks., 104.
 Fersen, gen. r., 98.
 Filareci, 108.
 Filip II, król h., 47.
 Filomaci, 108.
 Finkel, 142.
 Firlej Jan, marsz., 50.
 Florencja, 34.
 Flottwell, 122.
 Foch, marsz. Fr., 156.
 Franciszek II, ces. wzgl. I
 102.
 Franciszek Ferd., arc., 149.
 Franciszek Józef I, ces.
 austr., 109, 139, 152,
 155.
 Francja, 74, 78, 84, 85,
 90, 96, 113, 122.
 Fredro Aleks. hr., 111.
 Fredro Aleks. Maks.,
 marsz., 66, 78.
 Fryderyk I Rudobr., ces.
 n., 15.
 Fryderyk I, król pr., 80.

Fryderyk II W., król pr.,
 85, 86, 101.
 Fryderyk August, ks. saski
 i warsz., 103.
 Fryderyk Wilhelm II, król
 pr., 96, 101.
 Fryderyk Wilhelm III, kr.
 pr., 109.
 Fryderyk Wilhelm IV, kr.
 pr., 124, 137.
 Fryderyk Wilhelm, elektor
 br., 67, 73.
 Frydland, 103.

G

Gadomski, 143.
 Galfalva, 126.
 Galicja, 101, 106, 121,
 123, 152.
 Gall, 143.
 Gallus, kronikarz, 13, 14.
 Gałuszka, 148.
 Gamelin, gen. fr., 165.
 Garczyński, 127.
 Gasztold, wojew., 45.
 Gaszyński, 127.
 Gawalewicz, 142.
 Gąsawa, 18.
 Gdańsk, 24, 43, 51, 52,
 60, 68, 83, 97, 106,
 158, 164.
 Gedymin, w. ks. lit., 25,
 29.
 Geismar, gen. r., 114.
 Germain St., 71.
 Gero, margr. n., 9.

Giełgud, gen. p., 115, 116.
 Gierymski, 143.
 Gliński Mich., kn. I., 42.
 Gliwice, 161.
 Głogów, 13.
 Głowacki Aleks., I., 141.
 Głowacki Bartos, 97.
 Główna Szkoła, 131, 136.
 Gniezno, 10, 21.
 Gniński, 74.
 Gołąb, 72.
 Gołuchowski Ag., 140.
 Gomulicki, 142.
 Gonta, 90.
 Gorczakow, ks., 129, 130.
 Gorycja, 151.
 Gosiewski W., 68.
 Goszczyński Sew., III,
 112, 123.
 Goworek, 17.
 Górnicki Łuk., 54.
 Görgey, gen. węg., 127.
 Grabski Wł., min., 163.
 Grochów, 114.
 Grodeck, 110.
 Grodno, 53, 74, 85, 97,
 159.
 Grody Czerwieńskie, 11,
 12, 13.
 Grottger, 142.
 Grunwald, 30.
 Grzegorz XIII, pap., 53.
 Grzegorz z Sanoka, 39.
 Grzymultowski Krz., 76.
 Gustaw Adolf, 58, 67.

Guyski, 143.
 Guzów, 57.
 Gwiazdka Cieszyńska, 147.

H

Habsburgowie, 153.
 Hadziacz, 90.
 Hajdamaki, 90.
 Hakata, 139.
 Haller Józef, gen. p., 155,
 158, 159, 165.
 Hammerstein, gen. austr.,
 126.
 Hannemann, założ. H. K.
 T., 139.
 Hauke (Bossak), gen. p.,
 133.
 Heidenreich Mich. (Kruk),
 gen. p., 133.
 Heidenstein Reinh., hist.,
 54.
 Heltman W., czł. Centr.,
 120.
 Henryk II, ces. n., 11.
 Henryk V, ces. n., 13.
 Henryk I Brodaty, ks. śl.,
 19.
 Henryk II Pobożny, ks.
 śl., 19.
 Henryk Probus, 20.
 Henryk Walezy, kr. p.,
 50, 51.
 Hindenburg, gen. niem.,
 150.
 Hiszpania, 104.

Hitler, 164.
 Hohenzollernowie, 58.
 Horodło, 31.
 Hozjusz Stan., kard., 46,
 49.
 Humanizm, 33.
 Humań, 90.
 Hurko, gen. gub., 137.
 Húsyci, 32.

■

Ibrahim Szejtan, b. tur.,
 74.
 Iganie, 114.
 Iława pruska, 103.
 Inflanty, 47, 52, 56, 58,
 60, 70.
 Islam Girej, 65.
 Iwan Groźny, car m., 47,
 49, 52.
 Iwan III Wasyl Srogi, 37.
 Iwaszkiewicz W., gen. p.
 158, 159.
 Izba posłów austr., 140.
 Izydor, metr. kij., 34.

J

Jabłonowski St., h., 73,
 76.
 Jadwiga, królowa p., 28,
 29.
 Jadźwingowie, 20.
 Jagiellonowie, 29—49.
 Jagiełło Wład., król p.,
 29—33.
 Jakimowicz, bisk. r., 125.

Jakub, arcyb. poz., 22.
 Jakub królewicz, 76, 78,
 80.
 Jam Zapolski, 53.
 Jan Kanty, 39.
 Jan Kazimierz, król p.,
 64—71.
 Jan Luksemburczyk, król
 cz., 25.
 Jan Olbracht, król, 40—41.
 Jan III Sobieski, 73—76.
 Jan III, król szwedzki, 55.
 Jan Zygmunt, elektor br.,
 58.
 Janusz, ks. mazow., 44.
 Jarosław, ks. r., 12.
 Jasiński, 98.
 Jaworów, 73.
 Jaworski Melch., ihumen
 pr., 90.
 Jaworzyna, 162.
 Jedlno, 32.
 Jena, 103.
 Jeremi Wiśniowiecki, 66.
 Jerzy II Bol. Trojd., 26.
 Jerzy z Podiebradu, 37.
 Jerzy II Rakoczy, ks.
 siedm., 69.
 Jeske-Choiński, 142.
 Jezierski, 113.
 Jeziorański Jan, czł. Rz.
 N., 134.
 Jeż T. T., 120.
 Joffre, marsz. Fr., 150.
 Józef II, ces. austr., 101.

Julianna ks., 29.
 Jungingen Ulryk, mistrz
 krzyż., 31.
 Junosza Kl., 142.

K

Kaczkowski, 134.
 Kadłubek Winc., bł., 23.
 Kakowski Aleks., arcyb.
 w., 154.
 Kalinka, 142.
 Kalinowski Mar., h., 64,
 66.
 Kalisz, 26.
 Kallenbach, 142.
 Kallimach Buonacorsi, 39,
 40.
 Kaługa, 89.
 Kamieniec Podolski, 72.
 Kamiński, gen., 115.
 Kaniów, 155.
 Kantak, 138.
 Kapostas, 97.
 Kapuściński, czł. org. n.,
 126.
 Kara Mustafa, w. wezyr,
 75.
 Karlsbad, 107.
 Karłowicz, 143.
 Karol I., ces. austr., 146,
 153.
 Karol IV, ces. niem., kr.
 cz., 26.
 Karol IX, król fr., 50.

Karol IX, król szw., 57,
 67.
 Karol X, król szw., 67.
 Karol XII, król szw., 79,
 81.
 Karol Lotaryński, ks., 71,
 73, 75.
 Karol Robert, król węg.,
 21, 24.
 Karol Sudermański, 56.
 Karpiński Fr., 93.
 Kasinczy, gen. węg., 127.
 Kaski, 50.
 Kasprowicz J., 148.
 Katarzyna II, carowa r.,
 86, 88, 89, 102.
 Katarzyna Jagiellonka, 55.
 Katolik, czasop., 147, 161.
 Katowice, 161.
 Kazimierz I Odnowiciel,
 12.
 Kazimierz II, ks. pol., 16.
 Kazimierz III Wielki,
 25—27.
 Kazimierz IV Jagielloń-
 czyk, 35—39.
 Kennemann, 139.
 Kettler Goth., mistrz K.
 M., 47.
 Kicki, gen., 115.
 Kiejdany, 67.
 Kiejstut, ks. lit., 29.
 Kielce, 111, 150.
 Kiereński, min. r., 153.
 Kieś, 52.

- Kietlicz, b., 17.
 Kijów, 70, 75, 76, 159.
 Kilia, 38.
 Kiliński, 98.
 Kircholm, 56.
 Kitowicz A., 93.
 Kleck, 42.
 Klemens VIII, pap., 56.
 Klemens XIV, pap., 92.
 Kliszów, 80.
 Klonowicz, 54.
 Kłuszyn, 57.
 Kmita, 44.
 Kniaziewicz, gen. p., 102,
 120.
 Kniaźnin Fr., 93.
 Knyszyn, 49.
 Koc A., pol., 165.
 Kochanowski Jan, p., 54.
 Kochanowski, czł. Rządu
 tymcz., 112.
 Kochowski Wesp., 78.
 Kodeks Napoleonowski, 104.
 Koloman, 17.
 Kolonizacyjna komisja,
 138.
 Kołłątaj H., ks., 92, 93,
 94, 97.
 Komisja Sp., 130.
 Komisja W. i O., 130.
 Komitet Centralny Naro-
 dowy, 122, 124, 132.
 Konarski Stan., ks., 87,
 93.
 Konarski Szymon, 122.
 Konaszewicz P., atam.
 koz., 63.
 Kondeusz, ks. fr., 71.
 Kondratowicz, 134.
 Koniecpolski, h. w. k., 59,
 60, 61.
 Koniecpolski, regim., 64.
 Konopnicka M., 141.
 Konrad II, ces. niem., 12.
 Konrad, ks. mazow., 18,
 19.
 Konstancja, 32.
 Konstanty, w. książę, 107,
 112, 115, 131.
 Konstanty, królewicz, 80.
 Konstantynopol, 34, 35,
 74, 129.
 Konstytucja 3 maja, 95.
 Konwokacyjny sejm, 50.
 Kopczyński O., ks., 93.
 Kopernik M., 54.
 Kordecki Aug., 68.
 Korfanty W., 147, 161,
 165.
 Korsak, 91.
 Korsuń, 64.
 Korzeniowski J., 128.
 Kossak W., 143.
 Kossak-Szczucka, 148.
 Koszyce, 27.
 Kościuszko T., 88, 96-98,
 102, 130.
 Kozacy, 58, 61 i n.
 Koziatulski, 104.
 Koźmian, 110.

Krajewski, 134.
 Krakowska Rzeczpospolita, 129.
 Kraków, 11, 20, 24, 26, 32, 56, 67, 69, 80, 104, 106, 124, 149.
 Krakus, 9.
 Krasicki I., 93.
 Krasieński A., bisk. kam., 89.
 Krasieński Zygmunt, 127.
 Kraszewski J. I., 128, 134.
 Krechowiecki, 142.
 Krewa, 28.
 Krieg, 123.
 Kromer M., 54.
 Kromierzyż m., 125.
 Kronstadt, 80.
 Królewiec, 37, 43, 80.
 Król. Huta, 161.
 Krukowiecki, gen., 114, 116, 117.
 Kruta Bałka, 64.
 Krymska wojna, 128.
 Krystyna, królowa szw., 67.
 Krzemieniec, 110.
 Krzyszków, 15.
 Krzyżacy, 18, 19, 24, 25, 35.
 Krzyżanowski, 108.
 Kucharzewski J., min., 154.
 Kudak, 63.
 Kujawy, 16, 25.

Kuk, gen. austr., 152.
 Kulturkampf, 138.
 Kurlandia, 47, 70, 99, 154.
 Kurpiński K., 111.

L

Lam J., 142.
 Lambert Hotel, 120.
 Lanckoroński, 68.
 Lange, 148.
 Langiewicz, 132.
 Laval, min., 164.
 Lech, 9.
 Ledóchowski, arcyb. gn. pozn., 138.
 Lelewel, 110, 112, 113.
 Lenartowicz, 134.
 Lenin, 154.
 Leo, prez. m. Krakowa, 149.
 Leopold I, ces. niem., 75.
 Leopold II, ces. niem., 101.
 Leszczyński Stanisław, król, 80, 81, 83, 84, 87.
 Leszek Biały, 17, 18.
 Leszek Czarny, 20.
 Lewandowski, 143.
 Libelt K., 128.
 Liberum veto, 66.
 Lignica, 19.
 Linde Bog., 110.
 Lipsk, 105.
 Lisowczycy, 58.
 Litwa, 29, 30, 45, 67, 80.
 Litwini, 28.

Lompa J., dział. nar., 147.
 Londzin J., pos. i sen., 148.
 Lotaryngia, 84, 148.
 Löwenwold, 83.
 Lubecki, 113.
 Lublana, 107.
 Lublin, 26, 35, 152.
 Lubomirski Jerzy, marsz.
 w. k., 68, 70.
 Lubomirski Zdzisław, ks.
 reg., 154.
 Lubowla, 31.
 Ludwik I, król w. i pol.,
 27.
 Ludwik II Jagiell., król
 cz. i w., 43.
 Ludwik XIV, król fr., 73.
 Ludwik ks. Conti, 78.
 Luneville, 103.
 Lulińce, 115.
 Lupuli, 66.
 Lutosławski, 142.
 Lutycy, 7, 17.
 Lüders, gen. r., 127.
 Lwow, ks., min. r., 153.
 Lwów m., 45, 64, 68, 72,
 73, 101, 104, 124, 126.

Ł

Łaba, 17.
 Łańcut, 68.
 Łaski Jan, przyw. prot.,
 41, 46.
 Łęczyca, 16.
 Łęgonice, 70.

Łomża, 115.
 Łotwa, 154.
 Łowicz, 72.
 Łoziński Wł., 142.
 Łódź, 111, 146.
 Łubieński, gen., 114.
 Łuck, 152.
 Łukasiński W., 108.
 Łukawski, 90.
 Łuki Wielkie, 52.
 Łuszczkiewicz, 128.
 Łużyce, 37.
 Łużycanie, 7.

M

Maciej Korwin, król w.,
 37.
 Maciejowice, 98.
 Macierz Szkolna Księstwa
 Ciesz., 148.
 Macierz Szkolna Polska,
 145.
 Mackiewicz ks., wódz
 powst., 133.
 Madaliński, gen., 97.
 Madeyski, 143.
 Madryt, 104.
 Magdeburg, 154.
 Mahomet IV, sułtan tur.,
 72.
 Makowski, 164.
 Maksymilian I, ces. niem.,
 42, 43.
 Maksymilian II, cesarz
 niem., 51.

- Maksymilian, arcyks., 55.
 Makuszyński, 148.
 Malborg, 24, 36, 37.
 Malczewski, 111.
 Małachowski Kaz., gen.,
 116, 117.
 Małachowski Stan., marsz.
 s., 94.
 Małecki A., 142.
 Manifestacje patriotyczne,
 129.
 Marcinkowski K., 122.
 Marek, ks. k., 90.
 Maria Kazimiera, królowa
 p., 76.
 Maria Ludwika, królowa
 p., 59, 61.
 Maria Teresa, ces. austr.,
 85.
 Marymont, 111.
 Masław, 12.
 Matejko Jan, 143.
 Matuszewicz M., 87.
 Mazepa, atam. koz., 81.
 Mazowsze, 16, 44.
 Mazurskie pojezierze, 150.
 Mazzini, 120.
 Mątwy, 70.
 Melno, 32.
 Mendog, 20, 28.
 Merecz, 64.
 Messenhauser, 125.
 Metternich, ks., 124.
 Miarka K., dział. nar.,
 147.
 Michał T. Romanow, car,
 59.
 Michał, w. ks., 115.
 Michał Wiśniowiecki, król
 p., 72.
 Michałowski P., 128.
 Michejda J., dział. nar.,
 148.
 Miciński, 148.
 Mickiewicz Adam, 108.
 111, 126, 127, 129.
 Mielnik, 41.
 Mierosławski L., 120, 122,
 124, 127.
 Mieszko I, 9, 10.
 Mieszko II, 12.
 Mieszko III Stary, 16, 17.
 Mikołaj I, car r., 108,
 109, 112, 113, 118, 129.
 Mikołaj II, car r., 153.
 Mikołaj, wojew., 16.
 Milutyn, czł. kom. urz.,
 135.
 Miłkowski Z. (Jeż), 120,
 141.
 Miłosław, 124.
 Mindowe, 28.
 Mińsk, 53, 160.
 Mniszek, wojew., 57.
 Modlin, 118, 150.
 Modrzewski A., h., 47.
 Mohacz, 43.
 Mołdawia, 31, 58, 66, 76.
 Mongołowie, 13.

- Montluc, pos. fr., 50.
 Moraczewski, hist., 128.
 Moraczewski, min., 157.
 Morawski, lit., 110.
 Morawski Teof., czł. Rz.
 N., 113.
 Morawy, 10, 19, 37.
 Morsztyn A., 75, 77.
 Moskwa, 35, 52, 58, 66,
 70, 74, 75, 76, 105.
 Mościcki I., prez., 163,
 164.
 Murat II, 34.
 Murawjew Mich., gen. r.,
 133.
 Murmań, 155.
 Muśnicki-Dowbór, 155,
 157.
 Muzeum Czapskich, 135.
 Muzeum Czaroryskich,
 135.
 Muzeum Dzieduszyckich,
 135.
 Muzeum Lubomirskich,
 135.
 Muzeum Narodowe P. w
 Rappersw., 135.
 Mysłowice, 161.

N

- Nabelak, 112.
 Napoleon I, cesarz fr.,
 102—105.
 Napoleon III, cesarz fr.,
 128, 132.

- Narbut, 133.
 Narew, 115.
 Naruszewicz A., hist., 93.
 Narutowicz G., prez., 162.
 Narwa, 80.
 Nehring, 142.
 Nida, 150.
 Niemcewicz J. Urs., 88,
 93, 120.
 Niemen, 97, 99.
 Niemierz, 97.
 Niemojewski A., 141.
 Niemojewski W., 113.
 Niesiecki K., 87.
 Nieszawa, 18.
 Niewiadomski, 143.
 Nihilisci, 137.
 Noskowski, 143.
 Nowaczyński, 148.
 Nowara, 127.
 Nowogród, 38, 60.
 Nowogródek, 53.
 Nowosilcow M., 107, 108,
 112.
 Nowowiejski, 143.
 Nystad, 82.

- Obertyn, 44.
 Obotryci, 7, 17.
 Ochmatów, 67.
 Ochorowicz, 142.
 Odra, 7, 17.
 Odyniec, 127.

Oleszkiewicz, 111.
 Oleśnicki Zb., kard., 32,
 34.
 Olgierd, w. ks. l., 26, 29.
 Oliwa, 69, 70.
 Olsztyn, 26.
 Olszynka, 114.
 Ołomuniec, 37, 125.
 Opaliński Krz., 66, 67, 77.
 Opawa, 107.
 Orawa, 158, 160.
 Orłowski, 111.
 Or-Ot (Oppman), 143.
 Orsowa, 126.
 Orsza, 42.
 Orzechowski St., 54.
 Orzeszkowa, 141.
 Orzęwskij, gen. gub., 137.
 Osiński, 110.
 Osman, sułt., 59.
 Ossendowski F. A., 148.
 Ossoliński Jerzy, kancl.,
 61, 65.
 Ossoliński Józef M., prot.
 nauk., 109.
 Ostmarkverein, 145.
 Ostrogski Konst., h. w. l.,
 42.
 Ostrołęka, 115 .
 Ostroróg, regim., 64.
 Ostrowski J., reg., 64.
 Ostrowski, czł. rz. tym-
 czasowego, 154.
 Ostryhom, 25, 76.
 Oświęcim, 38.

Otton, bisk., 13.
 Otton II, ces. niem., 7.
 Otton III, ces. niem., 10.

P

Pac, 112, 117.
 Pacta conventa, 50.
 Paderewski I., min. p.,
 143.
 Padlewski, wódz powst.,
 133.
 Paniowce, 60.
 Parczów, 35.
 Parkany, 76.
 Paryż, 119, 120.
 Pasek J., pam., 78.
 Paskiewicz, gen. r., 115,
 117, 127.
 Paweł I, car r., 102.
 Pełka, b., 17.
 Perkunas, 28.
 Petersburg, 80, 85, 108.
 Petryło, hosp. m., 43, 45.
 Piast, 9.
 Piastowie, 9—27.
 Piawa, 154, 155.
 Pilica, 97, 99, 105.
 Piławce, 64.
 Piłsudski J., nacz. p.,
 marsz., 144, 150, 154,
 156, 158, 159, 164.
 Pińczów, 46.
 Piotr I, car r., 79, 82.
 Piotrków, 41, 46, 53, 85.
 Piotrowaradyn, 82.

- Piramowicz Grzeg., ks.,
 ped., 92, 93.
 Piski, 126.
 Plater Wł., hr., 135.
 Plebiscyt, 158.
 Płock, 11.
 Płowce, 25.
 Pobiedonoszew, 137.
 Poczobut M., ks., 93.
 Podhajce, 71, 79.
 Podole, 26, 29, 33, 35, 72,
 73, 79, 115.
 Podoski, 164.
 Pol W., 128.
 Polanie, 7.
 Polanówka, 60.
 Polesie, 29.
 Polski korpus posiłk., 155.
 Połabianie, 7.
 Połaniec, 98.
 Połock, 47, 49, 52, 70.
 Połonne, 96.
 Połtawa, 69, 81.
 Pomorzanie, 7, 17.
 Pomorze, 13, 21.
 Poniatowski Józef, wódz
 p., 96, 104, 105.
 Poniatowski Stan. August,
 król, 85, 88—99.
 Poniński Adam, marsz.,
 91.
 Poniński Adam, gen., 98.
 Popiel, ks., 9.
 Popiel K., pos., 165.
 Porohy, 62, 63.
 Possewin, 53.
 Potocki Andrzej, nam.
 Gal., 146.
 Potocki Dominik, 65.
 Potocki Feliks, h. w. k.,
 79.
 Potocki Ignacy, czł. sej.
 w., 92, 94, 97.
 Potocki Józef, h. w. k.,
 85.
 Potocki Mikołaj, h., 64.
 Potocki Stanisław, prezes
 kom. ed., 110.
 Potocki Stan. „Rewera“,
 67, 68.
 Potocki Stefan, 64.
 Potocki Szczesny, gen. i
 targ., 94, 96.
 Potocki Teodor, prymas,
 85.
 Potocki Wacław, 78.
 Powstanie listopadowe,
 112—119.
 Powstanie styczniowe,
 132—134.
 Poznań, 10, 24.
 Pozytywizm, 141.
 Praga cz., 125.
 Praga warsz., 98.
 Prądyński, gen., 114.
 Preszów, 90.
 Prus Bol., 141.
 Prusy, 75, 83, 97, 113.
 Prusy Królewskie, 37, 58,
 67, 106.

Prusy Książęce, 37, 43.
 Prut, 81.
 Przemysław, król p., 20.
 Przemyśl, 104, 150.
 Przesmycki, 148.
 Przyłuski J., 47.
 Psków, 38, 52.
 Pszczyna, 161.
 Puck, 36.
 Pułaski Franc. i Kaz., 90.
 Pułaski Józef, 89.

R

Raciążek, 115.
 Rada ambasadorów, 160,
 161.
 Rada Obrony Państwa,
 159.
 Rada państwa austr., 140.
 Rada powiatowa gal., 140.
 Rada Regencyjna, 154,
 156.
 Rada ruska, 125.
 Rada Stanu, 152.
 Rada szkolna gal., 140.
 Raclawice, 97.
 Radetzky, gen. austr., 127.
 Radom, 41, 89.
 Radomsk, 28.
 Radziejowski Hier., pod-
 kanclerz, 66, 67.
 Radziwiłł Antoni, nam.
 W. K. P., 109, 122.
 Radziwiłł Janusz, h. w. l.,
 67.

Radziwiłł K. Panie Koch.,
 89.
 Radziwiłłówna Barbara,
 45, 46.
 Radzymin, 159.
 Rahoza, metr. r., 56.
 Raiffeisen, 146.
 Rakoczy, ks. siedm., 69.
 Ramorino, gen., 117.
 Rapperswyl, 135.
 Rarańcza, 155.
 Raszka, 143.
 Raszyn, 104.
 Rawa Ruska, 79.
 Rej Mikołaj, 54.
 Rejtan Tad., 91.
 Ren, 84.
 Repnin M., 89.
 Rewel, 55.
 Reymont, 148.
 Rodziewiczówna M., 142.
 Rogoźno, 21.
 Roja, gen., 157.
 Roland, 116.
 Roman, ks. włodz. hal.,
 17.
 Romanowowie, 58, 113.
 Romanowski, 134.
 Rosen, gen. r., 114.
 Rosja, 78, 83, 86, 89, 94,
 97, 105, 128.
 Rostworowski K. H., 148.
 Rozbiory Polski, 91, 97,
 99.

Roztopczyn, 105.
 Rozwadowski, 142.
 Róg Sasowy, 60.
 Różycki, 143.
 Rumuni, 152, 160.
 Ruszczyc, 143.
 Ruś Czerwona, 26, 30,
 31, 61, 73.
 Rybiński, gen. p., 117.
 Rydel, 148.
 Ryga, 80.
 Rygier, 143.
 Rzewuski Henryk, 128.
 Rzewuski Seweryn, p.,
 96.
 Rzewuski Stanisław, h. p.,
 82.
 Rzewuski Wacław, h. p.
 k., 87.
 Rzym, 102.

S

Saksonia, 7, 86.
 Salomea, 17.
 Samo-Sierra, 104.
 San Domingo, 103.
 Sanguszko Janusz, 85.
 Sapieha Adam, ks. biskup
 krak., 151.
 Sapieha Kazimierz Ne-
 stor, 94.
 Sapieha Paweł, h. w. l.,
 68, 69.
 Saragossa, 104.
 Sarbiewski M., 77.

Sardynia, 126.
 Schlüsselsburg, 80.
 Schmerling, min. austr.,
 140.
 Schönbrunn, 105.
 Sehin, kn. mosk., 59, 60.
 Semigalia, 47.
 Semkowicz, 142.
 Serajewo, 149.
 Serbia, 149, 151.
 Serbowie połabscy, 7.
 Siciński Wł., pos. z U.,
 66.
 Sicz kozacka, 62.
 Siczynski, ukr., 146.
 Sieciech, 13.
 Siedmiogród, 79.
 Siemaszko, ks. un., 119.
 Siemiński, 135.
 Sienkiewicz H., 141, 151.
 Sierakowski, powst., 133.
 Sieroszewski, 148.
 Sievers, amb. r., 97.
 Siewierszczyzna, 60, 70.
 Siewierz, 38.
 Sikorski Wł., gen., 159.
 Sine Wody, 26, 29.
 Skagerak, 152.
 Skarbek, hr., op. rz., 110.
 Skarga P., 54, 78.
 Skrzynecki, gen. p., 113,
 114, 115, 116.
 Sławków (Austerlitz), 103.
 Słowacki Euzebiusz, prof.,
 110.

- Słowacki Juliusz, p., 127.
 Słowaczyna, 10.
 Słowianie, 7.
 Słupno, 117.
 Smoleńsk, 57, 58, 60, 70,
 75, 105.
 Smoleński, 142.
 Smolka Fr., pol. p., 123,
 125.
 Smuglewicz, 111.
 Sobieska Maria Kaz., 76.
 Sobieski Jan III, król p.,
 71, 72, 73—76.
 Sobieski W., h., 142.
 Socza, 151.
 Sokołowski, 142.
 Solferino, 139.
 Sołtyk Kaj., b., 89.
 Sorabowie połabscy, 7.
 154.
 Sowińska, 129.
 Sowiński, gen., 117.
 Spasowicz, 142.
 Spisz, 158, 160.
 Stachiewicz, 143.
 Stachowicz, 111.
 Stadion, gen. gub. G., 125.
 Staff, 148.
 Stakelberg, amb. r., 92.
 Stalmach P., dział. nar.,
 147.
 Stanisław Aug. Poniatow-
 ski, król, 88—99.
 Stanisław św., biskup kr.,
 13.
 Stany Zjednoczone A. P.,
 153.
 Starodub, 44.
 Starowolski Sz., 48.
 Staszic Stan., 93.
 Stattler W., 128.
 Statut litewski, 119.
 Statut organiczny, 118.
 Statut wiślicki, 26.
 Steczkowski J., min. p.,
 154.
 Stefan Batory, król p.,
 51—53.
 Stefan, hosp. m., 40.
 Stoczek, 113.
 Stowarzyszenie Ludu P.,
 123.
 Stöngelbrö, 56.
 Straszewski, 142.
 Strawiński, 90.
 Struve, 142.
 Stwosz Wit, 39.
 Subotów, 64.
 Suczawa, 40.
 Sułkowski Aug., 84.
 Supiński, 135.
 Surzyński, 143.
 Suworow, 98.
 Swantewit, 8.
 Sybin, 126.
 Sybir, 122, 129.
 Sycylia, 127.
 Szafranek J., ks., 147.
 Szajnocha K., 135.
 Szarzyński S. Mikołaj, 54.

Szawle, 116.
 Szczecbrzyszyn, 72.
 Szczekociny, 98.
 Szczypiorna, 154.
 Szela, 123.
 Szelański, 142.
 Szopski, 143.
 Szpotański, 148.
 Sztumdorf, 60.
 Szujski Józef, h., 141, 142.
 Szujski Wasyl, car, 57.
 Szwajcaria, 156.
 Szwecja, 55, 57.
 Szymanowski, 143.
 Szymański A., 142.
 Szymonowicz, 77.

Ś

Ściegienny P., 122.
 Śląsk, 14, 37.
 Śląsk Cieszyński, 160.
 Śląsk Górny, 158, 161.
 Śląsk Pruski, 161.
 Śmigły-Rydz, 165.
 Śniadecki Jan, 110.
 Śniadecki Jędrzej, 110.
 Świdrygiełło, 32, 33.
 Świerzyński, min. p., 157.
 Świeży I. ks., dział. nar.,
 148.
 Święcowie, 24.
 Świętochowski A., 141.
 Świętopełk, ks. pom., 18.
 Świnka J., b., 22.

T

Taganrog, 108.
 Tannenberg, 150.
 Targowica, 96.
 Tarnogród, 81.
 Tarnowski Jan, h. w. k.,
 44.
 Tarnowski Stanisław, h.
 l., 142.
 Taszycki, 44.
 Tatarzy, 19, 20, 26, 59,
 60, 62, 74.
 Tczew, 24.
 Temudżyn chan, 19.
 Tetmajer K. P., 148.
 Tetmajer Wł., 143.
 Thiedemann, hak., 139.
 Tiepolo, pos., 61.
 Toczyski J., czł. rz. nar.,
 134.
 Torres, de, nuncj., 61.
 Toruń, 37, 61, 91, 97.
 Towarzystwo Demokra-
 tyczne, 120, 121.
 Towarzystwo Historycz-
 no-liter., 120.
 Towarzystwo Nauk. Po-
 mocy, 122.
 Towarzystwo Patriotycz-
 ne, 108, 116.
 Towarzystwo Pop. Niem-
 czyzny, 139.
 Towarzystwo Przyj. Na-
 uk, 122.

Towarzystwo Rolnicze,
129, 130.

Towarzystwo Szk. Ludo-
wej, 141.

Towiański A., 121.

Tököly, 75.

Traktat ryski, 161.

Traugutt Rom., nac. Rz.
Nar., 133.

Trąba M., arcyb. gn. p.,
32.

Trembecki Stan., 93.

Trembowla, 73.

Trentowski Br., 128.

Tretiak, 142.

Trydent, 48.

Trzciana, 59.

Tuhaj-bej, 64.

Turcja, 59, 61, 90, 94, 128.

Turcy, 35, 62, 72.

Twardowski, 142.

Twer, 29.

Tygodnik Ciesz., czasop.,
147.

Tylża, 108.

Tyssowski, 123.

Tyszowce, 68.

U

Uchański, prymas, 49.

Ujejski K., 123.

Ujście, 67.

Ukraina, 26, 29, 65, 67,
72, 73, 76, 79, 154.

Ukraińcy, 144, 146, 157.

Ukraińska Rada Narod.,
157.

Uła, 47.

Umiński, gen., 117, 120.

Unia P. z Litwą, 48, 49.

Upita, 66.

Ustawa konst., 160.

Uświata, 52.

V

Verdun, 151.

Vevey, 151.

Vitry de, pos., 75.

W

Wacław II, król cz., 20,
21.

Wacław III, król cz., 21.

Wagram, 104.

Waldemar, 24.

Walezjusze, 50.

Wanda, 9.

Wańkowicz, 111.

Wapowski, kaszt., 51.

Warmia, 37.

Warna, 34.

Warszawa, 56, 58, 67, 68,
69, 80, 82, 112, 116,
147, 150.

Warszawskie Ks., 103,
104, 110.

Warta, 7.

Wasilewski, 127.

Wawer, 113, 114.

- Wawrzyniak P., 146.
 Wazowie, 55—71.
 Welawa, 68.
 Wenecja, 61.
 Werona, 102.
 Wersal, 158.
 Weygand, gen., 159.
 Weyssenhoff, 148.
 Węgierski Kaj., 93.
 Węgry, 12, 19, 34, 42, 75,
 160.
 Wężyk, 110.
 Wichmann, 9.
 Widdyń, 60.
 Wiedeń, 75, 84, 105, 124.
 Wiedroza, 41.
 Wielhorski, 102.
 Wieliz, 52.
 Wielkie Łuki, 52.
 Wielopolski Aleks., mar-
 grabia, 130, 131.
 Wieprz, 72, 98.
 Wierzejski, 148.
 Wierzynek, 26.
 Wilanów, 76.
 Wilhelm I, ces. niem., 137,
 139.
 Wilhelm II, ces. niem.,
 139, 152, 156.
 Wilhelm, arcyks., 157.
 Willisen, 124.
 Wilno, 53, 98, 116, 128,
 159, 160, 162.
 Wilson, 153.
 Wilkomierz, 33.
 Windakiewicz, 142.
 Windischgrätz, ks., 125,
 126.
 Wisła, 7, 97, 99.
 Wiślica, 26, 28.
 Wiśniowiecki Jeremi, 65.
 Wiśniowiecki Michał, król
 p. 72, 73.
 Wiśniowski T., powst.,
 126.
 Witebsk, 29, 70.
 Witold, ks. lit., 29, 70.
 Witos W., min., 159, 163.
 Witte, hr., 144.
 Witwicki, 127.
 Władysław Herman, 13.
 Władysław I Łokietek, 20,
 21, 24, 25.
 Władysław II Jagiełło,
 30—33.
 Władysław III Warneń-
 czyk, 33—35.
 Władysław IV, 57, 59-61,
 64.
 Władysław Jagiell., król
 cz. i w., 37.
 Władysław Odonicz, 18.
 Władysław Opolski, 27.
 Włochy, 132, 139, 150.
 Włodkowic P., 32.
 Włodzimierz W., ks. r.,
 10.
 Włodzimierz Uniwers.,
 121.
 Wojciech św., b., 10.

Wojciechowski Stanisław,
 prez., 146, 162, 163.
 Wojtowicz, 143.
 Wola, 117.
 Wołoszczyzna, 58, 76.
 Wołyń, 33, 35, 115.
 Woronicz, ks. b., 111.
 Worskla, 30.
 Wrocław, 11.
 Września, 124, 144.
 Wybicki J., 103.
 Wyczółkowski, 143.
 Wydział kraj. gal., 140.
 Wyhowski J., at. koz., 69.
 Wysocki Józef, gen., 126.
 Wysocki Piotr, of. w. p.,
 112.
 Wyszehrad, 25.

Z

Zabłocki Fr., 93.
 Zachariasiewicz, 141.
 Zachodnio-Ukraińska Re-
 publika, 157.
 Zadnieprze, 58, 70.
 Zajączek, gen., nam. Kr.,
 107.
 Zakład Nar. Ossolińskich,
 109.
 Załuski Andrzej, ks. b.,
 93.
 Załuski Józef, ks. b., 89,
 92.
 Zamojski Andrzej, pr.
 Tow. Roln., 129.

Zamojski Jan, kancl. w.
 k., 50, 56.
 Zamojski Władysław, 128.
 Zamość, 64, 65, 82, 104,
 118.
 Zan T., 108.
 Zapolska G., 142.
 Zaporozie, 62, 63.
 Zasławski D., reg., 64, 65.
 Zator, 38.
 Zawichost, 17.
 Zbaraż, 65.
 Zborowski Krzysztof, 44,
 53.
 Zborowski Samuel, 44,
 51, 53, 78.
 Zborów, 65.
 Zbrucz, 158.
 Zdziechowski, 142.
 Zebrzydowski M., woj.,
 57.
 Zenta, 79.
 Zgromadzenie Nar., 160.
 Zimorowicz B., 78.
 Zimorowicz Sz., 77.
 Złota Horda, 38.
 Zofia, z rodu Paleol., 37.
 Zygmunt I Stary, 42—45.
 Zygmunt II August, 45—
 49.
 Zygmunt III Waza, 55—59.
 Zygmunt Kiejstutowicz,
 93.
 Zygmunt Korybut, w. ks.
 1., 32.

Zygmunt Luksemburczyk,
31.

Zyndram z M., 30.

Zwiastun Górnośl., cza-
sopismo, 147.

Związek Pobożny, 70.

Związek Święcony, 70.

Ż

Żeleński, 143.

Żeleźniak, wódz hajd., 90.

Żeligowski, gen., 160.

Żeromski, 148.

Żmudź, 30, 66.

Żółkiewski Stan., h. w. k.,
57, 58.

Żółte Wody, 64.

Żółtowski, 138.

Żuliński, czł. Rz. N., 134.

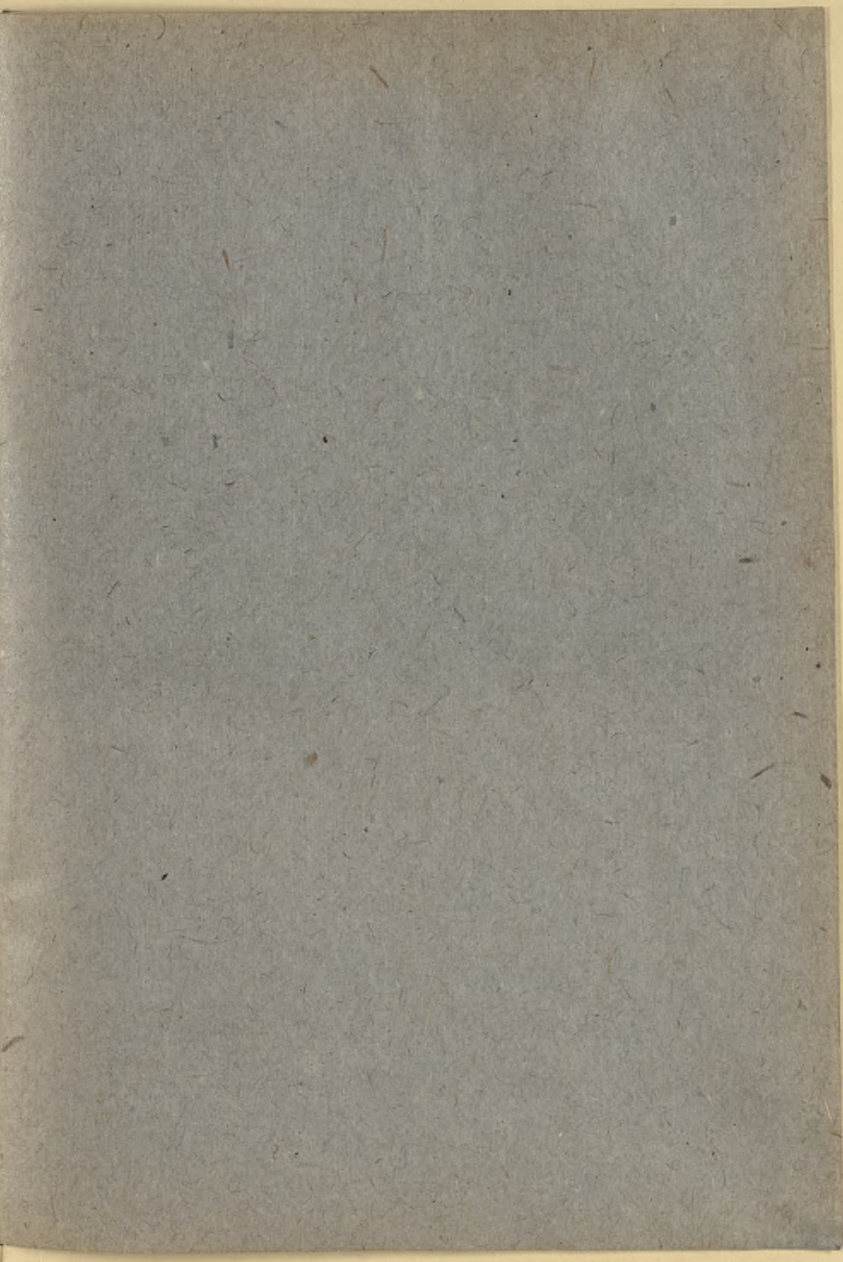
Żuławski, 148.

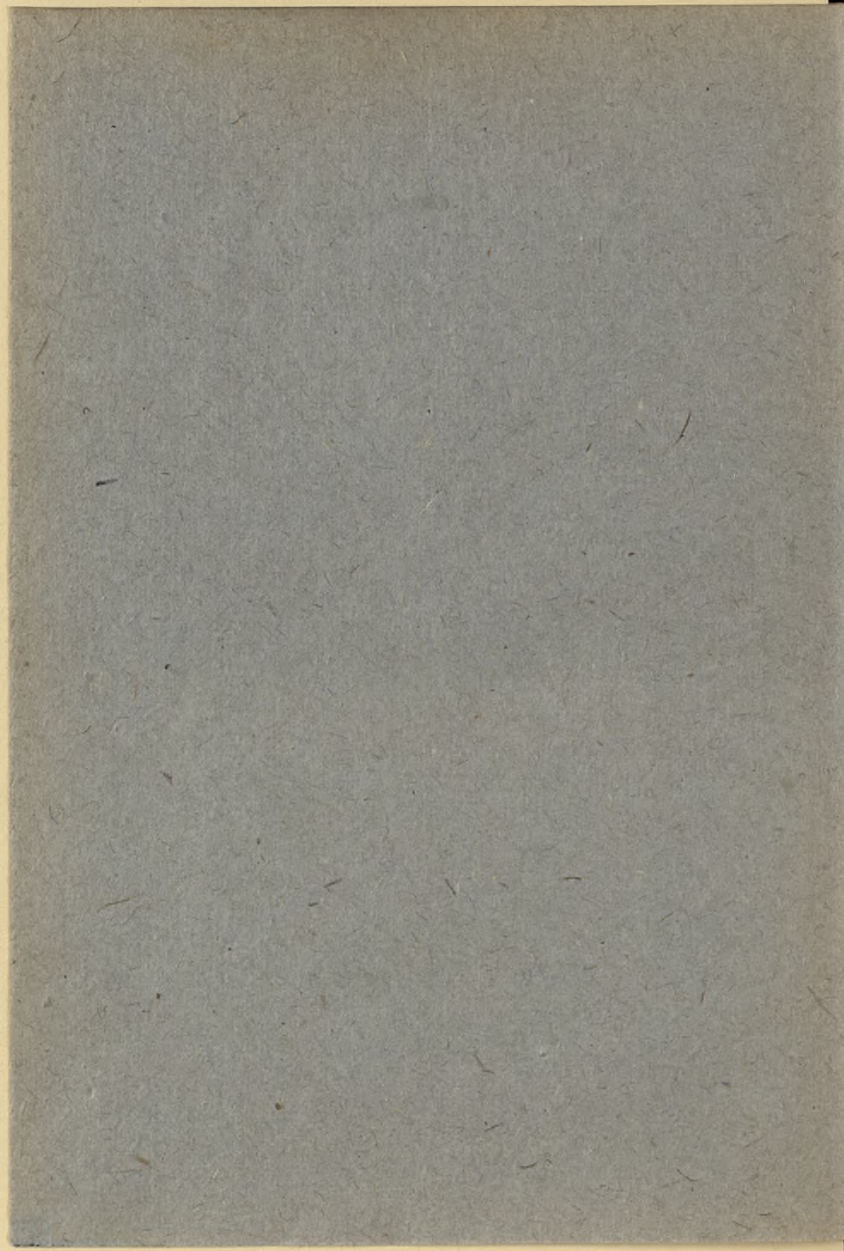
Żurawno, 74.

Żwaniec, 66.

Żyrardów, 111.

Żytomierz, 69.

P. MALINA
Introligator
CIESZYN
ul. Wyższa Brama 25

Biblioteka Śląska *Komp.*

C 003656

I

h 4